

EKTESKAPSALLIANSEER MELLOM ALLIERTE

En studie om de britiske krigsbrudene som kom til Norge
etter andre verdenskrig

Hovedfagsoppgave i historie

av

Grete Müller

Universitetet i Oslo

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier

Våren 2006

Forord

Studiens tittel er inspirert av alliansesamarbeidet som ble inngått mellom den norske og britiske regjering under andre verdenskrig. Omkring 25 000 norske sjømenn i handelsflåten og rundt om 5000 norske soldater i de militære styrkene tok del i alliansen med britene.¹ Historikeren Olav Riste har brukt uttrykket om at den britiske og norske regjering ”fann kvarandre” i forordet til boka si om *Londonregjeringa*.² På samme måte som regjeringene fant hverandre og underskrev allianseavtaler, inngikk mer enn 2000 nordmenn romantiske allianser med britiske kvinner som førte til ekteskap.

Ordet allianse, som er brukt i tittelen til denne studien, er avledet fra det latinske verbet *alligare*, som betyr å binde sammen metaller til en legering. Hensikten med en slik legering er å gjøre metallredskaper eller våpen sterkere, for derved å gi dem større slagkraft enn om de kun var laget av det ene metallet i legeringen.

Overført til en politisk eller militærstrategisk betydning av ordet snakker vi om en allianse mellom selvstendige stater som inngår en gjensidig avtale. Den forplikter statene til å stå sammen mot en felles trussel, i den hensikt å opptre med større politisk tyngde og militær makt enn de ville oppnådd hver for seg. Under andre verdenskrig ble betegnelsen *de allierte* et synonymt begrep om de statene som bekjempet Hitler-Tyskland og landets forbundsfeller.

På samme måte som stater inngår forpliktelser om samarbeid på et makronivå, finnes en klar parallell på individnivået: Ekteskapet mellom mann og kvinne. Det er en sosial, seksuell og økonomisk motivert forening, der formålet er å sikre alliansepartnerne større mulighet for eksistens enn om de sto alene. De ekteskapsalliansene som norske menn i Storbritannia inngikk med britiske kvinner under andre verdenskrig kan ha hatt et lignende motiv, derfor oppgavens tittel.

Arbeidet med denne oppgaven hadde ikke vært mulig for meg å gjennomføre uten all den gode hjelp, oppmuntring og støtte som jeg har fått fra min spesielle venn og rådgiver, pensjonert universitetslektor, fru Elizabeth Rokkan. Likeså vil jeg benytte anledningen til å takke alle de 16 informantene som tok vennlig imot meg og lot meg få gjøre intervjuer med dem. Takk også til alle som satte meg på sporet og hjalp meg til å finne frem til informantene, som har gitt meg gode råd og svart på mine henvendelser - pastor Trevor Park ved St. Edmund's menighet i Oslo, biskopen i Bjørgvin, Ole Hagesæther, sjømannspresten i London,

¹ Se kapittel 2 for nærmere redegjørelse.

² Riste, Olav 1995, *Londonregjeringa*, 2. utgåva, s. 95.

Helge Pettersen, ansatte og pensjonister ved sjømannskirken i Liverpool, historiker Guri Hjeltnes, Jo-Ann Mietle i Bergen, Merete Kildal ved NRK-Østfold, min positive og hjelpsomme arbeidskollega Paul Phillips, ansatte ved Riksarkivet, Statsarkivet i Stavanger og Deichmanske Bibliotek, bibliotekansatte i Drammen og Haugesund, i tillegg til oppmuntring og nyttig drahjelp fra medlemmer av Migrasjonsforum i Rogaland.

En spesiell takk til min uslidelige og alltid like imøtekommende veileder gjennom dette prosjektet, professor Knut Kjeldstadli, som ga meg inspirasjon og tro på at oppgaven kunne gjennomføres.

Til slutt, men ikke minst vil jeg uttrykke min takknemlighet for all omtanke, varme og støtte som ektemann og diskusjonspartner, Jon, som sammen med familien for øvrig har hjulpet meg med å holde fokus på oppgaven.

Hjertelig takk!

Grete Müller

INNHALDFORTEGNELSE

Forord.....	s. 2
Innholdsfortegnelse.....	s. 4
Tabeller i oppgaven.....	s. 6
Tegnforklaringer.....	s. 6
Kapittel 1: Innledning.....	s. 7
1.1 Temaer.....	s. 8
1.2 Teori og metode.....	s. 12
1.3 Tidligere forskning og litteratur.....	s. 17
1.4 Disposisjon.....	s. 20
Kapittel 2: Krigsdeltakelse og ekteskap	s. 23
2.1 Sally og Sarah.....	s. 24
2.2 Kvinnene tar krigsarbeid.....	s. 27
2.3 Med livet som innsats.....	s. 29
2.4 Frivillig fritid.....	s. 34
2.5 Krigens virkninger.....	s. 38
2.6 ”Vi tok moroa mer alvorlig”.....	s. 40
2.7 Myndighetenes holdninger til ekteskap.....	s. 44
Kapittel 3: Krigsbruder.....	s. 51
3.1 Britiske koner eller krigsbruder.....	s. 52
3.2 Britisk/ norske ektepar.....	s. 57
3.3 Statsborgerskap.....	s. 63
3.4. Bigamiloven.....	s. 65
Kapittel 4: Røtter i ny jord.....	s. 71
4.1 Land i sikte.....	s. 73
4.2 Velkommen til oss.....	s. 77
4.3 Språket skal læres.....	s. 84
4.4 Klubber og nettverk.....	s. 89
4.5 Om å bli norsk.....	s. 101

Kapittel 5: Folk i hus og hytte.....	s. 109
5.1 Boligetablering i Norge før og etter krigen.....	s. 110
5.2 Rekvirerte leiligheter.....	s. 118
5.3 Brakkeleirene.....	s. 121
5.4 Rettleiingskontoret som boligkontakt.....	s. 124
Kapittel 6: Tilbakeflytting.....	s. 130
6.1 Informanter som dro tilbake.....	s. 131
6.2 Tilbakeflytting i annet kildemateriale.....	s. 134
6.3 Skifte av statsborgerrettslig status enda en gang.....	s. 137
6.4 Økonomiske konsekvenser.....	s. 139
Kapittel 7: Identitet og tilpasning.....	s. 144
7.1 Krigsbruder i andre studier.....	s. 145
7.2 Klimaets betydning.....	s. 152
7.3 Kostholdets betydning.....	s. 154
7.4 Språkets betydning.....	s. 154
7.5 Miljøets betydning.....	s. 159
7.6 Ulike kulturmønstre.....	s. 160
7.7 Tilpasning til det norske.....	s. 162
7.8 Assimilasjon og personlig identitet.....	s. 165
Kapittel 8: Oppsummering og konklusjon.....	s. 169
8.1 Materielle faktorer.....	s. 170
8.2 Relasjonelle faktorer.....	s. 173
8.3 Individuelle faktorer.....	s. 175
8.4 Avslutning.....	s. 179
Kildeliste	s. 180
Litteraturliste	s. 181
Vedlegg 1: Spørsmål til informantene.....	s. 184
Vedlegg 2: Individuelle karaktertrekk.....	s. 186
Vedlegg 3: Melding om inngåelse av ekteskap.....	s. 187
Vedlegg 4: Utredning og forslag til norsk jurisdiksjon m.h.t. ekteskap.....	s. 189

Tabeller i oppgaven

2.1 Intervjuanalyser	s. 24
3.1 Oppgave over norske menn i Storbritannia pr. 1/1-1942.....	s. 57
3.2 Fylkenes andel av landets befolkning og andel av britisk fødte kvinner....	s. 63
5.1 Inngåtte ekteskap i Norge	s.111
6.1 Brev til Rettleiingskontoret fra britiske krigsbruder.....	s.135

Tegnforklaringer

ATS	Auxiliary Territorial Service
FO	Forein Office
GI	General Infantry, populærbetegnelse på amerikanske soldater
HO	Home Office
HOK	Hærens overkommando (norsk)
NOS	Norges Offentlige Statistikk
PRO	Public Records Office
TNT	Trinitrotoluene
WAAF	Women's Auxiliary Air Force
WLA	Women's Land Army
WRNS	Women's Royal Navy Service
WVS	Women's Volunteer Service

Kapittel 1: Innledning

Under og like etter andre verdenskrig giftet mellom 2000 og 3000 britiske kvinner seg med nordmenn som gjorde tjeneste i de norske militære styrkene eller den norske handelsflåten. Etter krigen valgte omkring 2300 av dem å bosette seg i Norge – et land som på denne tiden var sterkt preget av fem år med tysk okkupasjon.³ Vanskelige leveforhold, som mange av de britisk fødte kvinnene møtte flere steder i landet, bød derfor på en rekke utfordringer. Boligmangel synes å ha vært et generelt problem for unge par i etableringsfasen like etter krigen, og rammet kanskje de nyankomne krigsbrudene i særlig stor grad. Spesielt vanskelig var det å skaffe seg en bolig med moderne sanitære bekvemmeligheter. Dessuten var den strenge rasjoneringen av helt ordinære forbruksvarer med på å skape et inntrykk av at levestandarden her i landet lå minst et tiår tilbake, i forhold til det de britiske kvinnene var vant med fra sitt hjemland. At størsteparten av kvinnene ikke snakket særlig godt norsk i førstningen, hadde sannsynligvis også konsekvenser for hvor raskt de klarte å leve seg inn i norske forhold.

Studien vil forsøke å gi en oversikt over hvordan de britisk fødte kvinnene opplevde omstillingen fra en hjemmearena i krig til gjenoppbygging i Norge. Hovedmålet er å peke ut hvilke faktorer som hadde størst betydning for at de fant seg til rette i sitt nye hjemland – til tross for alle vanskelighetene som de møtte den første tiden. Var det de materielle vilkårene som ble tilbudt, som hadde mest å si for at tilpasningen skulle bli vellykket, eller var det kjærlighetsbåndene til ektefelle og en omsorgsfull familie? Kan kvinnenenes sosiale bakgrunn – oppvekst, oppdragelse eller utdanning før krigsutbruddet ha hatt noen betydning for hvor lett eller vanskelig det var å finne seg til rette? Eller kan evnen til tilpasning spores til opplevelser eller yrkeserfaring som kvinnene hadde ervervet seg under krigen?

Vi vet at noen av de britiske kvinnene som kom, reiste tilbake til Storbritannia etter kortere eller lengre tids opphold her i landet. Men hvor stort omfang tilbakeflyttingen hadde, og hvilke begrunnelser kvinnene hadde for å dra, har til nå vært lite kjent. Tidlig i prosessen, under innsamlingen av materiale til denne oppgaven, ble det antydnet av flere informanter at det kunne være problemer i forholdet til svigermødrene som gjorde at mange av krigsbrudene bestemte seg for å dra tilbake. Var det virkelig slik, eller kan man identifisere andre motiver som hadde avgjørende betydning for en slik beslutning? Og hva så med alle de kvinnene som til tross for alle startvanskelighetene, likevel ble boende i Norge. Er det riktig å hevde at de

³ Tallet er beregnet på bakgrunn av Norges Offisielle Statistikk, se utredning i kapittel 3.

ble assimilert i det norske samfunnet, eller er de britiske krigsbrudene fortsatt en klart definert etnisk gruppe her i landet?⁴

1.1 Temaer

I den usikre situasjonen som krigen skapte i Storbritannia, kan det virke som om unge mennesker hadde det ekstra travelt med å inngå romantiske allianser med formål ekteskap. For de unge var det kanskje en måte å trygge tilværelsen på. Foreldregenerasjonen hadde formidlet historien om de store tapene britene hadde lidt på sjø og land under første verdenskrig. En kan lett forstå frykten de britiske kvinnene følte for at det nå var deres tur til å møte samme skjebne. Ikke minst hadde Frankrikes kapitulasjon og evakueringen fra Dunkerque i juni 1940, sammen med rykter om en mulig tysk invasjon og månedsvis med intensiv terrorbombing, lært dem den bitre erfaringen at livet kunne være over nesten før det hadde begynt. Under slike omstendigheter ble drømmer om ekteskap raskt omsatt til handling. Mange unge mennesker så ingen grunn til å vente på bedre tider. Det ble viktigere for dem å leve der og da.

For noen av de unge, gifteferdige kvinnene syntes det som om mulighetene for å finne en passende ekteskapskandidat blant britiske gutter på sin egen alder ikke var like gode som før, fordi så mange potensielle kavalerer allerede var sendt til krigsfronten. En av informantene forteller hvordan rektoren på skolen hvor hun gikk, dag for dag ble krummere i ryggen idet han trådte frem for skolens elever for å meddele dem den sørgelige beskjeden om at nå var enda en av elevene hans blitt borte i krigen: ”Men på grunn av krigen, ble de guttene kalt inn med det samme eksamen var over - i slutten av mars. Og før eksamensresultatene kom, var de døde.”⁵

Derfor virket de nyankomne uniformerte mennene desto mer lovende. ”They were there – all young Scottish men were gone into service.”⁶ Her var amerikanske, canadiske, australske soldater, i tillegg til alle dem som i likhet med mange nordmenn, hadde flyktet fra den tyske okkupasjonen i Europa for å ta del i motstandskampen på britisk grunn. I denne spesielle situasjonen valgte mer enn to tusen britiske kvinner sine alliansepartnere blant norske soldater og sjøfolk. En del av dem som giftet seg med nordmenn, bosatte seg i Storbritannia for godt, mens flesteparten av kvinnene migrerte sammen med sine ektefeller til

⁴ Assimilasjon er i denne studien forstått både som en prosess og den tilstanden prosessen peker i retning av.

⁵ Intervju nr. 9.

⁶ Shukert, Elfrieda 1988: *War Brides of World War II*, s. 7.

Norge etter at krigen var slutt. Først og fremst er det disse alliansene jeg har valgt for min undersøkelse.

Engelsk og amerikansk litteratur har omtalt de britiske kvinnene som ”war brides” helt siden krigen, mens man her i landet først i de seneste årene har begynt å kalle dem for krigsbruder. I forbindelse med intervjuopptak som ble gjort til denne studien kom det frem en klar skepsis til bruken av dette begrepet blant informantene. I sin doktoravhandling om britiske kvinner som giftet seg med amerikanske soldater og dro i USA etter krigen, omtaler historikeren Jenel Virden dem som innvandrere.⁷ Likevel er det flere av kvinnene som ble intervjuet i forbindelse med dette prosjektet, som ikke ser på seg selv på samme måten. En av dem uttrykte det slik:

Vi kan ikkje sammenlignes med innvandrere, de kommer fra sitt land fordi de kan ikkje bo der lenger. For det er krig eller noen er etter de. Men det er ikkje slik med oss. Vi kom fordi vi fulgte mannen til sin stat.⁸

For mange av de nyankomne kvinnene var det å lære seg norsk språk en stor utfordring. Andre reagerte på og har kommentert at norske omgangsformer og sosiale skikker kunne virke fremmede og annerledes enn det de var vant med fra sin egen oppvekst. En alminnelig oppfatning blant kvinnene som ble intervjuet i forbindelse med prosjektet, var at nordmenn oppførte seg stive og virket utilnærmelige. Eller som en av dem uttrykte det:

Om vinteren er de som bjørn og går i hi. Du ser ikke naboen, alle er inne. Og om sommeren blir de forvandlet til italienere. De slikker solen, de vinker til hverandre, de smiler, men [...] de er veldig reserverte.⁹

Stort sett gir informantene inntrykk av at de ble godt mottatt av sin nye familie. Mange strakk seg langt for å fremskaffe ekstra rasjoner og matkupper for å kunne lage en skikkelig velkomstfeiring til ære for den nyankomne svigerdatteren. Slik skildret en av informantene mottakelsen hun fikk: ”De kunne ikke gjøre nok for meg. Det var liksom så enestående. Jeg kan aldri huske i mitt liv å ha blitt behandlet så nydelig. Så jeg kom i grunnen hjem.”¹⁰

Tidlig under innsamlingen av intervjumaterialet, ble det ganske klart at den vanskelige boligsituasjonen her til lands kanskje var et særlig stort problem for unge mennesker som hadde oppholdt seg utenlands under krigen, og som nå kom flyttende med

⁷ Virden, Jenel 1996, *Good-bye Piccadilly*, s. 64.

⁸ Intervju nr. 8.

⁹ Intervju nr. 14.

¹⁰ Intervju nr. 2.

kone og kanskje barn for å etablere seg i Norge: ”Jeg bodde selvfølgelig hos min svigermor, for alle bodde hos sine svigerforeldre på den tiden. Det var ingen som hadde sitt eget sted å bo, absolutt ingen.”¹¹

Utover sommeren og høsten 1945 kommenterte avisene stadig den vanskelige boligsituasjonen, og viste til hvor mange familier som sto på venteliste for å få seg leilighet. Som informanten over ga uttrykk for, var det nokså vanlig at unge par som skulle etablere seg, måtte finne seg i å dele husvære med nær familie eller med andre unge familier. Kanskje kunne man få tak i et værelse eller to, hvor de sanitære forholdene var nokså primitive og gjorde arbeidssituasjonen for husmora tungvint på mange måter.

Norske myndigheter opprettet tidlig på våren 1946 et velferdskontor i Oslo, som skulle registrere og holde kontakt med krigsbruder, og hjelpe dem med å tilpasse seg norske forhold.¹² Hundrevis av brev som ble skrevet til kontoret, forteller om hva slags vanskeligheter kvinnene møtte den første tiden. For dem som hadde størst problemer med å finne seg et sted å bo, ble det opprettet leirer rundt om i landet som i hovedsak ble stilt til disposisjon for de britisk fødte kvinnene og deres familier. Flere av dem som fikk plass her, led av sykdommer som tuberkulose og revmatisme, eller de hadde skader av fysisk eller psykisk art, som følge av at de hadde vært utsatt for torpedering og bombing under krigen.

Et annet problem, som var nokså utbredt, var at mange av kvinnene var blitt forlatt av mennene sine enten i Storbritannia eller etter at konene hadde bosatt seg i Norge. Fortvilte kvinner satt igjen med omsorgen for små barn, ofte uten noen økonomisk hjelp fra ektemannen. Velferdskontoret kunne hjelpe til med å oppspore ektemannen og kreve at han betalte bidrag, eller de hjalp kvinnene med å få ordnet juridisk bistand og skilsmisse. Uten at skilsmissepapirene var i orden, hadde ikke kvinnene anledning til å få sitt britiske statsborgerskap tilbake.¹³

Som gruppe har de britiske konene levd et ganske anonymt liv her i landet, og bare helt sporadisk har de trådt frem som enkeltpersoner og gitt seg til kjenne. Kort tid etter at de kom til Norge etter krigen, organiserte de seg i egne koneklubber i flere av de større byene. Etter hvert ble klubbene et sted hvor kvinnene kunne møtes, utveksle erfaringer og være en støtte for hverandre i den første vanskelige tiden. Samholdet med andre kvinner i samme situasjon var viktig for å kunne motvirke følelsen av hjemlengsel og savn etter familien som de hadde reist fra i Storbritannia. Etter 60 år i Norge holder fortsatt mange av dem sammen.

¹¹ Samme sted.

¹² Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, Rettleiingskomiteen, kontorarkivet, boks 130, brev av 27/2-1947. Kontoret lå i Drammensveien 20, like ved Solli plass. Bygget omtales i dag gjerne som Handelsbygningen.

¹³ Den britiske ekteskapsloven ble endret omkring midten av 1948.

Faktisk har flere av informantene gitt uttrykk for at kontakten med andre britiske kvinner er viktigere nå som mange av ektefellene og omgangsvennene blir borte, enn den gang de var unge og opptatt med oppfostringen av små barn og det nye hjemmet som skulle etableres. Andre igjen har knapt vært til stede i koneklubber eller følt behov for å pleie noen spesiell kontakt med andre kvinner i det britiske miljøet her i landet. Muligheten som kvinnene hadde for å kunne reise tilbake på regelmessige besøk til familien i Storbritannia og motsatt - få besøk med jevne mellomrom hjemmefra, kan ha hatt betydning for tilpasningen til norske forhold, og var kanskje også en gunstig strategi for å overkomme følelsen av hjemlengsel. Kontakten med familien i hjemlandet var avhengig både av familiens økonomi, de sosiale forpliktelsene på hjemplassen og om det fantes tilfredsstillende kommunikasjonsmuligheter.

En stor del av de britisk fødte kvinnene, som kom hit til landet etter krigen, hadde enten allerede omsorg for små barn eller de fikk slike forpliktelser like etter ankomsten. Rollen som mor og husmor var derfor en kjærkommen utfordring, som representerte personlig frihet og selvstendighet, og derfor en klar kontrast til krigsarbeid og de begrensningene som krigen hadde forårsaket. Om husmorfunksjoner ble hovedaktiviteter for de fleste av informantene i det første tiåret etter krigen, tok de snart også tak i arbeidsoppgaver hvor de fikk bruk for annen kompetanse, som mange av dem hadde skaffet seg under krigen, blant annet gjennom krigsarbeid som de hadde deltatt i.

Det kan se ut som om aktiviteter utenom de rene husmorsysler, foruten å være økonomisk motivert, også var en strategi for å lære seg norsk språk og for å bli sosialisert inn i det norske samfunnet. På den måten skaffet noen seg jobb innenfor skoleverket, i handelsvirksomhet eller andre ulike servicenæringer. Andre opptrådte som kompanjonger sammen med sine norske ektefeller, og gjorde en betydelig innsats for å sikre familiealliansen økonomisk og sosialt gjennom sitt engasjement – uten at de formelt sto på noen lønningsliste eller på annen måte var registrert som arbeidstakere. I tillegg var det flere av informantene som tok aktiv del i det ordinære, frivillige organisasjonslivet og gikk på kurs for å lære mer hobbypregete aktiviteter, som vi ville gjenkjenne som ”typisk norske”, som for eksempel rosemaling og bunadsbrodering. Også gjennom å lære seg kunsten å gå på ski, viste kvinnene vilje og pågangsmot for å ”bli norske” og tilegne seg ”norske” levevaner. Vi skal siden se at det i norske myndigheters holdning til krigsbrudene, som også gjenspeiler samfunnet for øvrig, var skapt en forventning om at de britisk fødte kvinnene skulle assimileres og ”bli norske”. Likevel er det ikke vanskelig å konstatere at selv om kvinnene i dag er ”blitt norske” på et ytre plan, oppdager man snart ulike tegn på at deres britiske identitet fortsatt er bevart og fullt ut til stede.

1.2 Kilder, metode og teori

For å søke svar på problemstillingene som ble nevnt foran, ble det naturlig å velge kvalitative intervjuer. Det er en metode som kan gi oss dyptpløyende kunnskap om det fenomenet man ønsker å undersøke, samtidig som den gir mulighet for å sette kunnskapen inn i en helhetlig sammenheng som kan generere ny viten, ikke bare om enkelttilfellet, men også verdifull innsikt i sosiale mønstre og sammenhenger om det samfunnet som enkelttilfellet er en del av. Gjennom å analysere livsløpsintervjuer, der hvert intervjuobjekt får anledning til å fortelle en sammenhengende livshistorie fra barndom til voksenliv, kan man trekke ut mening som kan underbygge eller avkrefte de problemstillingene som forskeren har satt frem, og som han eller hun ønsker å finne svar på. Ved bruk av muntlige kilder fokuserer man på og studerer enkeltfenomenet i dybden, slik at man gjennom en hermeneutisk prosess akkumulerer kvalitativ kunnskap om feltet som man vil undersøke.

Særlig har muntlig kildemateriale vist seg å være nyttig for å få tak i kunnskap fra grupper av mennesker som tradisjonelt har hatt en mindre fremtredende plass i samfunnslivet, slik forholdet har vært for mange kvinner opp gjennom historien. Bruk av livshistorier som kildemateriale gir oss muligheter til å se samfunnet fra et *nedenfraperspektiv*, som kan åpne opp for, eller lar oss få øye på nye sammenhenger i sosiale mønstre. De kan på den måten gi oss ny viten og derved nyansere vår historiske forståelse.

Metoden stiller store krav til intervjueren og hvordan denne kan klare å skape tillit, engasjement og kommunikasjon med intervjuobjektet. Den som intervjuer, må ha forberedt seg grundig til intervjusituasjonen på forhånd, ved å ha satt seg skikkelig inn i emnet som skal undersøkes, og dessuten nøye vurdert hvilke spørsmål som det er naturlig å stille, og i hvilken rekkefølge spørsmålene bør komme. Samtidig må intervjueren være årvåken og klar til å endre strategi, dersom intervjuobjektet kommer inn på temaer som forskeren tidligere ikke hadde tenkt på, eller komme med tilleggsspørsmål som kan utdype temaet enda klarere. Han eller hun må også være klar til å styre fortellingen mot det temaet som man vil ha belyst, dersom intervjuobjektet henger seg opp i detaljer av mindre interesse for utforskningen av emnet.

Det største arbeidet med intervjuet gjenstår når intervjuet er kommet på tape eller disk. Da følger et nøyaktig og tidkrevende arbeid med å overføre intervjuet til papirformat. Allerede på dette stadiet må forskeren være seg bevisst at transkripsjonen av intervjuet er en fortolkning, der forskerens oppfattelsesevne, intuisjon og fantasi kan komme til å sette sitt

preg på resultatet. Den talte setningen har ingen komma eller utropstegn. Intervjuobjektets stemme, ordvalg, gester, mimikk og følelsesuttrykk må tolkes inn i talen for at meningen skal være klar til å kunne bearbeides i den endelige analysen av det empiriske materialet som er blitt samlet inn. Bruk av kvalitativ metode krever derfor at forskeren gjør seg fortløpende tanker om analysen – altså ikke bare av det ferdige skriftlige produktet av intervjuet, men under hele prosessen med planlegging av intervjuet, utvelgelse av informanter, selve intervjusituasjonen og den senere transkripsjonen. Hvert av disse stegene er viktige for de valgene som må gjøres for å systematisere materialet som skal utarbeides.

Når det gjelder den foreliggende undersøkelsen, ble min første analyseoppgave å undersøke om det i det hele tatt ville være mulig å komme i kontakt med et tilstrekkelig antall britisk fødte kvinner som det kunne være aktuelt å intervju. Med hensyn til den typen kvalitative undersøkelser som jeg ville foreta, hadde jeg som mål å gjennomføre ca. 15 intervjuer.¹⁴ Jeg var i utgangspunktet klar over at det kunne bli vanskelig å finne frem til et rimelig antall kvinner som det ville være mulig å intervju, på grunn av at mange av dem allerede var gått bort, og at de som fortsatt levde, måtte være i 80-årsalderen og kanskje hadde betydelig svekket helse. Det viste seg – til min store overraskelse – at jeg i løpet av relativt kort tid fikk tak i mer enn 35 navn på britisk fødte kvinner rundt om i landet, som tilhørte den kategorien jeg ville undersøke, men dette er sannsynligvis ikke et endelig tall for hvor mange det er mulig å finne frem til.¹⁵

Det viste seg nokså snart at mange av de britiske kvinnene har god kontakt med hverandre og møtes regelmessig i ulike fora som for eksempel St. Edmund's Church i Oslo. En lignende møteplass har de også i Bergen. Ofte foregikk utvelgelsen slik at informantene selv foreslo kvinner som de kjente og som det var mulig å gjøre intervjuer med. Noen stor praktisk betydning for undersøkelsen tror jeg neppe utvelgelsen av informanter har vært. Materialet er egentlig for lite til at det skulle gjenspeile et statistisk utvalg. Likevel har jeg forsøkt å finne frem til intervjuobjekter som både representerer et tettbebodd østlandsområde og et mer spredt befolket vestlandsområde. Ideen var å undersøke om det ville være mulig å påvise signifikante sosiale forskjeller mellom de kvinnene som slo seg ned i østlandsområdet i forhold til dem i vest.

Som tidligere nevnt ble intervjuopptakene, som strakte seg mellom to til fire timer, tatt opp på minidisk og senere overført til skriftlig format. Med tre unntak, ble intervjuene foretatt

¹⁴ Kvale, Steinar 1997: *Det kvalitative forskningsintervju*, s.59 nevner at 15 ± 10 intervjuer i dagens kvalitative intervjuundersøkelser regnes som et passelig antall.

¹⁵ Våren 2003.

i informantenes egne hjem. Betydningen av å møte kvinnene på deres egen hjemmebane så jeg ikke klart for meg ved de innledende intervjuene, fordi jeg var mer opptatt av å tilnærme meg informantene på en måte som ikke skulle virke for påtrengende. Etter hvert som jeg fikk større erfaring med å gjennomføre intervjuer, og opplevde at de tok imot meg med en så oppmuntrende, åpen og interessert holdning, ble det naturlig å foreslå å gjøre intervjuer i hjemmene deres. På den måten ble det lettere å skape seg et inntrykk av informantenes personlighet, smak, sosiale bakgrunn, hobbyer og beskjeftigelser. Det ga meg også bedre muligheter for å få se ulike typer materiale som kvinnene hadde samlet i løpet av livet og som kunne belyse deres livshistorie enda klarere. Flere ganger opplevde jeg at de hadde forberedt seg til intervjuet ved at de hadde samlet dokumenter, fotografier og bøker på forhånd, som de regnet med at jeg ville være interessert i å se nærmere på. I ett tilfelle hadde informanten laget et resymé av hovedtrekkene i sin egen livshistorie - til uvurderlig hjelp!

Til sammen ble det gjennomført 16 intervjuer, tre av dem ble gjort med kvinner som hadde flyttet tilbake til Storbritannia, mens 13 fortsatt bor her i landet. Jeg har lagt vekt på å transkribere intervjuene så nøyaktig som mulig - for å få med nyanser i intervjuobjektens språkbruk, ordstillingsfeil, dialektuttrykk og bruk av engelsk språk i dagligtalen. Bare der det var mulig å misforstå innholdet i intervjuet, har jeg rettet ordstillingen eller brukt andre ord. Informantene ble oppfordret til å snakke norsk under intervjuet, ikke bare fordi det skulle lette arbeidet mitt når intervjuet skulle transkriberes, men særlig fordi intervjuet kunne gi et godt inntrykk av hvordan de behersket norsk som talespråk, noe som kunne ha betydning for det videre analysearbeidet.

Før intervjuet kom i gang, ble informantene gjort kjent med spørsmålene som jeg ville stille i intervjuet, mens de samtidig ble oppfordret til å snakke så sammenhengende som mulig om hendelser i Storbritannia før og under krigen, og i Norge etter krigen. Spørsmålene som jeg hadde formulert på forhånd, tjente mer som en huskeliste og guide for min egen del som intervjuer, enn som en streng disposisjon av livshistorien til de ulike informantene.

Muntlige kilder har sine spesielle kildekritiske problemer som man bør ha et bevisst forhold til.¹⁶ Informanten kan ha motiver for å fremstille hendelser og seg selv på en annen måte enn situasjonen egentlig var, de kan glemme viktige momenter, erindringen kan være farget av seinere opplevelser, de kan feilerindre og blande sammen kronologien – hva skjedde først og sist. Et annet forhold er at selve intervjusituasjonen kan påvirke både intervjuerens måte å stille spørsmålene på, og informantens fremstilling av de faktiske hendelsene. Som

¹⁶ Kjeldstadli, Knut 1999, *Fortida er ikke hva den en gang var*, s. 196.

tidligere nevnt er muntlige kilder subjektive – de gir uttrykk for informantens mening og må tolkes som det. På samme måte som de skriftlige kildene må også de muntlige underlegges kildekritikk. Det kan man gjøre ved å undersøke om intervjuet inneholder selvmotsigelser eller man kan sammenligne intervjuer for å se om der finnes utsagn som står i sterk kontrast til hverandre og som derved virker usannsynlige. Man kan også kontrollere opplysninger mot statistikk og andre samtidige skriftlige kilder for å avsløre uoverensstemmelser. Viktigst er det likevel å finne ut om intervjuet har en indre sammenheng og stringens som gjør at fortellingene virker troverdige. Om informanten kommer til å nevne et årstall, navnet på en person eller et stedsnavn, som senere viser seg å være feil eller misforstått, kan meningen som vedkommende uttrykker, og som er mest avgjørende for kvaliteten av opplysningene som blir gitt, likevel være korrekt og godt egnet i en studie som denne.

Etter at alle intervjuene var gjennomført og transkribert, ville jeg undersøke, hvordan informantene mine skilte seg fra hverandre på ulike områder, ved å stille spørsmål til hvert av de ferdigtranskriberte intervjuene. Svarene på følgende 12 spørsmål ble ordnet i kolonner og summert opp for å kunne sammenlignes:¹⁷

1. Sosial bakgrunn
2. Alder ved giftemål
3. Antall barn i ekteskapet
4. Deltok i militært arbeid under krigen
5. Hvor lenge kjente de hverandre før ekteskapet ble inngått?
6. Gift med militær eller sjømann?
7. Kunnskap om Norge/ norsk språk før migrasjonen
8. Inntrykk av Norge og nordmenn den første tiden og spesielle problemer som de opplevde da de først kom hit til landet
9. Deltakelse i ulike britiske klubber
10. Deltakelse i norsk kulturliv – interesser, hobbyer, organisasjoner
11. Deltakelse i ulike typer lønnet/ ulønnet arbeid
12. Hvilken strategi hadde du for å lære norsk språk?

Til spørsmål 1 om sosial bakgrunn, fant jeg det mest hensiktsmessig å sortere informantene mine i to sosiale kategorier. Kjennetegnet på en høyere sosialklasse, slik jeg har tolket intervjuene, er om familien eide fabrikk eller større forretning, om foreldrene hadde

¹⁷ Se tabell 2.1.

akademisk utdanning, at de oftere disponerte egen bil og ble oppvartet av et tjenerskap.¹⁸ Barna gikk gjerne på kostskole, tok utdanning innen litteratur, musikk eller dans – kanskje med tanke på at de skulle utgjøre ”et godt parti” innenfor tilsvarende sosiale klasse, når ekteskap ble aktuelt. De var ofte mer bereist, i likhet med sine foreldre, og kjente derfor bedre til andre lands språk og kultur enn den lavere sosialklassen.

Kjennetegnet på en lavere sosialklasse går ikke spesielt på om far mottok lønnsinntekt eller ikke. Det uttrykker heller at de økonomiske midlene som familien rådde over var mer begrenset enn i den høyere sosialklassen. Barna i disse husstandene kunne sannsynligvis gjøre færre valg. De var mer tilbøyelige til å skaffe seg jobb tidlig etter avsluttet skolegang som 14–16-åringer. De var ofte tidligere ute med kjærester og derfor mer tilbøyelig til å gifte seg tidlig. Fordi de tjente egne penger tidligere, ble de raskere mer uavhengig av sine foreldre, som dermed hadde mindre innflytelse over dem.

Om mine intervjuobjekter hører til den ene eller andre kategorien, må ikke oppfattes for absolutt. De to sosialklassene er en konstruksjon, som jeg har valgt for at skillet mellom dem skulle tre klarere frem. Ikke minst har besøk i hjemmet til intervjupersonen hjulpet meg til å skaffe meg et rimelig godt inntrykk av personlige preferanser, etter hvordan boligen er utstyrt og hva slags ting som intervjupersonen omgir seg med, eller hva som finnes av bøker i bokhyllen, eventuelle håndarbeider og bilder på veggene. Andre former for sosiale markører kan være omgangsvenner, interesser, hobbyer og måten å uttrykke seg på eller hvilken dialektform vedkommende bruker. Slike nåtidsdata kan ikke direkte plassere intervjupersonene i den ene eller andre sosialklassen fra den gang, men satt inn i en større sammenheng kan det vi i dag observerer, gi oss holdepunkter for å kunne vite noe om fortida.

Det har vært en stor utfordring å skaffe seg oversikt over de kvinnene som valgte å reise tilbake og grunnene for at de gjorde slike valg. På grunn av sperrefrist og taushetsplikt ble det en omstendelig prosess å få adgang til arkiver som kunne gi presise data. Da det til slutt lyktes å få tilgang til materialet fra ”Rettleiingskontoret for ikke-norsk fødte kvinner”, ga dette en god mulighet til å få direkte innsikt i krigsbrudenes hverdagsliv, tanker og bekymringer i den første tiden etter at de etablerte seg her.¹⁹ På bakgrunn av brevene som 376 kvinner skrev til kontoret, er det laget en anonymisert database som omhandler essensen i brevene. Ved å analysere brevenes innhold er det i mange tilfeller mulig å finne holdepunkter

¹⁸ Sosialklasse 1 er å forstå som en øvre middelklasse. I boka *Debs at war*, s.193ff, gjør Anne De Courcy rede for at pikene fra ”the upper classes” bare unntaksvis giftet seg utenfor sin sosiale krets, på grunn av foreldrenes sterke sosiale kontroll. Det utelukker derfor at de giftet seg med utenlandske sjøfolk eller militære.

¹⁹ ”Rettleiingskontoret for ikke-norsk fødte kvinner” ble opprettet våren 1946 for å hjelpe krigsbrudene med å tilpasse seg forholdene i Norge. Kontoret endret navn i løpet av den tiden det var i drift, men av praktiske hensyn har jeg i fortsettelsen kalt det for Rettleiingskontoret.

for hvorfor kvinnene handlet slik de gjorde. Eksempel på oversettelse og sammendrag av brev til Rettleiingskontoret:

Brev av 4/12-1946 fra NN, to barn. Kom til Norge 26/8-1946 fordi hun hadde hørt at dersom hun kom etter 26/8-1946, ville hun bli nødt til å betale tog og båtbillettene selv, og støtten fra Norwegian Army ville opphøre. Bodde i begynnelsen på hotell (navn på hotell og by er utelatt av hensyn til personvernet). Har bodd i en hytte uten strøm og vann. Snakker nesten ikke norsk. Dersom ikke noe bedre dukker opp, ser hun seg nødt til å reise tilbake til foreldrene i England.

I databasen som er laget for å analysere innholdet i brevene som kvinnene sendte til Rettleiingskontoret, har adressatene fått hvert sitt identifikasjonsnummer (ID). Eksemplet ovenfor har gitt, NN, ID-nr.149. Det er i dette tilfellet kryssset av i rubrikk for "hus", "språk" og "reise tilbake". Min analyse av det nevnte brevet er at kvinnen mener at boligforholdene er for dårlige og at det er små utsikter til å skaffe seg en bedre bolig. Hun mener at situasjonen hennes er spesielt vanskelig fordi hun ikke snakker norsk. Derfor ser hun ingen annen mulighet enn å reise tilbake til Storbritannia.

Analysen av brevene berører også andre problemstillinger, som hyppighet av sykdom og skader blant krigsbrudene og deres familier, forholdet til svigerfamilien, ønske om å lære norsk eller problemer med å skaffe klær til mor og barn. Som et supplement til intervjuene med de 16 britisk fødte kvinnene, har arkivmaterialet fra Rettleiingskontoret hatt stor betydning for å kunne gi en bredere fremstilling både av kvinnes materielle levekår og personlige synspunkter. Slike data kan til en viss grad forklare handlingene deres.

Tilgang til feltprestens arkiv ved Norske Brigade i Storbritannia under krigen har gitt kunnskap om hvordan ekteskapene blant norske menn og britiske kvinner ble registrert av norske myndigheter, og hvilke søknadsprosedyrer som gjaldt for inngåelse av ekteskap blant militære mannskaper eller sjøfolk i handelsflåten. På bakgrunn av data, både fra dette arkivet og fra kontorarkivet til Rettleiingskontoret, har det vært mulig å lage en database som omfatter 657 krigsbruder. De to databasene er holdt mot hverandre for å minimalisere risikoen for å dobbeltføre individer, samtidig som utdragene av brev og navnelister er gjennomgått flere ganger. Den største databasen gir i mange tilfeller oversikt over ID-nr., kvinnens alder ved giftemål, antall barn, dato og årstall når hun ankom Norge etter krigen, boligforhold, forekomst av sykdom og om kvinnen hadde planer om å flytte tilbake. I noen tilfeller er opplysningene mer sparsomme.

1.3 Tidligere forskning og litteratur

Gjennom Robert Graves' sosialhistorie fra mellomkrigstidens Storbritannia, *The Long Week-End*, har det vært mulig å danne seg et godt bilde av hvordan det var å vokse opp for informantene mine – i minnet etter den store krigen 1914-1918, som hadde etterlatt *en* død og *en* hardt såret soldat blant hver sjuende brite.²⁰ Mens mennene kjempet og falt i Europas skyttergraver, ble kvinneoverskuddet foruroligende stort. Dette fenomenet, sammen med kvinnenenes deltakelse i stadig nye samfunnsposisjoner, gjorde at sosiale og politiske reformer tvang seg frem i det britiske samfunnet. Det ga britiske kvinner stemmerett og anledning til å studere og ta høyere grader ved britiske universiteter og høyskoler. De kvinnene som er mitt studiefelt, vokste derfor opp og ble formet av denne brytningstiden mellom viktorianske normer og tradisjoner og demokratiske og moderne trender innenfor skole, oppdragelse, tekniske nyvinninger og sosiale omgangsformer.

John Costello har i boken sin, *Love, Sex and War*, også antydnet at man kan påvise en effekt av krigen ved at folks tradisjonelle holdninger til forholdet mellom kjønnene ble forandret slik at det ble skapt nye og mer liberale normer. I en krigstilstand der samfunnet er mer bevegelig og sårbart, ser kvinnene muligheter for større deltakelse i yrkesliv og samfunnsliv.²¹ De utgjør en arbeidskraftreserve som kan aktiviseres fordi den militære slagkraften er avhengig av å kunne fremskaffe nødvendig materiell og forsyninger. Under første verdenskrig hadde kvinnene vist at de var i stand til å gjøre mange av de arbeidsoppgavene som tradisjonelt var forbeholdt menn, og ikke minst Churchill oppfordret i sine taler kvinnene om å stå sammen med mennene, brette opp ermene og ta et ordentlig skippertak, for å hindre at landet skulle ligge åpent for en tysk invasjon. Mens mennene lot seg innrullere som soldater, meldte nesten en halv million kvinner seg til frivillig krigstjeneste innenfor ulike organisasjoner som ATS, WRNS, WAAF, WVS, WLA.²²

Det viktigste arbeidet som det er verdt å trekke frem blant forskningslitteratur som er gjort her i landet om emnet, er en kulturstudie av Elizabeth Rokkan fra 1982. Studien ble gjennomført blant 89 britiske kvinner som bodde i bergensområdet, og ble publisert i 1986 i et kapittel av Suzanne Stiver Lies bok: *Mellom to kulturer*.²³ Artikkelen summerer opp erfaringer som kvinnene gjorde etter at de immigrerte til Norge i tidsrommet 1945 til 1950. Et annet viktig arbeid ble gjort av historikeren Guri Hjeltnes, som skrev tredje og fjerde bindet

²⁰ Graves, Robert 1963, *The Long Week-End*, s. 45.

²¹ Costello, John 1985, *Love, Sex and War*, s. 10.

²² ATS=Auxiliary Territorial Service, WRNS=Women's Royal Navy Service, WAAF=Women's Auxiliary Air Force, WVS=Women's Volunteer Service, WLA=Women's Land Army.

²³ Av de 89 kvinnene som ble intervjuet var 38 av dem krigsbruder.

av historieverket om de norske krigsseilerne.²⁴ Ett av kapitlene er viet de store utfordringene som de britisk fødte kvinnene sto overfor, etter at de flyttet til Norge sammen med sine sjømenn.

Av dem som selv har skrevet om hvordan det var å komme som ung, britisk kone til Norge er Bettine Palmstrøm. Boken, *Fra Themsen til Tana*, skildrer livet som nygift sorenskriverfrue i Finnmark i 1946.²⁵ Sammen med sin mann var hun med på å få i gang viktige samfunnsfunksjoner innen rettspleien - under til dels svært primitive forhold. I 2003 fulgte hun opp med en engelsk utgave, som i innhold for en stor del dekker den norske.

I USA gjorde Jenel Virden, som tidligere nevnt, et doktorgradsarbeid om britiske krigsbruder som giftet seg med amerikanere og flyttet til USA under og like etter andre verdenskrig. Arbeidet hennes ble publisert under tittelen, *Good bye, Piccadilly*, i 1996, og avliver myten om at de engelsktalende kvinnene ble raskt assimilert i det amerikanske samfunnet uten særlig store tilpasningsvansker.

Virden skiller mellom ”cultural assimilation” og ”conceptual assimilation”. ”Cultural assimilation” er den sosialiseringsprosessen som kommer til uttrykk, når en innvandrers tar etter og praktiserer visse ytre kjennetegn ved den dominerende kulturen han har flyttet til, og gjør dem til sine egne, i den hensikt å la seg assimilere i denne kulturen. Slike ytre kjennetegn kan eksempelvis være språk, klesdrakt, oppførsel, vaner eller arbeidsmønstre. Virden kaller dette for det første steget i en assimilasjonsprosess. Det andre steget, som hun kaller ”conceptual assimilation”, forutsetter at personen selv oppfatter at hans eller hennes etniske eller nasjonale identitet er forandret. Det vil si at vedkommende ikke lenger oppfatter seg selv som fremmed i den nye kulturen, eller erkjenner noen bindestrek-identitet, men er en person som er gått fullstendig opp i den dominerende kulturen.²⁶

Hun mener at britiske ”war brides”, til tross for det nære slektskapet med amerikansk språk og kultur, hadde store vanskeligheter med å nå det nivået hvor man identifiserer seg mer med mottakerlandets tenkemåter enn med tradisjonene i det landet man forlot.²⁷

En undersøkelse om de nesten 44 000 britiske krigsbrudene som kom til Canada etter andre verdenskrig, ble offentliggjort av Melynda Jarratt i en Master of Arts fra 1995, under tittelen ”The War Brides of New Brunswick”.²⁸ Jarratt har spesielt sett på hvordan det canadiske samfunnet støttet opp om en effektiv og nyttig mottakertjeneste, ved å engasjere

²⁴ Hjeltnes, Guri 1995/ 1997, *Handelsflåten I krig 1939-1945*, bd. 3 og 4.

²⁵ Palmstrøm, Bettine 1995, *Fra Themsen til Tana*.

²⁶ Virden, s. 131.

²⁷ Virden, Jenel 1996, s. 132.

²⁸ Jarratt, Melynda 1995, ”The War Brides of New Brunswick”.

innbyggerne i frivillig arbeid gjennom det canadiske Røde Kors. Arbeidet gikk ut på å møte togene som transporterte krigsbrudene fra havnebyen hvor de gikk i land, og frem til de nye hjemlassene. Når kvinnene var kommet på plass i sine nye hjem, ble de fulgt opp av organisasjonen for å se til at alle var ”happy and contented”.²⁹

Det finnes ellers et rikholdig utvalg litteratur som er skrevet av britiske kvinner eller døtre av disse, som slo seg ned i USA eller Canada.³⁰ Særlig tar disse bøkene opp temaer som transporten over Atlanteren, og de strabasene som kvinnene og deres barn ble utsatt for under overfarten. De forteller også om hvordan de opplevde å komme som nygift inn i en fremmed familie – langt fra sine egne. Ensomhet og hjemlengsel er et tydelig trekk ved alle disse historiene. Enkelte forteller om hvordan de ble droppet av ektefellen straks de dukket opp i mannens hjemland, eller at forholdene på mannens hjemsted var svært forskjellig fra det som han hadde fortalt om mens de var nyforelsket i England. Det er mye som tyder på at de britiske kvinnene møtte mange av de samme problemene i USA og Canada, som det britiske kvinner opplevde da de kom til Norge. Også der borte møtte de andre skikker og holdninger og språklige nyanser som skilte. Ofte var det svære avstander mellom småstedene hvor de slo seg ned, gjerne langt ute på prærien, slik at det var vanskelig å få kontakt med andre kvinner i samme situasjon.

1.4 Disposisjon

I neste kapittel vil jeg undersøke hvilke avveininger mennesker gjør når de står overfor viktige valg i livet – eksempelvis det å finne seg en ekteskapspartner. Deltakerne på ekteskapsmarkedet konkurrerer om å vinne partnerens gunst. I dette spillet styres mennesket både av rasjonelle og emosjonelle impulser, samtidig som det påvirkes av strukturelle og kulturelle forhold i samfunnet. Hva er det egentlig som skiller kvinnene fra hverandre? Er det mulig å finne klare kategorier som informantene mine hører hjemme i og som dermed kan sammenlignes? Hva har de til felles og finnes det noen mønstre? Spørsmål som dette skal jeg prøve å finne svar på i kapittel 2.

I de senere årene har man her i landet, som tidligere nevnt, brukt ordet *krigsbrud* om utenlandske kvinner som giftet seg med nordmenn som ”var ute” under krigen. Om dette

²⁹ Jarratt, kapittel 3.

³⁰ Taylor, Eric 1988, *Women who went to war*; Joyce Hibbert 1979, *The War Brides*; Reynolds, Theresa 2001, ”The War Brides of World War II”; Bateman, Alice, ”Mary Rose O’Donell”, ”Love Under Fire”, ”The War Brides”.

uttrykket gir samme mening som det britiske ”war bride” og hvilke holdninger britiske kvinner i Norge har til dette begrepet, vil jeg drøfte i kapittel 3. De britiske kvinnene fikk norsk statsborgerskap, når de giftet seg med nordmenn under krigen. Likevel ser det ut til at en hel del av dem ikke selv var klar over at de hadde fått endret sin statsborgerrettslige status. Etter at den britiske ekteskapsloven ble endret i 1948, kunne de kvinnene som tidligere hadde mistet sitt britiske statsborgerskap fordi de hadde giftet seg med en utlending, nå få det tilbake. Hvilken betydning dette fikk, skal vi se nærmere på i samme kapittel. Samtidig vil jeg komme inn på endringer i den norske ekteskapsloven som fikk konsekvenser for giftemål som ble inngått under krigen, den såkalte bigamiparagrafen, og som skapte stor oppmerksomhet da den ble allment kjent utover landet høsten 1945.³¹ Hadde norske myndigheter ellers noen strategi for å ta imot de nye innvanderne og legge forholdene til rette for dem? Ved bruk av tilgjengelig statistikk vil jeg forsøke å belyse i hvilke deler av landet de britisk fødte innvandrerkvinnene kom til å bosette seg.

Migrasjonen til Norge blir belyst i kapittel 4. Der jeg vil se på hvordan de britisk fødte kvinnene opplevde mottakelsen de fikk da de kom til Norge, og hvilke strategier de tok i bruk for å lære seg norsk språk. I det samme kapittelet vil jeg undersøke nettverket som kvinnene etter hvert bygde opp rundt sin tilværelse, og i hvilken grad de deltok i lønnet eller ulønnet arbeid.

De norsk-britiske parene skaffet seg oftest en midlertidig bolig i ektemannens barndomshjem, før de fant seg et eget sted å bo. Kapittel 5 vil undersøke hvordan den vanskelige boligsituasjonen ble opplevd av folk flest i de første årene etter krigen. Hva skyldtes egentlig vanskelighetene og hvordan prøvde samfunnet å motvirke problemene? En måte var å rekvirere rom hos familier som disponerte store leiligheter. En annen måte å avhjelpe boligmangelen på, var å opprette leirer for spesielt sårbare grupper, som for eksempel de britiske krigsbrudene. Noen av tiltakene hadde sidevirkninger som gjorde dem upopulære blant opinionen. Ikke minst kravet om at man måtte ha bodd et visst antall år i en kommune for å oppnå hjemstavnsrett, før man kom i betraktning som boligsøkende, virket særlig urimelig på familier der ektemannen hadde ”vært ute” under krigen. Ordningen rammet derfor de britisk fødte hustruene i stor grad.

I kapittel 6 vil jeg undersøke om det er grunnlag for å si noe om dem som ikke fant seg til rette og hvorfor de reiste tilbake. Mange av informantene mine kan fortelle om slike tilfeller og de fleste kjente noen. Hvor mange det kunne dreie seg om, viste seg å bli svært

³¹ Midlertidig forordning, vedtatt av Den norske regjering i London den 15. april 1942.

vanskelig å skaffe sikre holdepunkter om. Foruten arkivmateriale fra kontorarkivet til Rettleiingskomiteen og Feltpresten/ Norske Brigade er det foretatt intervjuer med tre av dem som dro tilbake til Storbritannia sammen med sine familier. Deres erfaringer, i tillegg til beretninger som intervjuobjektene mine har formidlet, kan derfor bare antyde noen av de vanskelighetene som de britisk fødte kvinnene møtte. Det er et tankekors at utvalget av intervjuobjekter som jeg har funnet frem til, er blant dem som har hatt de beste forutsetningene for tilpasning eller for hvem forholdene har lagt seg best til rette!

I kapittel 7 skal vi se nærmere på hvordan denne tilpasningen skjedde. Samtidig skal vi undersøke hvordan integreringsprosessen gikk for seg i Canada og USA, og se om det er mulig å identifisere noen likheter mellom de britiske krigsbrudenes tilpasning til canadiske og amerikanske forhold, og hvordan de fant seg til rette med familie, arbeid og språk i Norge.

”Er du blitt norsk nå?”, var et vanlig spørsmål de fikk fra nordmenn. Noen av kvinnene oppfattet den slags spørsmål som en provokasjon – som om det ikke var mulig å leve her i landet uten å måtte skifte identitet. Ble krigsbrudene norske? Det reiser spørsmål som: Er det mulig å legge fra seg sin etniske identitet?

Kapittel 2: Krigsdeltakelse og ekteskap

I 1917 hadde Sigmund Freud beskrevet hvordan krig kunne virke som et afrodisiakum på seksualdriften til soldater som oppholdt seg ved fronten under første verdenskrig.³² Freud mente at tilsvarende hedonistiske impulser også kan utløses i andre segmenter av et samfunn som berøres av total krig.³³ Slik situasjonen var i Storbritannia under andre verdenskrig, er det ikke urimelig å tenke seg at unge kvinner i gifteferdig alder lot seg påvirke av en ekstra seksuell ”drive”. Likevel var det neppe slik at krigen førte til at innlærte normer som angikk forholdet mellom mann og kvinne ble fullstendig kastet rundt over natten. Men krigen lempet kanskje tilstrekkelig på strenge sosiale regler slik at kvinnene fikk et større og friere handlingsrom, også på det seksuelle området.

Ønsket om å gjøre en innsats i krigen, førte mange av dem inn i ulike militære organisasjoner eller fabrikker som produserte krigsmateriell. Det er nærliggende å anta at foreldrenes kontroll over døtrene ble mindre når kvinnene hadde muligheter til å tjene egne penger. Noen av dem ble beordret til å bo i kaserner eller ulike typer forlegninger utenfor familiehjemmet sammen med andre frivillige eller utkommanderte. Familiefaren kunne selv være deltaker i krigen og hadde også av den grunn, mindre mulighet til å utøve sosial kontroll over familiens kvinner. Derfor er det rimelig å anta at de seksuelle normene kan ha blitt mindre rigide.

Innsatsen som kvinnene utførte for sivile og militære myndigheter i denne tiden var preget av mye risikofylt og hardt arbeid. For å tiltrekke seg den kvinnelige arbeidskraften og holde på den, satset man på å legge arbeidsforholdene til rette så godt som forholdene tillot det. Lønningene var bra, men vareutvalget begrenset det en kunne få kjøpt for pengene. Noen av virkemidlene som ble satt inn for å holde produksjonen på topp, kan kanskje synes noe merkelige, sett med dagens øyne: Lunsjpauser med kunstneriske innslag av symfoniorkestre, operakonsserter, jazzkonsserter, kinofremvisninger eller åpne dansehaller med stor aktivitet midt i arbeidstiden. Mange av de profesjonelle kunstnerne som optrådte gjorde det gratis, som *sin* del av krigsinnsatsen. Stemningen var lett. Folk levde i nuet. For når mørket falt på, hendte det rett som det var at flyalarmen gikk. Evakueringen som fulgte, alle bombeeksplosjonene og de store ødeleggelsene gjorde det tidvis vanskelig for mange å skaffe seg tilstrekkelig med søvn, og nervepåkjenningen var stor. Straks morgenen opprant og signalet ”faren over” lød, var det om å gjøre og gjenoppta arbeidet sitt hurtigst mulig.

³² Sigmund Freud: *Refleksjoner om krig og død*, 1917, sitert etter John Costello 1985, *Love, Sex & War*, s. 10.

³³ Costello, John 1985, *Love, Sex & War*, s. 10 og 11.

Situasjonen for informantene var selvfølgelig forskjellig, alt etter hvor i landet de oppholdt seg. Alle var selvsagt ikke like berørt av krigshandlingene eller like mye hele tiden. Dette kapittelet vil derfor først og fremst vise hvilke roller de forskjellige informantene hadde i arbeid og fritid under krigen. Hvordan oppsto den romantiske kontakten mellom britiske kvinner og norske menn som førte dem inn i ekteskap? Kan andre påvirkningsfaktorer utenom de rent følelsesmessige, forklare hvorfor parene valgte å inngå ekteskap i den usikre situasjonen som krigen brakte med seg?

Til slutt skal jeg forsøke å klarlegge hvilke holdninger myndighetene hadde til søknadene om ekteskapsinngåelser og hvilke rutiner som ble utviklet for å håndtere dem.

2.1 Sally og Sarah

På bakgrunn av de 12 spørsmålene i innledningskapittelet, ble følgende tabell utarbeidet:

Tabell 2.1: Intervjuanalyse

Sp.mål	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Intervju nr.	Sosial bakgrunn	Alder som gift	Antall barn	Deltok i militært arbeid	Kurtise ant. år	Militær/ sjømann	Kjente til Norge	Problemer	Britisk klubb	Norsk kulturliv	Lønnet/ ulønnet arbeid	Lære norsk
1	1	23	2	J	2	M	J	B/ S/ SB	N	J	J	I bruk
2	1	18	4	J	0,5	M	J	B/ S/ SB/ H	N	N	J	I bruk
3	1	24	4	N	2	M	J	S	N	J	J - delvis	I bruk
4	1	26	2	J	2	M	J	B/ S/ SB	N	J	J	I bruk
5	2	18	4	N	0,5	S	N	B/ S/ SB	N	N	N	I bruk
6	1	22	5	J	0,5	M	J	B/ S/ SB	N	J	N	Norskkurs
7	2	22	2	N	1	M	N	B/ S	J	N	J	I bruk
8	2	20	2	J	1	S	N	B/ S/ SB	J	J	J	I bruk
9	2	22	3	N	0,5	M	N	B/ S/ SB	N	J	J	Norskkurs
10	1	28	0	J	3	M	J	B/ S/ SB	N	J	J	I bruk
11	2	21	4	J	1	S	N	B/ S/ SB/ SM	J	N	N	I bruk
12	2	27	1	J	1,5	S	N	B/ S/ H/ A	N	N	N	I bruk
13	2	37	2	J	10	I	J	S/ SB	J	J	N	I bruk
14	1	23	2	J	4	S	J	B/ S/ SB/ H	J	J	J - delvis	Norskkurs
15	2	24	0	J	0,5	S	N	B/ S	N	J	J - delvis	I bruk
16	2	20	3	J	1,0	S	N	B/ SM/ A	N	N	J - delvis	Forstår noe

Kilde: Informanter

Forklaring til tabellen over:

Spørsmål 1: 1 = sosial gruppe 1 og 2 = sosial gruppe 2

Spørsmål 4, 7, 9,10 og 11: J = Ja og N = Nei

Spørsmål 6: M = militær, S = sjømann/ sjømiliter og I = ingen av delene

Spørsmål 8: B = bolig, S = språk, SB = skikk og bruk, H = helse, SM = svigermor og A = arbeid

Modellen til gruppe 1 er i denne studien kalt for Sarah, og modellen til gruppe 2 for Sally. Med utgangspunkt i tabellen over, vil jeg peke på hva som karakteriserer skillet mellom Sarah og Sally. Hensikten er å bruke livsløpsintervjuene fra de 16 informantene til å finne holdepunkter for hvilke likheter og forskjeller som finnes mellom de to gruppene. De som tilhørte sosialgruppe 1, hadde i gjennomsnitt vært kjærester/ kjente i to år før de giftet seg, mens de som tilhørte gruppe 2, bare hadde vært kjærester/ kjente i ett år før giftemålet. Blant informantene finner jeg at den gjennomsnittlige giftemålsalder var i overkant av 23 år for gruppe 1 og i underkant av 22 år for gruppe 2.

12 av 16 informanter deltok i militært arbeid av et eller annet slag under krigen. Av de fire som ikke deltok, kom tre fra den laveste sosialgruppen. Av disse igjen arbeidet to innenfor helsevesenet og en innenfor krigsviktig transporttjeneste. Åtte av 16 informanter hadde *noe* kjennskap til Norge og norske forhold før de kom hit til landet. Av de åtte kom syv fra den høyere sosialgruppen. Syv blant dem som kom fra den lavere sosialgruppen, kjente ikke til norske forhold før de flyttet til Norge.

Typisk for de av intervjuobjektene mine som tilhørte Sarah-gruppen, var at de kom fra relativt velstående familier. Som barn hadde de gjerne gått på kostskole eller var blitt undervist av guvernanter. Flere av dem hadde fått utdanning innenfor estetiske fag som musikk, dans og litteratur. ”Vi hadde en guvernante som snakket fransk med oss [...]. Heldigvis ble jeg ikke sendt til kostskole som de fleste [...].”³⁴ Sarah-enes foreldre snakket gjerne flere språk, de var bereiste og hadde interesser innenfor kunst, musikk eller litteratur, de var vel ansette i sine omgivelser, velutdannede og fremsto som representanter for en øvre middelklasse.³⁵

Når man ser kolonne 1 i sammenheng med kolonne 6 i tabellen ovenfor, er det nærliggende å trekke følgende slutning: De som kom fra en mer velstående sosialklasse (sosialgruppe 1) - giftet seg med militære, og de som kom fra et lavere sosialt lag (sosialgruppe 2) - giftet seg med sjømenn (eller sjømilitære).³⁶ En hypotese om hvorfor fordelingen er slik, kan være at den er et resultat av måten informantene ble valgt ut på. Som tidligere nevnt i innledningskapittelet, ønsket jeg både å ta hensyn til kyststrøkene med en gjennomgående spredt befolkning, og et østlandsområde med større befolkningstetthet. Sjøfolkene, som for en stor del kom fra kystområder slik som Sørlandet, Vestlandet,

³⁴ Intervju nr. 3.

³⁵ De Courcy, Anne 2005, *Debs at War*, s. 193. Unge kvinner fra den egentlige britiske overklassen giftet seg bare helt unntaksvis utenfor sin egen sosiale krets.

³⁶ Se tabell 2.1.

trønderfylkene og Nord-Norge besøkte vanligvis de største havnene i Storbritannia. Det er sannsynlig at man i havnebyer, som for eksempel Liverpool, vil finne den største konsentrasjonen av kvinner i sosialgruppe 2.

Blant Sally-gruppen var informantene i arbeid som butikkekspeditor, fabrikkarbeider, postansatt, sekretærer, syerske og lignende yrker idet krigen brøt ut høsten 1939. Det var flere blant Sarah-ene enn blant Sally-ene som meldte seg frivillig til krigstjeneste i den første fasen av krigen. Det kan se ut som om grunnen til at Sarah-ene var mer tilbøyelige til å velge krigsarbeid i starten av krigen enn Sally-ene, skyldtes at de første på dette tidspunktet ikke var kommet inn i arbeidslivet. Blant foreldrene til Sarah-ene var det flere som ønsket at døtrene deres skulle ta en universitetsutdannelse, mens døtrene selv heller så for seg en kunstnerkarriere, eller som Sarah 1 uttrykte det: ”Min drøm var å bli vindusdekoratør i en av de store forretningene i London.”³⁷ Motsatt var det for Sarah 2, som arbeidet iherdig for å klare opptaksprøven til universitetet i Oxford, men som ikke møtte forståelse fra sin mor om å ta universitetsutdannelse: ”[...] you know this is only dreaming. You are not going to Oxford – you are not going to study, and do you know the reason? – men don’t like clever girls.”³⁸ Det ble ikke Oxford for Sarah 2: ”Jeg er liksom hung igjen i det samfunnet, hvordan man skulle bli en fin dame, [...], man argumenterte ikke med foreldrene på den tiden.”

Sarah 5 vokste opp i London og ble, som så mange andre, evakuert ut på landet da krigen brøt ut.³⁹ De første fire ukene bodde hun og tre andre skolepiker hos et eldre par i åttiårene som sørget for god mat og utmerket stell. Mannen i huset hadde vært lærer ved en gutteskole og passet på at jentene ikke sluntret unna leksene – krig var ingen unnskyldning i så måte. Etter fire uker ble jentene forflyttet til et nytt sted, hvor undervisningen skulle foregå på en ordentlig skole. Denne gangen havnet de hos en ugift frøken som hadde arvet en leketøysfabrikk av sin onkel. Hun var meget velstående, med tjenestepike og stort hus. Men hun var likevel lojal mot pålegget om å spare strøm, og holdt derfor deler av huset avstengt. Som det gikk med så mange britiske fabrikker under krigen, ble også produksjonen på leketøysfabrikken lagt om, etter som landet nå hadde et mer akutt behov for ammunisjon enn for leketøy. Dermed ble denne fredelige landsens idyllen snart et mål for tyske bombefly.

De siste 14 dagene før avsluttende eksamen, tilsvarende artium, falt bombene hver natt. Alarmen gikk en stund ut på kvelden og vertinnen samlet jentene og sa: ”Jeg er veldig lei for det, men jeg har ansvar for dere, så dere er nødt til å komme ned under trappen.” Husene i

³⁷ Intervju nr. 14.

³⁸ Intervju nr. 10.

³⁹ Dette avsnittet og de to følgende bygger på intervju nr. 1.

Storbritannia ble vanligvis bygget av murstein uten kjeller. Derfor ble trappen regnet som det tryggeste stedet du kunne oppholde deg, dersom huset skulle bli truffet: ”Mange folk ble reddet ved å ta dekning under trappen, fordi trappen bar huset om huset falt.” Den omsorgsfulle vertinnen skrev brev til evakueringskontoret i London for å forklare at avgangselevne ikke hadde vært i stand til å yte sitt beste under sin eksamen, på grunn av at bombene hadde forstyrret nattesøvn.

Om brevet hadde noe å si for vurderingen av hennes eksamen, er Sarah 5 ikke så sikker på. Men ikke før var eksamen avlagt, så kom det beskjed om at hun ville bli innkalt til det militære. Man kunne slippe, dersom man skrev under på at en ville utdanne seg til lærer eller sykepleier, men det var ikke aktuelt for Sarah 5: ”Nei, vel, sa jeg, jeg får vel gjøre min plikt og komme under det militære da, om dere har bruk for meg.” Planen til Sarah 5 var å studere, men regnet med at hun neppe ville klare å fullføre et studium før innkallingsordren kom. Derfor gjorde hun som faren foreslo og startet på en handelsutdannelse. Faren sa: ”Ta en utdannelse som kontordame, da har du kvalifikasjoner som kan komme godt med. For ingen vet hvordan denne krigen vil forløpe.” Sarah 5 hentyder til nederlaget ved Dunkerque og Frankrikes kapitulasjon: ”For i 1940, vet du, så det veldig svart ut.”

2.2 Kvinnene tar krigsarbeid

I motsetning til britiske myndigheter, ønsket ikke de tyske å innrullere sine kvinner til tjeneste for militære formål eller til innsats innen krigsindustrien. Det var likevel tydelig at også de tyske myndighetene hadde behov for ekstra arbeidskraft.⁴⁰ Hitler nektet kvinnene å bære våpen helt til det siste krigsåret.⁴¹ Med stor forakt offentliggjorde propagandaapparatet bilder av døde, kvinnekropper iført uniform, for å vise hvor desperat og barbarisk bolsjevist-regimet var, som nå måtte *tvinge* kvinnene inn i armeen.⁴² Nazistyret fremholdt med stor styrke at tyske kvinners oppgave var å føde ”ariske” barn, som med tiden kunne fylle de militære rekkene og bli dugelige soldater. Organiseringen av de tyske *Helferinnen*-korpserne rakk aldri å komme opp på et nivå som kunne måle seg med de britiske kvinnelige militærorganisasjonene. På slutten av 1944, da kvinnene endelig skulle få ansvar for å

⁴⁰ Vogt, Kari (red.) mfl. 1985: *Kvinnenes kulturhistorie*, bd. 2, s. 279.

⁴¹ Costello, John 1985: *Love, Sex and War*, s. 54.

⁴² Samme sted.

bemanne lyskaster-batteriener som ble brukt til forsvar mot allierte luftangrep, var det allerede for sent å mobilisere og lære opp de tyske kvinnene.⁴³

Britiske myndigheter derimot appellerte sterkt til britiske kvinner gjennom propaganda i radio, plakatoppslag og løpesedler om å engasjere seg i produksjonen av varer og tjenester for å erstatte mannlig arbeidskraft som var blitt utkommandert i krigen. Dessuten var det viktig å øke landets selvforsyning for å redusere importen av nødvendige varer og dermed minske behovet for sjøtransport over Atlanteren, hvor tyske ubåter lå klare til å angripe allierte fartøyer.

Sarah 3 arbeidet i en av sin fars forretninger og sluttet seg til *Women's Land Army* allerede noen dager etter krigsutbruddet i september 1939. Her ble hun satt til å ta seg av melkekyr på en gård i Wiltshire – et arbeid som hun ikke hadde spesielle forutsetninger eller opplæring for å kunne klare.

Jeg gjorde absolutt alt [...], det var fra seks om morgenen til ti om kvelden. Jeg melket 20 kyr, to ganger om dagen for hånd, først helt på slutten av krigen fikk vi melkemaskiner.⁴⁴

Sarah 3 er klar på hvorfor hun valgte å melde seg til krigstjeneste: ”Det var mange menn som var utkalt til det militære, så de trengte hjelp på gårdene for å ha nok mat i England, så de kunne spare fraktebåtene på grunn av ubåtene og sånt.”⁴⁵

Sarah 4 hadde før krigen hatt et sterkt ønske om å studere ved Oxford, slik moren før henne hadde gjort, på den tiden kvinner ikke hadde adgang til å ta eksamener ved universitetene i Storbritannia.⁴⁶ Da krigen kom, hadde Sarah 4 akkurat gjennomført den obligatoriske opptaksprøven, men Oxford krevde i tillegg omfattende latinkunnskaper av studentene sine. Derfor meldte hun seg på til et ekstra semester, og fikk sin latineksamen med gode karakterer i 1940. Da hun endelig fikk tilbud om studieplass, takket hun - nei. Mangel på skolepenger og opptrappingen av krigen førte til at hun i stedet meldte seg til tjeneste i *Women's Royal Naval Service*: ”Da ville man slåss - det var krig vet du.”⁴⁷ I januar 1941 begynte hun på et opplæringskurs ved Greenwich for å lære morse. Arbeidet hennes besto først og fremst i å fange opp radiosignaler fra tyske skip. Etter hvert avanserte hun til instruktør. Arbeidet var krevende og vaktene lange, fordi det var konstant mangel på mannskaper til å betjene morseapparatene. Etter hvert som Storbritannia vedtok lover for å

⁴³ Costello, John 1985, s. 55.

⁴⁴ Intervju nr. 4.

⁴⁵ Samme sted.

⁴⁶ Intervju nr. 6.

⁴⁷ Samme sted.

beordre kvinner til krigsarbeid, ble arbeidsforholdene ved radiostasjonen litt lettere slik at det ble anledning til å skaffe seg litt mer fritid.

Som et ledd i utdannelsen til Sarah 5, jobbet hun som sosialarbeider ved siden av en kontorjobb på dagtid for en frivillig organisasjon. Hun hadde gått og ventet på å bli innkalt for å gjøre krigstjeneste, men det gikk et par år før det ble aktuelt. Som sosialarbeider oppsøkte hun voksne klienter, som av en eller annen grunn hadde falt utenfor samfunnet. Arbeidet besto i å lære klienten til å stå på egne ben, og sørge for at han kom seg over ”kneika” i løpet av en tre-måneders periode. Våren 1942 startet Sarah 5 sin militære utdanning i *Auxiliary Territorial Service*, i en treningsleir som ga begynneropplæring i en måned. Alle de nye kvinnelige rekruttene ble intervjuet for å finne ut hvilken rolle de best kunne fylle i hæren. Dersom man hadde spesielle ønsker og det var plass, fikk man velge tjenestested. Mange av dem som Sarah 5 ble kjent med, ville kjøre lastebiler og ble satt opp på lastebilførerkurs. Selv hadde hun mest lyst til å arbeide med velferd, slik hun hadde gjort i det sivile, og fordi hun tenkte å bruke erfaringen i et fremtidig yrke. Dermed havnet hun på et kurs for å bli *recruiting officer* – den som skulle ha ansvaret for å prøve ut nye rekrutter. Først var det et forkurs, og siden ble det offiserskole, like utenfor Windsor. Det var her hun traff mannen som hun kom til å gifte seg med.

Den britiske regjeringen hadde lenge nølt med å kalle inn kvinner til å utføre krigsarbeid, sannsynligvis fordi man var redd for at en storstilt mobilisering av kvinner kunne føre til en sosial forskyvning mellom kjønnene, som man ikke ønsket skulle bli permanent.⁴⁸ I mars 1941 kom styresmaktene med den første anmodningen om at kvinner mellom 19 og 40 år var ønsket til krigstjeneste og at de snarest måtte melde seg for det lokale arbeidskontoret.⁴⁹ I desember samme år ble det innført en lov som påbød alle ugifte kvinner mellom 20 og 30 år å melde seg til tjeneste.

2.3 Med livet som innsats

Stor mangel på arbeidskraft innenfor transport, sambandstjeneste og produksjon av krigsmateriell og levnetsmidler, førte til at regjeringen også la et visst press på gifte kvinner for at de skulle melde seg til krigsarbeid. Men den gjorde unntak for kvinner som hadde omsorgsansvar for små barn eller eldre i familien.

⁴⁸ Virden 1996, s.13.

⁴⁹ I 1943 ble den øvre aldersgrensen hevet til 50 år.

Sally-ene hadde sluttet sin skolegang tidligere enn Sarah-ene og flere av Sally-ene var etablerte lønnsarbeidere ved krigsutbruddet og mer økonomisk uavhengige av sine foreldre enn Sarah-ene. Fordi de allerede hadde skaffet seg inntektsbringende arbeid, var Sally-ene ikke blant de første som meldte seg til krigsarbeid. Sally 1, som før og under krigen arbeidet i postvesenet, fortalte i intervjuet at arbeidsgiveren hennes søkte om å få beholde henne som arbeidskraft, under henvisning til at hun allerede utførte arbeid som var av stor betydning for et land i krig.⁵⁰

Sally 2 arbeidet som ekspeditør i et stort varemagasin i Liverpool mens byen stadig var utsatt for kraftig bombing.⁵¹ Til å begynne med opplevde hun ikke at det var noe særlig dramatisk når flysirenene begynte å ule. Man stengte butikken og personalet samlet seg til en koselig pratetund - inntil klarsignalet kom og forretningen igjen kunne åpne. Avbruddet oppfattet de som et hyggelig avbrekk i hverdagen. Etter hvert som bombingene ble mer intens, la man sandsekker oppover de store utstillingsvinduene for å hindre at glass-splintene kunne gjøre skade på mennesker, dersom bygningen skulle bli truffet. Under det ukelange luftangrepet på Liverpool i mai 1941, ble hele kvartalet hvor det store varemagasinet lå, jevnet med jorden og hundrevis av mennesker ble arbeidsløse over natten. Sally 2 var en av dem som plutselig sto uten noe arbeid å gå til.

Da bombingene avtok i intensitet, gikk hun til nærmeste arbeidskontor for å søke arbeid. Hun vurderte å melde seg for en av de militære organisasjonene, men fant ut at da måtte hun flytte fra familiehjemmet og bo i militærbrakker sammen med en masse ukjente kvinner. ”Ja, alle gjør sitt til i denne krigen,” formante tjenestemannen på arbeidskontoret og antydte at det var ønskelig at hun skulle ta seg arbeid på en ammunisjonsfabrikk. Nei, det fristet enda mindre - for Sally 2 hadde lagt merke til at kvinnene på ammunisjonsfabrikken var gule både i håret og på hendene av TNT, som man fylte bombene med. Eksplosjonsfaren ved håndtering av sprengstoff var høy og det skulle lite til før feilbehandling kunne føre til tap av fingre, hender eller syn.⁵² For å unngå hudsykdommer måtte man være nøye med å påføre ansiktet en dekkende beskyttelseskrem. Etter arbeidstidens slutt passerte arbeidsstokken forbi en kontrollpost, som ved bruk av infrarødt lys, kunne avsløre om rester av TNT-pulveret fortsatt hang fast i hår og hud. Dersom arbeideren ikke var oppmerksom nok på eksplosjonsfaren, og i vanvare forsøkte å tenne seg en sigarett på hjemveien, kunne det hende at sigaretten antente TNT-rester som satt fast i neseborene, slik at flammene slo ut av nesen -

⁵⁰ Intervju nr. 7

⁵¹ Intervju nr. 8.

⁵² Trinitrotoluene, kan ved innånding føre til anemi og anormale leverfunksjoner hos mennesker.

som på en drage.⁵³ Det risikable arbeidet ble for en stor del forsøkt veid opp av høye lønninger: ”We had a good bonus and good wages,” har en ammunisjonsarbeider fortalt.⁵⁴ Man prøvde å gjøre arbeidsforholdene så hyggelige som mulig og innførte ”musikk til arbeidet”. Det kunne være tidens nye swingrytmer eller livlige melodier som oppfordret til allsang som: ”Run rabbit, run rabbit – run – run – run.”⁵⁵

Sammen med matpakken kunne man i lunsjpausen nyte musikken fremført av populære orkestre. De friske rytmene var med på å holde både produksjonen og kampmoralen oppe blant dem som kjempet på ”hjemmefronten”. Alle følte at de var med på laget som hadde som mål å vinne krigen, noe som ga en sterk fellesskapsfølelse og tro på at kampen ikke var forgjeves. ”Det var merkelig hvorledes folk holdt seg sammen under krigen og hjalp hverandre. Alle liksom hjalp hverandre på en måte, you know.”⁵⁶

En ny fabrikk like utenfor Liverpool var kommet i gang med produksjon av Stengun geværer, hvor Sally 2 fikk tilbud om jobb:

Det var sånn som parachute-troppene skulle bruke. De hadde dem i deler i lommene slik at de kunne sette dem sammen. De så ikkje ut i måneskinn! Det var ikkje sånt tre i hanken – det var bare sånn metallgreie.⁵⁷

Arbeidet besto i å bore hull i en ”breechblock”, noe som krevde et særlig godt håndlag. Til å begynne med arbeidet man 12-timers skift, fordi det var konstant mangel på arbeidskraft. Arbeidet var godt betalt i forhold til den lønna Sally 2 hadde hevet som ekspeditør i varemagasinet. I tillegg til den faste lønna fikk man ekstra bonus når produktene var feilfrie.

Sally 3 hadde arbeidet som sekretær for et firma i Liverpool som formidlet kjøp og salg av tømmer.⁵⁸ Da krigen kom og det ble vanskeligheter med leveringene av trevirke, ble selskapet overtatt av et statlig firma som skulle sørge for at de små beholdningene av trematerialer som fantes, ble brukt til absolutt nødvendige formål. Gjennom *Women’s Land Army*, som organiserte 6000 kvinner til tømmerkorpset, ble kvinnene satt til å plante skog. De felte trær og drev sagbruk og virket som erstatning for alle de mannlige tømmerarbeiderne som var utkommandert i de militære styrkene. Sally 3 fortsatte i samme jobben og hadde omtrent de samme arbeidsoppgavene som før krigen, bortsett fra at arbeidet hennes nå besto i

⁵³ Video fra Merseyside Museum, Liverpool, april 2004, *Spirit of the Blitz*, intervju med en av arbeiderne på videoen, ukjent navn.

⁵⁴ Video fra Merseyside Museum, Liverpool, april 2004, *Spirit of the Blitz*, intervju med en av arbeiderne på videoen, ukjent navn.

⁵⁵ ”The rabbit” refererer til Adolf Hitler.

⁵⁶ Intervju nr. 8.

⁵⁷ Intervju nr. 8.

⁵⁸ Intervju nr. 12.

å behandle søknader om tillatelse til å anvende trematerialer til hovedsakelig militære formål. Etter ett av de store bomberaidene mot Liverpool, ble hele den ni etasjer store bygningen hun arbeidet i, jevnet med jorden. Da hun gikk til jobben dagen etter, fant hun bare en rykende ruinhaug der hvor arbeidsplassen hennes hadde vært.⁵⁹ Likevel ble arbeidsavbruddet overraskende kort. På forhånd hadde de drillet inn akkurat hvordan en slik situasjon skulle takles, og i løpet av et par uker kunne kontoret ta i bruk nye lokaler og fortsette ”business as usual”.

Andelen av britiske kvinner som deltok i militære organisasjoner eller som tok aktiv del i krigsindustri, transport- og forsyningstjeneste, var oppe i over 80 prosent for ugifte kvinner og omkring 40 prosent for gifte.⁶⁰ Selv om antallet informanter i dette arbeidet er forholdsvis lite, stemmer inntrykket av at det er vanskelig å finne en eneste kvinne i mitt materiale som *ikke* var engasjert i krigsarbeid på den ene eller andre måten. Arbeidsdepartementet tok i bruk en rekke virkemidler som skulle appellere til kvinnes patriotisme og ansvarsfølelse gjennom innstendige oppfordringer gjennom BBC, hvor man viste til de mange kvinnene som hadde ”made their sacrifice already and are doing their utmost to help win this war.”⁶¹

Radiostemmen forsikret at det er bruk for alle som vil gjøre en innsats for landet. Churchills taler hadde en stor innvirkning på lytterne, sammen med iøynefallende avisannonser, plakater og flygeblader som forkynte den samme meldingen til britiske kvinner: ”Hit back by doing war work. Ever thought of yourself as an electrician? Come into the factories.”⁶²

Sally 6 hadde arbeidet med finere blusesøm før krigen, men det var lite etterspørsel etter den slags luksus etter at krigen brøt ut, slik at dameblusene ble erstattet av uniformer.⁶³ I juni 1940 startet tyskerne bombing av flyplassen like ved stedet der hun bodde og arbeidet. Flyalarmen gikk ofte ved sjutida om kvelden. Da ryddet de 17 jentene på systua bort møblene og la madrasser utover gulvet. Først ved sjutida neste morgen lød faren-over-signalet. Det ble lite søvn i perioder og små matrasjoner. Bare på dagen var det mulig å oppholde seg utendørs. En dag hang det en landmine i kirketårnspiret og alle fikk beskjed om å evakuere systua. Ikke før var de kommet ut av bygningen, så eksploderte minen og drepte flere personer som ikke

⁵⁹ Under bomberaidene i Liverpool 1940-1942 ble 4000 mennesker drept og 9000 alvorlig såret, oppslag på Merseyside Museum, oktober 2003.

⁶⁰ Costello 1985, s. 197.

⁶¹ Costello 1985, s. 204.

⁶² Tekst på plakat, Merseyside Museum, oktober 2003.

⁶³ Intervju nr. 13.

hadde rukket å komme seg over på den andre siden av gaten. ”Vi gikk tilbake til arbeidet som om ingen ting var hendt. Vi ble så vant.”⁶⁴

En annen gang smalt en bombe to hus bortenfor hjemmet der familien bodde. Blant de 11 personene som omkom var alle nære naboer. I ett av husene var bestemoren den eneste overlevende. Hun satt sjokkskadet i gyngestolen sin oppe på loftet etter at bomben hadde sprengt bort hele fasaden på huset. Da hadde Sally 6 fått nok og flyttet like etter til familien sin i Wales. Her fikk hun jobb på en Nobel-fabrikk som laget sprengstoff.

Krigen satte også en brå stopper for fremtidsplanene til Sally 7, som akkurat hadde gjort unna sin avslutningseksamen fra secondary school, ”what you call gymnas”, og hadde en drøm om å bli interiørarkitekt.⁶⁵ ”Men, de hadde ikkje bruk for that. Jeg kunne ikkje gå videre på that school,” måtte hun skuffet erkjenne, og selv om velmenende foreldre hadde lagt frem en lang liste over yrker som kunne være aktuelle, avviste hun ethvert forslag. Noe måtte hun jo bestemme seg for å gjøre, og da ble det handelsskolefag med regnskap, stenografi og maskinskriving. Samtidig som hun tok handelsskolekurset, meldte hun seg på et husstellkurs på kveldstid. Moren som var av skotsk avstamning og satte sin ære i å være en god husmor, ”was afraid that I wouldn’t be a good housewife”. Det var ikke vanskelig å få arbeid etter endt utdanning. Sally 7 fikk prøve seg både i forretning og på kontor, før hun ble innkalt til militærtjeneste. Her ble hun imidlertid avvist fordi legeundersøkelsen konstaterte en medfødt ryggglidelse. ”Å, jeg var så skuffet, for da måtte jeg gjøre war work, as they say.”

Like i nærheten av hjemstedet lå en stor ammunisjonsfabrikk, som ble hennes arbeidsplass den første tiden før hun ble overført til Admiralitetets ammunisjonsdepot. Arbeidet hennes besto i å teste ulike typer ammunisjon - et risikabelt arbeid, som måtte holdes hemmelig selv for den nærmeste familie. ”Men jeg tenker ofte på at moren min ikkje ville fått sove, dersom hun visste hva hun hadde til nabo.” Det var like før D-day og både Sally 7 og søsteren hennes arbeidet dag og natt, og var bare hjemme noen timer for å sove litt. De skjønnte at noe var i gjære, ”vi arbeidet mykje overtid,” men ”we didn’t know when, but we knew it was something going on!” Sally 7 husker at moren en dag spurte: ”Why are you working so much?” Faren som visste mer enn han ville gi uttrykk for, reddet situasjonen med å si: ”Let the lassies have peace!”⁶⁶

⁶⁴ Intervju nr. 13.

⁶⁵ Intervju nr. 15.

⁶⁶ Samme sted.

Sally 8 arbeidet innenfor krigsindustrien flere år før andre verdenskrig brøt ut. Her arbeidet hun med produksjon av snorer som skulle brukes til fallskjermer.⁶⁷ Som et resultat av en lønnskonflikt, ble hun oppsagt sammen med flere av sine arbeidskamerater. En tid arbeidet hun på en fabrikk som produserte gassmasker, der oppgaven hennes besto i å klippe to og to gummimasker fra hverandre. Etter at krigen brøt ut, vurderte hun å verve seg som frivillig til WRNS, men manglet ett år på alderen.⁶⁸ Fordi faren nektet å skrive under på dispensasjonssøknaden hennes, bestemte Sally 8 seg for å gå tilbake til fallskjermproduksjonen på Littlewoodfabrikken, der hun raskt avanserte til syerske. Arbeidet måtte utføres med den største nøyaktighet og alle i teamet ble innprentet om at det minste lille hull eller rift i stoffet kunne risikere livet til en soldat.

Da Sally 8 fylte 18 år, kunne hun ta arbeid på nattskiftet. Arbeidet var svært krevende - ikke minst i de periodene da byen var utsatt for intensiv bombing. Ofte måtte arbeidet avbrytes, og arbeiderne ble stuert sammen i fabrikkens tilfluktsrom. Der var det små muligheter til å skaffe seg skikkelig søvn. Etter fire sammenhengende nattskift var det vanlig med to døgn fri. En av de nettene, da fabrikkens var tømt for arbeidere, ble den truffet av en landmine som gjorde stor skade på deler av produksjonsutstyret.⁶⁹

2.4 Frivillig fritid

Flere av dem jeg har snakket med forteller at de i tillegg til den jobben som de mottok lønn for, også deltok i frivillig arbeid. Det kunne være en jobb som ambulansesjåfør eller de drev kantinearbeid ved servicesentre for sjøfolk eller militære mannskaper som hadde permisjon. Utvalgte piker med godt rykte ble gjerne rekruttert som guide for sjømenn eller soldater som meldte seg på fellesutflukter i det fri, kinoforestillinger eller dansetilstelninger.⁷⁰ Sally 3 var blitt nøye vurdert av velferdsorganisasjonen som hun jobbet for, før hun fikk i oppdrag å ta seg av sjøfolk som lå i havn noen dager, og lose dem rundt på hyggelige utflukter eller kino:

(de) skulle få en sjanse til å koble av og tenke på normale ting de få dagene de hadde fri mellom hvert oppdrag. Selv om alle visste hvor forferdelig mange av sjøfolkene

⁶⁷ Intervju nr. 16.

⁶⁸ WRNS=Women's Royal Naval Service. Kvinnene som vervet seg til WRNS, ble populært omtalt som Wrens.

⁶⁹ Intervju nr. 16.

⁷⁰ Plakat på Merseyside Museum, oktober 2003.

Dancing and Romancing: *Going dancing was a good night out and a great way to meet lots of servicemen and women.*

hadde det om bord i skipene, var dette ting som aldri ble nevnt når de hadde ansvar for de ulike arrangementene.⁷¹

Det var nettopp på slike arrangementer mange av de kvinnelige guidene ble kjent med sine tilkomne ektemenn. Denne kontrollerte formen for sosial kontakt mellom ungdom av begge kjønn, og som ble oppmuntret både av militære myndigheter, kirken og Røde Kors, var et bevisst forsøk på å begrense utbredelsen av kjønnssykdommer blant militære mannskaper. Økningen av registrerte veneriske sykdommer hadde vist en faretruende utvikling allerede sommeren 1940. I 1941 rapporterte helsemyndighetene i Liverpool at statistikken over kjønnssykdommer hadde økt hele fire ganger over førkrignivået.⁷² Ved å skape romantiske møteplasser, hvor sjøfolk og militære mannskaper kunne omgås kvinner som hadde fått nødvendig opplæring i å beskytte seg og sin partner mot de helsemessige konsekvensene av kjønnsdriften, ville færre menn trekkes mot de mer lugubre etablissementene som var mye vanskeligere å kontrollere. Dessuten kunne faste kjærlighetsforhold i motsetning til de mer tilfeldige, også bidra til å skape kontroll over den nærmest epidemiske økningen av veneriske sykdomstilfeller.⁷³

Sally 3 hadde allerede før krigen brøt ut, forlovet seg med en gutt hun hadde kjent siden søndagsskolen. Da han, som de fleste unge mennene over 18 år, ble kalt ut for å gjøre krigstjeneste, ble mye av fritiden benyttet sammen med venninner som fulgte oppfordringene om å stille opp på velferdsarrangementer. Til tross for at hun hadde betrodd en venninne at hun aldri i livet ville gifte seg med en sjømann – i alle fall ikke hvis han var utlending – skjedde det en dag at hun fikk øye på en høy, lys nordmann i den andre enden av danselokalet, og dermed var det gjort. Forlovelsen med barndomsvennen ble snart hevet, da møtet med den norske sjømannen raskt utviklet seg til et kjærlighetsforhold mellom de to.

Sally 2 forteller om digre reklameplakater som formante de unge damene om å ofre noen timer etter vanlig arbeidstid for å servere på velferdskantinen som var beregnet på militært personell: ”Og da kunne de få kaffe, brus og te og sandwich. Jeg tror de fikk det gratis. Det var sånt du gjorde – liksom frivillig. Det var også veldig moro vet du.”

Det var vanlig at britiske familier ”adopterte” en eller flere utenlandske soldater for å gi dem følelsen av å høre til et sted, når de en sjelden gang hadde permisjon fra avdelingen sin. Ofte var det familier som selv hadde sendt sønnene sine til fronten som tok på seg ansvaret med å gi de fremmede soldatene en smak av familieliv, i håp om at deres egne

⁷¹ Intervju nr. 9.

⁷² Costello, s. 127.

⁷³ Shukert, Elfrieda 1988, *War Brides of World War II*, s. 99.

sønner ville bli mottatt på samme måte av andre familier der de utførte krigstjenesten sin. Familiene ble vanligvis oppfordret gjennom sine menigheter til å åpne opp hjemmene sine for de fremmede. Mor i familien var gjerne den som påtok seg å holde kontakt med den adoptertes familie gjennom brevskrivning: "I wonder how many of the mums my mother wrote to? She was writing the whole time. She wrote to their mothers, and their mothers wrote back."⁷⁴ Det hendte også at noen av soldatene som på denne måten fikk "home service", ble kjærester med husets unge kvinner. Sally 2 forteller at hennes mor åpnet hjemmet sitt for å ta i mot unge menn som tjenestegjorde i handelsflåten eller i de militære styrkene:

Min mor kunne spille fantastisk piano. Det var ikke fjernsyn den gangen, så det var mye sånn show og teater. Da gikk de hjem og sang, og hvis de hadde noen som kunne bump til, så var det veldig fine greier. Det var mye aktivitet og mye latter.⁷⁵

Både Sally 2 og hennes to søstre fant seg ektemenn på denne måten. To av dem giftet seg med nordmenn, mens den tredje giftet seg med en amerikansk soldat.

Sally 4 ble lokket med på en danseforestilling av sin beste venninne.⁷⁶ Hun hadde sett et oppslag på en plakate om at det norske fallskjermkompaniet skulle arrangere dans, men våget ikke å gå dit alene, selv om hun hadde fryktelig lyst. "Nei, du kan da skjønne, jeg går ikke for å bli plukket opp av dem, jeg er ikke interessert." Løsningen ble at venninnen sendte lillebroren sin til Sally 4 med en liten lapp om at hun måtte møte opp på avtalt sted til et bestemt tidspunkt. Da var det ikke annet å gjøre for Sally 4 enn å stille opp – hun kunne jo ikke la bestevenninnen bli stående mutters alene under de rådende omstendighetene. På dansetilstelningen kom hun i snakk med en hyggelig nordmann som siden ble hennes ektemann.

I jobben som fysioterapeut behandlet hun mange av de utenlandske soldatene, men nordmennene var den gruppen hun hadde størst vanskeligheter med å omgås. Hun fant dem stive – de manglet humor og humoristisk sans og hadde, etter hennes mening, en dårlig holdning til alkohol. Hennes far, som på fritiden var ansvarlig for vaktholdet under dansefestene, hadde et noe mer nyansert syn på nordmennenes atferd. De var egentlig ordentlige gutter, mente han, men fordi de var langt hjemmefra og vant med de norske alkohollovene, hadde de problemer med å oppføre seg i henhold til de lokale drikke tradisjonene.

⁷⁴ Intervju nr. 15.

⁷⁵ Intervju nr. 8.

⁷⁶ Intervju nr. 9.

Ved siden av å være ansatt som sekretær ved de norske regjeringskontorene i London, meldte Sarah 2 seg til frivillig ambulansearbeid i de første krigsårene. Hun hadde allerede skaffet seg sertifikat, men hadde liten erfaring som sjåfør. Likevel tok hun på seg arbeidet med å kjøre gamle lastebiler som skulle brukes i ambulanseoppdrag. Utstyret som det var meningen å bruke til dette arbeidet var imidlertid ikke tilpasset den nye arbeidskraften – kvinnene. De hadde fått utlevert støvler som hadde tilhørt brannkorpset og derfor mange nummer for store: ”Når alarmen gikk, var det om å gjøre å få på seg disse svære støvlene og komme seg helskinnet nedover trappene [...]. Det ble mye nattarbeid – det ble litt mye for meg. Jeg ble syk – det ble for mye og for hardt.”

Lange, tunge arbeidsdager, som frivillig kurøker i ”Land Army”, forhindret ikke at Sarah 3 også fant anledning til å melde seg inn i Women’s Volunteer Service. Hennes fritidsarbeid besto i å hjelpe til med å servere kaffe på soldatkantiner som var satt opp i tilknytning til militære treningsleire, for å skape en smule atspredelse og oppmuntring for alle de unge soldatene som oppholdt seg langt fra familie og venner. Det var i forbindelse med dette frivillige fritidsarbeidet at hun kom i kontakt med han som siden skulle bli hennes ektemann. Selv hadde hun vært i Norge på besøk hos en norsk familie et par ganger før krigen og hadde dermed en spesiell interesse for de unge nordmennene som flittig frekventerte dette hyggelige møtestedet.

På grunn av militær beordring og flytting av militært personell, måtte det ofte tas raske avgjørelser, som kunne få vidtgående konsekvenser for den som ble berørt. Stevnemøtet til Sarah 4 med en norsk soldat er et eksempel på det. En av hennes arbeidskollegaer i marinen hadde gjort en avtale med to norske soldater på permisjon i London om å skaffe en dansepartner i en fart. Planen var å tilbringe kvelden i en av byens største dansehaller. Tilfeldighetene gjorde at det var Sarah 4 som fikk denne anmodningen. Før kvelden var over, skjønte hun at det tilfeldige møtet kunne utvikle seg til noe mer enn bare en liten flørt. Sarah 4 hadde akkurat rukket å gjennomføre det obligatoriske instruksjonskurset for å kunne håndtere morse. Signaler fra hennes overordnede i WRNS gikk ut på at hun skulle overføres til tjeneste i Asia, med Gibraltar som et mulig alternativ. Overflyttingen var bestemt å skulle skje nærmest omgående. Dilemmaet som Sarah 4 kom opp i, var en nokså typisk situasjon for flere av informantene: Skulle hun våge å satse på ekteskap med nordmannen, eller prøve lykken som Chief Petty Officer i marinen, dit hun tilfeldigvis måtte bli beordret? Etter ti ukers bekjentskap forlovet de seg, tre uker senere var de gift!⁷⁷

⁷⁷ Intervju nr. 6.

Sarah 5 traff mannen sin en lørdag i slutten av juli 1942, da hun og venninnen var på sykkelstur til det historiske stedet Runnymede, der Magna Carta ble undertegnet i 1215, og som lå ikke langt fra offiserskolen hvor de var elever. Stedet var et kjent utfartsmål for helgeturer, og denne lørdagen var det ekstra folksomt fordi været var så varmt og flott. Plutselig trakk himmelen over med mørke tordenskyer, og i neste sekund ble de overfalt av en voldsom hagel- og regnstorm, som fosset i bakken og gjorde dem gjennomvåte på et øyeblikk. Det var ikke annet å gjøre enn å søke ly raskest mulig under nærmeste tre. Nettopp under det samme treet hadde to kjekke nordmenn søkt ly for været. Høflige og galante som de norske militærrekruttene var, insisterte de på at damene skulle låne det de selv kunne unnvære av tørt tøy. Fordi de lånte genserne måtte leveres tilbake, ble det samtidig en kjærkommen anledning til å avtale et nytt møte, som dermed ble opptakten til et livslangt ekteskap.

2.5 Krigens virkninger

De stadige og langvarige bombeangrepene, som britene ble utsatt for under andre verdenskrig, var en erfaring som satte sitt preg på flere av informantene mine. Med tyske flybaser langs kysten av Belgia, Nederland og Nord-Frankrike brukte de tyske bombeflyene bare seks minutter på å krysse Kanalen.⁷⁸ Bombeangrepene, som startet rundt årsskiftet 1939/ 1940 og som økte i frekvens og intensitet utover sommeren 1940, ble en stor belastning for sivilbefolkningen. Blant de av informantene som ble direkte berørt av bombene, gikk det verst ut over Sally 5, som to ganger ble bombet ut av hjemmet sitt. Siste gangen holdt hun på å stryke med etter en alvorlig hodeskade.⁷⁹ Arret i pannen hennes vitner ennå, mer enn 60 år etter, om denne alvorlige hendelsen. Med ektemannen i konvoifart, ”doing the Atlantic run,” gjennom det meste av krigen, hvor han ble utsatt for torpedering flere ganger, tok Sally 5 hånd om sin egen mor og de tre barna som ble født i løpet av krigsårene. Til tross for at arbeidet i hjemmet krevde mye av hennes krefter, deltok hun også i krigsarbeid som tilskjærer på nattskiftet i en fabrikk som produserte militæruniformer. Familien hadde små ressurser og led under at maten var dårlig og vanskelig å få tak i. Selv spiste Sally 5 minimalt for at barna skulle tilgodeses med så mye næring som mulig. For å skaffe mer mat, byttet hun te-rasjonen sin i næringsmidler som barna kunne ha mer nytte av.

”Ja, jeg vil ikke snakke om noen ting som skjedde før jeg giftet meg,” utbrøt hun bestemt, da jeg besøkte Sally 5 i hennes hjem like utenfor Liverpool for å gjøre et intervju

⁷⁸ Taylor, Erik 1989, *Women, who went to war*, s. 108.

⁷⁹ Intervju nr. 11.

med henne. Kanskje så hun hvor overrasket jeg ble, for hun la straks til: ”Jeg har ikke sittet i fengsel eller noe sånt må du tro!”

Likevel fortalte hun meg at hun ble født i en grøft under et zepperlinerangrep i 1918 og at oppveksten hennes langt fra hadde vært bekymringsfri. I løpet av intervjuet forandret hun sin skeptiske innstilling til meg – for plutselig gikk hun over til å snakke norsk, noe jeg straks oppfattet som en tillitserklæring:

Det var en ting som Hitler gjorde bra, og det var at han bombet de husene hvor de fattige bodde i Liverpool under krigen. Etter krigen ble det bygget opp moderne leiligheter med skikkelige bad.⁸⁰

Da jeg dagen etter intervjuet med Sally 5 besøkte krigsavdelingen ved Merseyside Museum i Liverpool, oppdaget jeg et bilde av en smilende norsk sjømann med kone og barn. På teksten under bildet sto det at britene kan takke de norske uteseilerne for at de fraktet matforsyninger, olje og våpen til landet under krigen. Navnet til familiefaren på bildet var også nevnt. Kvinnen som sto ved siden av han var Sally 5 - en av de mange kvinnelige, anonyme heltene som aldri mottok noen anerkjennelse for sin krigsinnsats.

De britiske myndighetene la stor vekt på å gi befolkningen tilstrekkelig informasjon om hvordan de skulle forholde seg i tilfelle flyangrep. Informasjonsfilmer fortalte om hvor viktig det var at man ryddet loftet for alt brannfarlig materiale, hvordan man kunne sikre vinduer mot knusing og måter for å begrense skadene ved nedslag av brannbomber. For dem som bodde langt fra offentlige tilfluktsrom, hadde man funnet frem til praktiske løsninger som kunne brukes for å øke sikkerheten i private hjem. I leiligheten sin kunne man installere et kraftig jernbur eller et ”Morrison shelter”. Det hadde utseende som et stort bord med jernplate på toppen og gitter rundt på alle fire sidene. I tilfelle flyangrep var det bare å løfte opp gitteret på den ene langsiden og kripe i sikkerhet under bordet. På dagtid kunne man legge duk over sikkerhetsburet og benytte det som spisebord. Foreldrene til Sarah 5 hadde denne innretningen i leiligheten sin i London, og utstyrte den som sovekammer med madrasser og sengetøy. De familiene som hadde inntekt under en minstegrense, kunne skaffe seg sikkerhetsinnretningen gratis, mens de som tjente mer, måtte betale noen pund.

En annen løsning for beskyttelse mot bombeangrep var å anskaffe et ”Anderson shelter” for montering i hagen.⁸¹ Dette tilfluktsrommet var delvis nedgravd og besto av ferdigkappete bølgeblikkplater som kunne settes sammen som et byggesett ved hjelp av bolter

⁸⁰ Intervju nr. 11.

⁸¹ De Courcy, Anne 2005, s. 137. Tilfluktsinnretningen kunne ha plass til seks personer.

og muttere. Tilslutt dekket man over med det som var tilgjengelig av jord og sand. Familien til Sally 6 hadde et "Anderson shelter" i hagen. Når hun var på sommerferie hos familien sør for London, hvor de ofte var utsatt for bombeangrep, var hun forskrekket over at de valgte å tilbringe natten i "boksen" ute i hagen. Det tok likevel ikke lang tid før man vente seg til å ta slike forholdsregler – om de var aldri så besværlige, så var de til å leve med.

Sally 8 minnes en gang da hun og jentene på nattskiftet hadde tilbrakt flere netter på rad i fabrikkens tilfluktsrom, som en følge av stadige tyske flyangrep. Våkenettene i tilfluktsrommet hadde gjort dem fryktelig slitne og trøtte. Derfor bestemte de seg for at dersom alarmen gikk enda en gang, så skulle de be arbeidslederen om å få tillatelse til å løpe hjem for å se til sine egne familiemedlemmer. Han spurte da om jentene hadde lang vei hjem. "Nei da, det er bare fem minutt like bort i gata det," svarte jentene så overbevisende de kunne, og med det samme smellene fra bombenedslagene hadde roet seg litt, slapp de ut av fabrikken. Men ikke før hadde de forlatt fabrikkområdet, så smalt det igjen, og denne gangen enda kraftigere enn før. Jentene lette panisk etter et sikkert gjemmede, noe som ikke var helt enkelt i bombekaoset denne kalde, mørklagte januarnatten i 1941. Til slutt fikk de øye på lyset fra en lykt, som viste dem veien til et mer eller mindre overfylt tilfluktsrom. Blant alle dem som hadde tatt tilflukt her, var det også en del unge norske sjømenn. Sally 8 kom i snakk med en av dem, og da faren-over-signalet lød ut på morgenkvisten, hadde de allerede gjort avtale om å møtes igjen. Innen et år var gått, var de gift.⁸²

2.6 "Vi tok moroa mer alvorlig"

Det er liten tvil om at kvinnene som er blitt intervjuet i forbindelse med det foreliggende prosjektet, virkelig var forelsket i sine norske kjærester og tilsynelatende fulgte "hjerterets stemme" når de valgte seg en ektefelle. Imidlertid synes det like klart at valget også var preget av rasjonalitet og kalkulert risiko fra kvinnes side, i den spesielle situasjonen som krigen forårsaket.

I artikkelen, "Makt og kjærlighet i ekteskapet", av Hanne Haavind heter det at "[...] makevalget foregår på et kjønnsmarked, der deltakerne i prinsippet er frie og likestilte parter, [...]" og at forhandlinger mellom kjønnene "både er preget av en følelsesmessig intensitet som er berusende, og av en resignert erkjennelse av at det hele er et taktisk spill basert på

⁸² Intervju nr. 16.

overfladiske personvurderinger.”⁸³ Haavind kommenterer her Øystein Gullvåg Holters studie, *Sjekking, kjærlighet og kjønnsmarked*, fra 1981 og mener at forholdet mellom to som planlegger å inngå et ekteskap, er et maktforhold hvor kvinnen tradisjonelt er den svakere part. Kvinnen erkjenner denne ubalansen ved å resignere, for dermed å gi *inntrykk* av at hun oppfatter begge parter som likeverdige partnere. Kvinnen gjør med dette ”et offer” i og med at hun underordner seg ektemannen. Slik gir hun fra seg autonomi og lar mannen stort sett ta viktige avgjørelser av betydning i forholdet mellom dem og som familiens overhode. I bytte får hun økonomisk og sosial trygghet for seg og sine barn. Mannen blir dermed den som skaffer pengeinntekter til familien i form av produksjon, mens kvinnen sørger for reproduksjonen.

Holters undersøkelse fra 1980-årene sammen med Haavinds *resonnement*, kan ha hatt aktualitet også i mellomkrigstidens Storbritannia. Første verdenskrig hadde allerede gitt britiske kvinner erfaring for at de i prinsippet var i stand til å utføre produksjonsoppgaver like bra som mennene. En slik erkjennelse førte til at kvinnene ble oppmuntret til å forvente likhet på andre arenaer også, som for eksempel stemmerett.⁸⁴ Ikke før i 1925 fikk britene en lov som gjorde det klart at kvinner juridisk sett var å anse som moralske, ansvarlige personer og at ektemennene ikke lenger ble sett på som kvinnes legitime formyndere og oppdragere⁸⁵. Nå kunne de disponere pengene de tjente slik de selv ønsket og ta flere selvstendige avgjørelser.

Også på det seksuelle området viste kvinnene at de hadde endret sine nedarvede viktorianske holdninger i en mer liberal retning, som jeg tidligere har vært inne på. Deres nyvunne selvfølelse og frihet ble markert ved å ta i bruk utfordrende moter og vise en mer frigjort atferd.⁸⁶ Inspirasjonen kom ikke minst fra amerikansk filmindustri som i løpet av mellomkrigstiden fikk stor popularitet og oppslutning av et ungt, kvinnelig og kjærlighetshungrig publikum i Storbritannia. Ved å gå på kino kunne en drømme seg vekk noen timer fra blitz-bombing og en lang og hard arbeidsdag. Det å få noen glimt av det vakre, moderne og romantiske livet som amerikanske kvinner tilsynelatende levde, må derfor ha virket som ”balsam” for krigstrøtte kvinnenerver.

Som nevnt i begynnelsen av kapittelet hadde Sigmund Freud påvist en sammenheng mellom stress forårsaket av krig og menneskesinnets måte å takle virkningene av slike belastninger på. Der hvor mulighetene for å treffe unge mennesker av motsatt kjønn var til

⁸³ Haukaa, Runa m.fl. 1982, *Kvinneforskning: Bidrag til Samfunnsteori*; Haavind, Hanne: ”Makt og kjærlighet i ekteskapet”, s. 153.

⁸⁴ Blom, Ida (red.), *Cappelens kvinnehistorie*, bd. 2, s. 516. Alminnelig stemmerett for kvinner i Storbritannia kom i 1928.

⁸⁵ Graves, Robert 1963, *The Long Week-End*, s. 48.

⁸⁶ Costello, s.31.

stede, sørget hormonelle funksjoner for at det raskt ble dannet parforhold av romantisk karakter:

Målet er å oppnå den gjensidige forelskelse, fordi det gir grunnlag til å etablere et parforhold og en felles vei ut av markedet. Inngåelsen av samliv blir en offentliggjørelse av at de to har oppnådd rimelige forestillinger om at forholdet kan vare.⁸⁷

Kvinner og menn i en viss alder kan sies å tilhøre et felles ekteskapsmarked, hvor det konkurreres om å sikre seg de beste alliansene. Konkurransen, eller de taktiske personvurderingene som Holter refererer til i sin undersøkelse, finner vi igjen mellom individer som tilhører ulike sosiale klasser. Den går ut på å skaffe seg flest mulige fortrinn som kan sikre individene gode levekår. Utsiktene til å skaffe seg trygghet, prestisje, kjærlighet og mindre risiko for sykdom og død er begrensede ressurser som kvinnene konkurrerer om, og forsøker å skaffe seg råderett over. Dette betyr at kvinnene ønsker å finne seg en ekteskapskandidat som kan maksimere og skaffe dem flest mulige attraktive fortrinn, for å sikre overlevelse for seg selv og sitt avkom. Gevinsten som oppnås på denne måten skaffer kvinnene en maktposisjon i forhold til konkurrentene sine.

Å inngå ekteskap kunne for Sally-ene og Sarah-ene bety at de hadde muligheter til å være seksuelt aktive uten å risikere svangerskap, som utenfor ekteskapsinstitusjonen kunne påføre kvinnene store økonomiske og sosiale belastninger. Som gifte oppnådde kvinnene en høyere sosial posisjon. De ble oppfattet av sine omgivelser som voksne individer og fikk muligheter til å ta flere selvstendige avgjørelser. Ved å inngå ekteskap kunne kvinnene argumentere for å slutte å utføre risikofylt krigsarbeid som ofte medførte skader på liv og helse. I det tilfellet at ektefellen skulle forulykke, var kvinnene sikret en viss økonomisk kompensasjon.

Kvinnene som var i gifteferdig alder under andre verdenskrig, slik mine informanter var, hadde vokst opp med kunnskapen om hvordan situasjonen for mødregenerasjonen hadde vært etter første verdenskrig. Et stort kvinneoverskudd kunne, som situasjonen den gang hadde vært, føre til økt konkurranse mellom kvinnene på ekteskapsmarkedet. Dette kunne bety at det ville være gunstigere for kvinnene å inngå ekteskap med allierte mens krigen fortsatt pågikk, enn om de skulle vente på at de britiske guttene skulle komme tilbake fra krigsfronten. Erfaringen fra første verdenskrig, slik deres egne mødre hadde opplevd den, var at den posisjonen innenfor arbeidslivet som kvinnene hadde opparbeidet seg gjennom

⁸⁷ Haukaa, Runa m.fl. 1982, s.153.

ekstraordinært krigsarbeid og som i øyeblikket ga dem stor handlefrihet, ville de bli nødt til å oppgi til mennenes fordel den dagen krigen var over. Produksjonen, som de hadde vært engasjert i under krigen, ville igjen gå over til å bli reproduksjon, slik den kollektive erfaringen fra 1918 hadde vært. Den gang trådte kvinnene tilbake fra de arbeidsplassene som de i løpet av krigsårene hadde fylt, fordi mennene vendte tilbake fra fronten. Derfor var kvinnene fortsatt nødt til satse på en passende ektemann som fremtidig forsørger. Den ekteskapskandidaten ville bli foretrukket som i den foreliggende situasjonen best svarte til de forventningene som ble stilt til en forsørger - økonomisk og sosialt.

Det kan også synes som om selve konkurransen mellom de ulike individene om å sikre seg en attraktiv ekteskapspartner, har vært med på å gjøre den harde hverdagen lettere å bære for Sarah-ene og Sally-ene i min undersøkelse. Alle de sosiale arrangementene som ble satt i verk som lunsjkonsertene, "ballroomdancing", kantineservering og ledsagertjeneste tjente til å gi kvinner og menn en sjanse til å glemme krigens harde realiteter for en stakket stund. Samtidig ga de sosiale begivenhetene dem muligheter for sosial interaksjon i spillet om å skaffe seg gode alliansepartnere med tanke på ekteskap.

I den gymnasklassen som Sally 4 hadde hørt til, var det bare én av guttene som overlevde krigen.⁸⁸ " [...] og det stempler en på en måte [...] for meg var det liksom om å gjøre å komme vekk fra det." Det kan se ut som om det ble en overlevelsesstrategi for unge mennesker, for å motvirke sorgen og savnet de følte, å søke mot opplevelser av romantisk karakter.

Når du er ung, tenker du ikke igjennom alt. Du er forelsket, du er klar til noe nytt – litt eventyr og sånt noe, men jeg tror det – vi hadde seks kjedelige og vanskelige år og da var det liksom å kaste seg frem og begynne på noe nytt. Jeg lurer på om ikke det ikke hadde litt med det å gjøre?⁸⁹

Idet jeg spør Sally 3 om hvordan hun taklet de stadige bombeangrepene, svarer hun kontant: "Vi tok moroa mer alvorlig under krigen." Moroa, som Sally 3 kaller det, tolker jeg som en kollektiv strategi for å skaffe møteplasser for unge mennesker ved å underholde dem med dans til lystig musikk eller romantiske filmer på kino, holde humøret oppe og troen på en snarlig seier - gjennom reklameplakater og patriotiske appeller i radio. Eller som en av dem uttrykte det: "There were lots and lots of good times and lots and lots of worrying times."⁹⁰

⁸⁸ Intervju nr. 9.

⁸⁹ Samme.

⁹⁰ Video i Merseyside Museum, april 2004.

Som det er blitt vist her, førte den spesielle situasjonen som krigen skapte for unge mennesker i Storbritannia til et ønske om å forplikte kjærlighetsforholdene sine gjennom giftemål. Av grunner som er antydnet over, ble avgjørelsen om å inngå ekteskap tatt nokså raskt etter at partene hadde innledet forholdet sitt. Blant de 16 kvinnene som ble intervjuet, var det fem som hadde kjent ektemannen sin fra noen uker til et halvår før de giftet seg og fem andre, som hadde vært kjærestepar omkring et år.⁹¹ I det følgende avsnittet skal vi se på hvordan norske myndigheter forholdt seg til spørsmål om ekteskapsinngåelser - spørsmål som de i økende grad måtte ta stilling til etter som krigen fortsatte.

2.7 Myndighetenes holdninger til ekteskap

I et brev til Hærens Overkommando høsten 1942 spurte en norsk fenrik i Doncaster om han kunne få oversendt de nødvendige formularer for søknad om vielseslisens, fordi en av de norske soldatene her ”står i begrep med å gifte seg.”⁹² Samtidig var han interessert i å få en klar instruks fra sine overordnede, om hvorledes militære myndigheter skulle forholde seg til ”hustruens sykehusopphold” i forbindelse med barnefødsel.⁹³

Svaret, som kom fra Hærens Overkommando en uke etterpå, forklarte at soldaten måtte søke om inngåelse av ekteskap ”ad tjenestlig vei”. Der var ingen spesielle formularer som skulle utfylles på forhånd når tillatelsen var innhentet, men ”ekteskapet må innrapporteres til rulleførerkontoret, som igjen underretter brigadepresten.”⁹⁴ Til spørsmålet om godtgjørelse for sykehusopphold ble det hevdet at det var den avdelingen som soldaten tilhørte, som skulle dekke de nødvendige kostnadene til lege og jordmorhjelp under en fødsel. Derimot ga myndighetene ingen slik støtte dersom soldaten *ikke* hadde inngått ekteskap med barnets mor. Da måtte vedkommende selv betale det som vedkommende ”etter engelsk eller skotsk dom blir dømt til å betale.”⁹⁵

Som disse brevene viser, medførte ekteskap mellom en britisk kvinne og norsk soldat at utgiftene i forbindelse med graviditet og fødsel skulle dekkes av militære myndigheter. En menig norsk soldat som hadde familieansvar, mottok hustru- og barnetillegg, samt fri husleie, og fikk delvis dekket elektrisitet og gass.⁹⁶ Dette synes å ha vært en komfortabel ordning for en del av de gifte norske soldatene. Derfor er det god grunn til å mene at økonomiske

⁹¹ Se tabell 2.1.

⁹² Kopi av meldingsskjema for ekteskapsinngåelse finnes bak som vedlegg 3.

⁹³ Riksarkivet, HOK 1940-1945, mappe 8-7, eske nr. 196.

⁹⁴ Samme sted, brev av 28/8-1942.

⁹⁵ Samme sted.

⁹⁶ Riksarkivet, HOK 1940-1945, mappe 8-7, eske nr. 196. Ordningen med fri husleie etc. ble avviklet etter 1943.

interesser kan ha hatt en viss betydning, i tillegg til de mer personlige, når norske soldater i vurderte å inngå ekteskap med britiske kvinner under andre verdenskrig.

Blant de militære mannskapene ble det første ekteskapet mellom en britisk kvinne og en norsk mann registrert så tidlig som 29. august 1940.⁹⁷ Allerede innen januar 1942 hadde brigadepresten registrert 68 slike ekteskap.⁹⁸ I sin utredning til Kirke- og Undervisningsdepartementet i London av 21. januar 1942 uttrykte brigadepresten sin bekymring over manglende kontroll med inngåtte ekteskap i Storbritannia. Han hadde blant annet registrert flere tilfeller av bigami og kjente til at nordmenn hadde henvendt seg til britiske myndigheter og var blitt viet, uten at ekteskapene var registrert hos norske myndigheter i Storbritannia. Noen av dem som hadde giftet seg på denne måten syntes å mene at de så snart krigen er slutt ”kan slippe like lett ut igjen”, og dermed opptre som ugifte i hjemlandet.⁹⁹

Å innhente nødvendig tillatelse fra norske militære myndigheter, ble trolig lenge sett på som en ren formalitet. En norsk soldat som ville gifte seg, hadde plikt til å legge frem en gyldig legeerklæring som kunne bekrefte at det ikke var medisinske grunner til at han burde unngå ekteskap.¹⁰⁰ I tillegg måtte to vitner skrive under på at vedkommende ikke hadde vært gift tidligere. Fra britisk side ville et ekteskap mellom en nordmann og en brite bli ansett som gyldig, selv om nødvendig tillatelse fra norske myndigheter ikke var blitt gitt.¹⁰¹ Derfor mente brigadeprest Ingebrigt Dahle at det nå var på tide at departementet fastsatte en kirkelig-juridisk orden som burde gjelde for alle nordmenn som inngikk ekteskap i Storbritannia, uansett hvilken våpengren vedkommende tilhørte, eller om han var sivilist i handelsflåten. En norsk sjømann som hadde registrert ekteskapet sitt ved et britisk registrarkontor, var ikke engang forpliktet til å sende melding om ekteskapet sitt til norske myndigheter.¹⁰² Dahle argumenterte med at en norsk jurisdiksjon på dette området ville kunne forenkle arbeidet med å finne frem i rettsgyldige papirer når krigen en gang var slutt. Det kunne gjelde spørsmål om statsborgerskap, pass, erstatninger, enkepensjoner eller attestutskrivinger, som på denne måten ville bli langt enklere å håndtere for norske myndigheter. Dessuten mente han at klarere

⁹⁷ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske brigade, boks 6.

⁹⁸ Samme sted, notat av 21/1-1942 til Det Kongelige Kirke- og Undervisningsdepartementet.

⁹⁹ Samme sted.

¹⁰⁰ Det var ifølge norsk lov forbudt å vie en person som hadde den medisinske diagnosen syfilis.

¹⁰¹ The Archives, tidl. Public Records Office, FO 371/42310 File 390, 1944, notat i form av spørsmål og svar som gjelder ekteskap mellom britiske kvinner og allierte soldater. Hver stat som disse representerte hadde sin egen kolonne for lovfortolkning.

¹⁰² Registrarkontor er stedet man henvendte seg til for å ta ut lysning i Storbritannia. Både brud og brudgom var hver for seg forpliktet til å ta ut lysning ved registrarkontoret på det stedet de bodde. Ønsket man vigsel i et annet distrikt enn der brud og brudgom hadde sitt bosted, måtte man henvende seg til registraren også der hvor vielsen skulle finne sted.

regler ville kunne vanskeliggjøre ”bigami og gir ekteskapsinngåelsen en større vekt av ansvar også overfor det norske samfund.”¹⁰³ Brigadepresten kom derfor i sin utredning til Kirke- og Undervisningsdepartementet med et gjennomarbeidet forslag i seks punkter som skulle klargjøre en norsk ekteskapspolitikk for alle nordmenn i Storbritannia.¹⁰⁴

For det første skulle man innføre en norsk jurisdiksjon for ekteskapsinngåelser. Derneft skulle de norske konsulene fungere som lysningsmenn, sammen med sjømannsprestene og prestene for hær, marine og flyvåpen. Disse skulle ha autorisasjon til å foreta vielser etter norsk lov. Lysning skulle skje til Justisdepartementet og offentliggjøres i *Norsk Tidend*.¹⁰⁵ Norske statsborgere som giftet seg etter britiske lover, skulle være forpliktet til å sende inn meldinger om dette til norske myndigheter. Også deres navn skulle offentliggjøres i *Norsk Tidend*. Dersom ektefellen var britisk, skulle vedkommende ta ut lysning hos registraren i sitt distrikt og samtidig legge frem lysningsdokumentet fra norsk vielsesmyndighet, før vielsen kunne finne sted. Av dette fulgte at ingen britisk registrar kunne vie en norsk statsborger, uten at det forelå en norsk lysningsattest. Det siste punktet i brigadeprestens forslag foreslo en lysningsfrist på 14 dager, og at Justisdepartementet skulle overta fylkesmennenes rett til å gi dispensasjoner fra reglene - i den utstrekning som departementet fant det praktisk.

Av kildematerialet som har vært tilgjengelig i denne studien, fremgår det ikke om forslagene fra brigadepresten fikk noe umiddelbart gjennomslag i departementet. Det vi vet er at brigadepresten tok opp spørsmålet om kontroll med ekteskapsinngåelser med jevne mellomrom, i den hensikt å redusere de uheldige følgene av ekteskap som ble inngått på falske premisser. Etter at USA hadde plassert sine første militære tropper på britisk jord i begynnelsen av 1942, ser det ut som om pågangen av henvendelser fra amerikanske soldater om å inngå ekteskap med britiske statsborgere, aktualiserte behovet for å ha en mer ensartet tilnærming til slike spørsmål blant de ulike allierte lands myndigheter. Blant annet kom man inn på problemene som hadde oppstått med et økende antall ekteskapsallianser i et åpenhertig brev mellom Home Office og Foreign Office av 22. april 1942.^{106 107} I brevet tviler Home Office på hvor lurt det er å oppmuntre allierte styrker til å inngå ekteskap med britiske kvinner, fordi en allerede hadde sett eksempler på at flere av brudgommene var blitt avslørt som bigamister, eller de hadde på annen måte ikke overholdt forpliktelsene overfor sin

¹⁰³ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade, boks 6, notat av 21/1-1942 til Det Kongelige Kirke- og Undervisningsdepartementet.

¹⁰⁴ Se vedlegg 4.

¹⁰⁵ *Norsk Tidend* var regjeringens informasjonsorgan i Storbritannia under krigen.

¹⁰⁶ Foreign Office=Det britiske utenriksdepartementet.

¹⁰⁷ PRO FO 371/32234 File no. 606 1942, brev av 22. april 1942 til Watson fra I.G. Ward.

britiske partner. På den annen side så Home Office nødvendigheten av et juridisk forpliktende ekteskap, for en kvinne som kanskje ventet barn med en alliert soldat. Dersom soldaten mistet livet som følge av krigshandlinger, kunne ekteskapet sikre kvinnen en rimelig pensjon for seg og barnet, slik at hun slapp å bli alene med det økonomiske ansvaret, som ofte var tilfelle dersom barnet var født utenfor ekteskap.

Amerikanske militære myndigheter hadde fra først av hatt en mer restriktiv holdning til allierte ekteskapsallianser enn de norske. Helt fra begynnelsen av sitt engasjement i krigen, hadde de en klar bestemmelse om at soldatene måtte innhente tillatelse for å inngå ekteskap fra en militær overordnet. En lignende ordning hadde også norske militærmyndigheter. Men selve behandlingstiden av ekteskapssøknadene var mye lengre hos amerikanerne enn hos nordmennene. Karantenetiden for de amerikanske soldatene, fra det øyeblikket soldaten søkte om å gifte seg med en britisk kvinne, til bryllupet kunne realiseres, ble bevisst gjort så lang som mulig fordi man ikke ville oppmuntre soldatene til å inngå ekteskap med utenlandske kvinner.¹⁰⁸

Til tross for at omfanget av amerikanske krigsekteskap under første verdenskrig var av mer begrenset omfang enn under den andre, kan det ikke utelukkes at erfaringene fra 1918, kan ha hatt betydning for den politikken som amerikanerne valgte å følge senere.¹⁰⁹ Strategien fra den gang var å ignorere problemet, fordi man mente at regler for inngåelse av krigsekteskap kunne oppfattes som en oppmuntring til soldatene om å gifte seg med franske kvinner. Dermed overlot amerikanerne alt ansvar for slike giftemål til de franske myndighetene. Disse ville på sin side ikke godta en slik ansvarsfraskrivelse, og krevde lysning på brudgommens hjemsted, og dessuten at brudgommen måtte kunne forevise attest på at han var ugift, før ekteskap med en fransk kvinne kunne komme på tale. Jenel Virden hevder at "this requirement brought the United States Army into the process, albeit reluctantly."¹¹⁰ Den nye strategien til de amerikanske militærmyndighetene, da det ble aktuelt å sende amerikanske soldater til Europa under andre verdenskrig, synes å være at regelverket for inngåelse av ekteskap med utenlandske kvinner, måtte være på plass fra første dag. Ved å praktisere en lang behandlingstid av ekteskapssøknadene, kunne man likevel tydeliggjøre overfor soldatene at krigsekteskap i utgangspunktet ikke var ønsket fra amerikanske myndigheters side.

¹⁰⁸ *Alle kvinners Blad* nr. 3 1945. En marineprest som ble intervjuet av ukebladet bekrefter opplysningene fra Jenel Virden, og forteller til ukebladet at de amerikanske soldatene måtte regne med et halvt års "kjærlighetskarantene" før de kunne gifte seg fordi søknadene først ble behandlet et halvt år etter at de var kommet inn.

¹⁰⁹ Virden, s. 3.

¹¹⁰ Samme sted.

I praksis betydde det at behandlingstiden av søknader om ekteskapsinngåelse kom til å ta omtrent et halvt år.¹¹¹ En slik ordning ønsket Home Office skulle gjennomføres også for andre lands allierte slik at man unngikk forhastede ekteskapsinngåelser, som kanskje var fundert på gale forutsetninger. War Cabinet sendte derfor ut et notat av 21. oktober 1942, som sterkt anbefalte at alle allierte myndigheter burde innføre samme ordning som amerikanerne.¹¹² ¹¹³ Notatet *Marriages/ Members of Allied Land Contingents* førte til at norske militærmyndigheter fant grunn til å gjennomgå sine egne saksbehandlingsrutiner for å finne ut hva som gjaldt for norske soldater som ville gifte seg med kvinner med britisk statsborgerskap.

I et brev til brigadeprest Ingebrigt Dahle innrømmer en løytnant ved Hærens Overkommando at notatet hadde skapt en del vanskeligheter: ”Jeg har lett gjennom alle mulige gamle papirer og ordrer som fins, men kan ikke se at vi har noen utførlige bestemmelser om hvorledes søknader om å få gifte seg skal behandles.”¹¹⁴ Samtidig ba han brigadepresten om å komme med en skriftlig redegjørelse om hvilken praksis som til nå hadde vært vanlig. I svarbrevet til Hærens Overkommando understreket brigadepresten at ”det ville ha sin betydning” at den ordningen som var blitt foreslått, måtte bli gjennomført for alle nordmenn som ønsket å gifte seg i Storbritannia.¹¹⁵ Hæren hadde allerede i lang tid fulgt en praksis om at soldatene måtte ha brigadens tillatelse til å gifte seg. Nå ble Hærens Overkommando oppfordret til å gi sin aksept ved å undertegne ”vedlagte korrespondanse” og videresende dokumentene til Nortraship.¹¹⁶ ¹¹⁷ ”Forslaget vil stadfeste denne praksis, og samtidig bringe giftemaalsspørsmålet i ordnede former overfor de britiske myndigheter,” heter det i brevet fra brigadepresten. Uten at det eksplisitt fremgår i dokumentet hva ”vedlagte korrespondanse” besto av, er det nærliggende å anta at det kan ha inneholdt brigadeprestens forslag i seks punkter som tidligere er blitt omtalt. Dette fordi Dahle bestemt mente at innholdet skulle være styrende for *alle* nordmenn, også for dem som Nortraship hadde kontakt med.

I et oppfølgingsbrev til notatet, som i midten november ble sendt til ”Norwegian Forces”, ble alle mannskaper i hæren, marinen og luftforsvaret som ønsket å inngå ekteskap, anmodet om å skaffe seg en skriftlig tillatelse fra brigadekommandanten i Skottland eller

¹¹¹ *Alle Kvinners Blad*, nr. 3 1945.

¹¹² War Cabinet=krigskabinettet – indre del av den britiske regjering i krigstid.

¹¹³ PRO FO 371/32234 File no. 606, 1942.

¹¹⁴ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade, boks 6, brev av 12/11-1942.

¹¹⁵ Samme sted, brev 1740/42, udatert.

¹¹⁶ Nortraship er en forkortelse, egentlig telegramadressen til Norwegian Shipping and Trade Mission, statsrederiet som drevet den norske handelsflåten under krigen.

¹¹⁷ Riksarkivet, Norske Brigade, boks 6, brev 1740/42, udatert.

øverstkommanderende i Norwegian Army Command.¹¹⁸ Det ser derfor ut som om de norske styrkene, ved utgangen av 1942, hadde opparbeidet en god rutine med å håndtere søknader om ekteskapsinngåelser og at disse ble registrert fortløpende hos brigadepresten i Norske Brigade. Likevel, til tross for briteres anmodning om å innhente tillatelse fra øverste militære myndigheter, når militære mannskaper ønsket å gifte seg med en britisk statsborger, ser det ut til at slike anbefalinger hadde liten betydning for alle de nordmennene som var engasjert i handelsflåten gjennom Nortraship. Dersom en nordmann, som oppholdt seg i Storbritannia ønsket å inngå ekteskap med en britisk statsborger og hadde sørget for lysning, slik regelen om ekteskapsinngåelse i Storbritannia var, måtte også disse ekteskapene, selv uten tillatelse fra noen norsk myndighet, like fullt regnes som gyldige.¹¹⁹

I begynnelsen av februar 1943 hadde Justisdepartementet derfor innkalt representanter både for militære og sivile myndigheter til en konferanse for å drøfte reglene for ekteskap blant nordmenn i Storbritannia. Her ble det vist til at både marinen og flyvåpenet allerede hadde innført de samme innrapporteringsrutinene som hæren først hadde tatt initiativ til, og som man hadde hatt god erfaring med. Nå ville Justisdepartementet arbeide for de norske sjøfolkene skulle komme inn under den samme ordningen. På konferansen kom det frem opplysninger som kunne bekrefte at det hadde vært flere tilfeller av bigami i handelsflåten og tidligere også i marinen.¹²⁰ For å få slutt på slike ulovlige forhold, ønsket man å innføre skriftlige erklæringer med påtegninger fra de norske konsulene om at det ikke forelå noe hinder for å inngå ekteskap. Justisdepartementet ville ta kontakt med Home Office for å sikre at ingen vigselsmyndighet i Storbritannia foretok vielser, uten at det forelå en slik erklæring.

Da det omtrent et halvt år etter konferansen kom en henvendelse fra britiske myndigheter som ønsket en oversikt over hvor mange norske menn som hadde giftet seg med britiske piker, måtte Nortraship med beklagelse melde at organisasjonen ikke engang hadde omtrentlige oppgaver over hvor mange norske sjøfolk dette kunne gjelde for. Det har heller ikke har vært mulig å få brakt på det rene om norske myndigheter etter høsten 1943 maktet å få til noe registrer over ekteskapene som norske sjøfolk inngikk med britiske kvinner under krigen.¹²¹

Konsekvensen av denne noe usystematiske måten å registrere antallet ekteskap mellom britisk fødte kvinner og norske menn på, kommer jeg tilbake til i neste kapittel, når

¹¹⁸ PRO FO 371/32234 File no. 606, 1942.

¹¹⁹ PRO FO 371/42310 File no. 390, 1944.

¹²⁰ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade, boks 6, notat av 24/4-1943.

¹²¹ Nortraships arkiver er ikke gjennomgått i forbindelse med denne studien.

jeg vil vise hvordan jeg har gått frem for å beregne hvor mange norsk-britiske ekteskap som ble inngått under krigen.

Kapittel 3: Krigsbruder

Kvinner som giftet seg på 1940-tallet tenkte vel helst at brud var man bare den ene gangen i livet.¹²² Derfor ga det vanligvis ingen mening å omtale en kvinne som brud - dager, uker og år etter at giftemålet fant sted. I dette kapittelet vil jeg derfor se nærmere på betegnelsen *krigsbrud* og undersøke hva som opprinnelig ble lagt i dette begrepet.

I forrige kapittel ble det antydnet at norske styresmakter ikke hadde noe ensartet system for å registrere ekteskap som ble inngått mellom nordmenn og britisk fødte kvinner under krigen. I dette kapittelet skal vi se nærmere på hva mangelfulle rutiner med innrapportering av krigsekteskap hadde å si for mulighetene for å finne sikre tall på hvor mange ekteskap mellom briter og nordmenn som totalt ble inngått i denne perioden. Hvilke konsekvenser kan man ellers påvise som et resultat av den ufullstendige rapporteringen? Ut fra det kildematerialet som har vært tilgjengelig, vil jeg undersøke om det er mulig å tallfeste hvor mange britiske krigsbruder som kom til Norge etter krigen, og hvor i landet de slo seg ned.

Videre skal vi i dette kapittelet se at britisk fødte kvinner fikk endret sin statsborgerrettslige status straks de giftet seg med nordmenn. Før den britiske ekteskapsloven ble endret i 1948, mistet kvinnene automatisk sitt britiske statsborgerskap idet de giftet seg med en utlending. Under intervjuet med Sally 8, fortalte hun at hun følte det ydmykende å måtte bære med seg en "alien book" når hun reiste omkring i Storbritannia under krigen, og at hun på den måten følte seg som en fremmed i sitt eget land.¹²³ Vi skal også se at dersom det ble aktuelt med skilsmisse og kvinnen ønsket å bryte forbindelsen med ektemannen og Norge, måtte hun søke visum for å få lov til å reise tilbake til familien sin i Storbritannia. Bare ved dødsfall eller når alle gyldige skilsmissepapirer forelå ferdig saksbehandlet, kunne kvinnene søke om å få sitt britiske statsborgerskap tilbake.¹²⁴

Kapittelet vil også undersøke omstendighetene omkring innføringen av endringen i den norske ekteskapsloven i april 1942. Lovendringen ga norske menn som hadde oppholdt seg i utlandet, rett til å skaffe seg skilsmisse fra konene sine i Norge slik at de kunne inngå ekteskap med utenlandske kvinner. Dette kunne skje uten at de norske konene var blitt informert eller hadde fått uttale seg til saken på forhånd. Like før stortingsvalget i 1945 kom håndteringen av den provisoriske forordningen i ekteskapsloven i offentlighetens søkelys og

¹²² Til tross for dagens "dystre" skilsmissestatistikk, vil jeg anta at også kvinner som velger å gifte seg i dag, gjør det ut fra en forestilling om at ekteskapet skal vare livet ut.

¹²³ Intervju nr. 16.

¹²⁴ Regelen gjaldt før lovendringen i 1948. Etter lovendringen kunne kvinnene velge statsborgerskap. Dobbel statsborgerskap ble fra denne tiden vanlig blant krigsbrudene.

ble tatt opp i Stortingets spørretime. Vi skal se hvilke virkninger bigamiparagrafen, som tillegget i den norske ekteskapsloven er blitt kalt, fikk for ektefeller og barn i Norge.

3.1 Britiske koner eller krigsbruder

Til sammen regner man med at det oppholdt seg omkring to millioner amerikanske soldater i Storbritannia under andre verdenskrig.¹²⁵ Blant disse ble det inngått ekteskap med 70 000 britiske kvinner som etter krigen ventet på å bli fraktet over Atlanteren.¹²⁶ Benevnelsen ”GI – brides” som ble brukt om britiske kvinner som hadde kjærester blant amerikansk militært personell, var alminnelig utbredt i Storbritannia under krigen.¹²⁷ Også uttrykket ”war bride” ble av enkelte briter forstått som ”another term for a woman who had fooled around and hooked an American to better her standard of living through free immigration to the United States”.¹²⁸ Derfor var det neppe likegyldig i hvilken form man omtalte britisk fødte kvinner som giftet seg med allierte soldater under krigen.

Mens krigen fortsatt pågikk og første tiden etterpå, kan det se ut som om de britiske kvinnene helst refererte til seg selv som ”wives”.¹²⁹ Britisk massemedia omtalte dem gjerne med konebegrepet, mens amerikanske aviser, amerikanske militære mannskapsaviser og amerikanske lovmyndigheter populariserte det til ”war brides”. Uttrykket ”war brides” ser etter hvert ut til å ha vunnet hevd innenfor dagligtalen, og ble et standarduttrykk for kvinner som hadde giftet seg med utenlandske menn under krigen.

I motsetning til de fleste andre staters ekteskapslovgivning, tillot ikke amerikansk lov at utenlandske kvinner som giftet seg med amerikanere automatisk fikk amerikansk statsborgerskap.¹³⁰ Statsborgerskap måtte søkes etter at man hadde bodd et bestemt antall år i USA.¹³¹ Til tross for at britiske kvinner formelt hadde anledning til å immigrere til USA som koner til amerikansk servicepersonell utenom kvotesystemet, var de likevel nødt til å søke om innreisetilatelse og visum.¹³² Dokumentasjonen som måtte skaffes til veie var omfattende, og saksbehandlingstiden kunne ofte ta mange måneder. Når kvinnene endelig hadde fått

¹²⁵ Shukert, s. 7.

¹²⁶ Virden, s. 3.

¹²⁷ GI = General Infantry.

¹²⁸ Virden, s. 113,

¹²⁹ Virden, s.77. På turen over Atlanteren utga kvinnene egne skipsaviser med titler som *Wives Aweigh* og *Wives' Whispers*.

¹³⁰ Virden, s. 50.

¹³¹ Tiden en måtte bo i USA før en kunne søke om amerikansk statsborgerskap, ble kortet ned fra fem til tre år for krigsbrudene.

¹³² National Origin Quota Bill av 1924, som regulerte innvandring til USA, ga britene en kvote på 65 721 pr. år. (Maxine Schwartz Seller 1988, *To Seek America*, s. 213).

innreisepapirene sine i orden, måtte de i gang med en ny runde søknader for å skaffe båttransport over Atlanteren. Før 1944 var det bare kvinner som giftet seg med offiserer av høyere rang som hadde rett til fri reise.¹³³ Et stort press fra menige amerikanske soldater førte imidlertid til at ordningen i prinsippet ble gjort lik for alle militære mannskaper slik at også deres ektefeller oppnådde den samme retten for sine kvinner.

Da krigen i Europa var over, ble all ledig skipstonnasje prioritert til hjemsendelse av militære allierte styrker. Kvinnene og deres barn var ikke prioritert for hjemtransport, men kom i samme kategori som krigsfanger og sårede soldater. Konene til de amerikanske soldatene ble midlertidig innkvartert i oppsamlingsleiren, Tidworth, like ved Southampton. Her ble det gjennomført medisinske undersøkelser og her kunne kvinnene få ordnet med alle nødvendige dokumenter som måtte være i orden før avreise til det nye hjemlandet kunne skje. Personell som var knyttet til leiren, ga nyttig informasjon om hvordan kvinnene skulle forholde seg under overfarten, og litt om hva de kunne vente seg av oppfølging fra offisielle myndigheter når de endelig var kommet over.

Verken britiske eller amerikanske myndigheter var til å begynne med villige til å sørge for transport over havet eller medvirke til finansiering av familiens opphold i Storbritannia. Kvinnene organiserte seg og sto frem som en samlet gruppe med krav om fri innreise for seg og sine barn, og sørget for at saken ble kjent gjennom store oppslag i avisene på begge sider av Atlanteren. I desember 1945 fikk de igjennom *The War Bride Act*, som skulle sikre en mer lempelig saksbehandling og fri adgang til USA. En konsekvens av dette var at amerikanske militære myndigheter straks måtte ta fatt på oppgaven med å organisere transport over Atlanteren for alle de kvinnene, som både i britisk presse og innenfor den amerikanske militærorganisasjonen nå ble omtalt som ”war brides”.

Like gunstig var ikke forholdene for britiske kvinner som bare var forlovet med amerikanske soldater. Etter at kjæresten var beordret tilbake til USA, sto ofte kvinnen alene igjen. Noen av dem hadde små barn som skulle forsørges. Da krigen sluttet, var det fortsatt mange par som ikke hadde rukket å gifte seg på grunn av at soldatene manglet tillatelse til å inngå giftemål fra sine militære overordnede og av andre praktiske årsaker. Kvinner som var forlovet med en amerikansk soldat, hadde enda lavere prioritet til å få oversjøisk transport enn sine gifte medsøstre. Sommeren 1946 vedtok derfor den amerikanske kongressen en lov som skulle gjøre det lettere for forlovede kvinner å komme inn i USA.¹³⁴ I statistikken over antall britiske kvinner som migrerte til USA etter krigen, har man derfor også tatt forloveder med i

¹³³ Virden, s. 49.

¹³⁴ *The Fiancées Act* av 29. juni 1946.

kategorien ”war brides”. Og fordi hjemsendelsen strakte seg over flere år på grunn av begrenset skipskapasitet, er det naturlig at samme betegnelse ble brukt om kvinner som migrerte helt opp til 1948-1949.

Fordelen med at de britiske konene fikk norsk statsborgerskap når de inngikk ekteskap med sine nordmenn, viste seg da det ble aktuelt å transportere dem til Norge etter krigen. Også hit til landet var transportmulighetene begrenset, og det ble behov for å organisere hjemreisen for et stort antall mennesker. Likevel var antall kvinner som skulle til Norge bare en brøkdel av alle dem som skulle til USA. Tiden det tok å komme seg til Norge var knappe to døgn, og bare en femtedel av strekningen over Atlanteren.¹³⁵ Saksbehandling og organisering av transporten for de konene som skulle til Norge, ble derfor enklere både å planlegge og å gjennomføre. Det var dessuten muligheter for å finne alternative reisetilbud med båt eller fly, som også mange benyttet seg av, uten bistand fra norske myndigheter.

Repatrieringsprogrammet ga norske sjøfolk og militære mannskaper fri hjemreise for deres utenlandskfødte hustruer og barn, dersom ekteskapet var inngått før 8. mai 1945. Ordningen forutsatte at hjemreisen skjedde før 1. juli 1946, men det kunne gjøres unntak dersom ektemannen ikke hadde rukket å returnere til Norge før denne datoen, eller han hadde vært ansatt av norske myndigheter i utlandet.¹³⁶

I norske media ble båtene som brakte familiene hjem, omtalt som konebåter. ”Snart kommer konebåtene fra England,” het det i overskriften til en artikkel som sto i *Alle Kvinners Blad* i 1945. Ikke et eneste sted, verken i den nevnte artikkelen eller senere omtale av de britisk/ norske ekteskapsalliansene, ble kvinnene omtalt som krigsbruder. Påvirkning fra engelsk språk og omfanget av litteratur som er skrevet om emnet, tilsier at bruk av ordet krigsbrud i norsk oversettelse i dag ikke er så unaturlig.

Likevel har jeg funnet at det norske uttrykket ikke er helt uproblematisk. Flere av mine informanter har kommentert at de ikke ser på seg selv som krigsbruder. De synes betegnelsen har en odiøs klang som kan gi negative assosiasjoner.

Diktet om ”Hu Polly fra Plymouth” som en anonym forfatter hadde sendt inn til *Drammens Tidende* høsten 1945 kan være et eksempel på det:

¹³⁵ Transportskipene brukte ca. 9-12 døgn over Atlanteren.

¹³⁶ Riksarkivet, Flyknings- og Fangedirektoratet, Kontorarkivet, Serie Fg nr. 128-130.

Hu Polly fra Plymouth

Nå er'e slutt
For a Polly i Plymouth.
Det er 'te no'håp
Det er finish – kaputt.

Nå er'e a Olga på Stranna
som engang fikk
hjertet og ringen og hanna.
Hu Polly var bare
et krigs-substitutt.

En anonym innsender brukte uttrykket krigs-substitutt i diktet om *Hu Polly* fra Plymouth, som ble satt inn i *Drammens Tidende* høsten 1945.¹³⁷ Diktet bruker dialektsjargong sammen med engelske ord som *finish* og navnet på den britiske havnebyen *Plymouth*. Hentydningen til Olga som fikk ringen, lar leseren forstå at det er hun som er vinneren, og *Hu Polly* må bare innse at kjærlighetsforholdet til den norske sjømannen er *kaputt*. Den muntre formen har likevel en spottende undertone, som jeg mener har til hensikt å latterliggjøre britiske kvinner som skaffet seg kjæresten blant nordmenn som ”var ute” under krigen. Navnet Polly kan lede tanken hen mot en forståelse av at diktmakeren har ønsket å sammenligne sjømannens kjæreste med en papegøye. Sjømenn forbindes gjerne med talende papegøyer som ble anskaffet som underholdning på lugaren under seilas langt hjemmefra. Hu Polly var bare en erstatning for sjømannens behov for menneskelig kontakt. Krigs-substitutter av ulike slag var vanlige under krigen i form av kaffeerstatning, sko av fiskeskinn, hjemmeavlet tobakk, B-såpe, biler med knottfyring og lignende, som alle har det til felles at de betegner produkter av annenrangs kvalitet.

Noe av den samme nedlatende holdningen til kvinner som lot seg oppvarte av allierte soldater under krigen ble antydnet av Sally 4. I intervjuet gir hun uttrykk for at nordmenns negative innstilling til kvinner som skaffer seg kjæresten blant militære, kan skyldes at militære mannskaper i Norge kanskje hadde en noe lavere status enn i Storbritannia, hvor det å delta i militære aktiviteter i landets tidligere kolonier tradisjonelt hadde høy anseelse. Derfor kan uttrykket *krigsbrud* her i landet kunne oppfattes annerledes enn ”war bride” i Storbritannia. I Norge ble unge gutter som gjorde tjeneste i det militære, ofte sett på med mistenksomme øyne, og jenter som søkte deres selskap ble gjerne oppfattet som ”billige”:

¹³⁷ *Drammens Tidende*, 6. oktober 1945.

”[...], vi måtte i manges øyne være noe billig. [...], men jeg kjenner sånne som meg selv som følte det i familien at de ikke ble helt akseptert.”¹³⁸

I kulturstudien som Elizabeth Rokkan offentliggjorde i Suzanne Stiver Lies bok, *Mellom to kulturer*, har Rokkan brukt uttrykket *krigsbrud* både i tittelen, ”Førti år I Norge: Livssituasjonen for britiske krigsbruder” og inne i artikkelen.¹³⁹ Historikeren Guri Hjeltnes og sosiologen Grete Brochmann refererer til den samme kilden og bruker krigsbrud-begrepet i sin omtale av de britiske kvinnene.^{140 141} Slik var det også da NRK 1 høsten 2003 sendte en fjernsynsreportasje om skotske krigsbruder.

Det er snart gått 60 år siden de britisk fødte kvinnene flyttet til Norge. I norske media har man de siste årene vist dem større interesse enn før, og man har fått øynene opp for at de britisk fødte kvinnene har en historie som både engasjerer og interesserer publikum på en positiv måte. Ord forandrer innhold over tid, slik har det også vært med uttrykket *krigsbrud*. Om det var assosiert med en negativ beskrivelse eller hadde en odiøs klang like etter krigen, må betegnelsen i dag oppfattes som et romantisk og nostalgisk uttrykk – helt uten negative undertoner. Dagens medier henvender seg minst like mye til dem som ikke opplevde krigen. Det er derfor ikke en unaturlig praksis at man tar i bruk et uttrykk fra engelsk og oversetter det direkte til norsk slik man har gjort med ”war bride”.

Språket må etter min mening tilpasses dagens brukere og det må en historisk fremstilling også ta hensyn til. Med all mulig respekt for mine informanter, mener jeg at uttrykket *krigsbrud* derfor må kunne aksepteres som en felles betegnelse for alle kvinner som giftet seg eller hadde til hensikt å gifte seg med utenlandske menn som var engasjert i sivil eller militær krigstjeneste under andre verdenskrig

Blant de kvinnene som jeg har intervjuet, var det tre som ikke allerede var gift da de kom hit til landet. To av dem giftet seg våren 1946, mens den tredje ikke giftet seg før i 1949. Likevel mener jeg at alle tre hører til kategorien britiske krigsbruder, fordi deres erfaringer og opplevelser faller så godt sammen som de gjør. Dessuten skiller ikke den norske statistikken mellom gifte og ugifte kvinner. Definisjonen av begrepet *krigsbrud* vil dermed kunne ha samme betydning som ”war bride” i engelskspråklig litteratur.

¹³⁸ Intervju nr. 9.

¹³⁹ Stiver Lie, Suzanne (red.) 1986, *Mellom to kulturer*. Bortsett fra i artikkelens overskrift er uttrykket også brukt på s. 143.

¹⁴⁰ Hjeltnes, Guri 1994, *Handelsflåten i krig*, bd. 4, s. 403.

¹⁴¹ Kjeldstadli, Knut (red.) 2003, *Norsk innvandringshistorie*, bd. 3, s. 237.

3.2 Britisk/ norske ektepar

Så vidt jeg har kunnet bringe på det rene, finnes det ikke noen nøyaktig statistikk over hvor mange nordmenn som oppholdt seg i Storbritannia under krigen. De tallene som jeg vil presentere, bygger på Guri Hjeltnes' statistikk fra *Handelsflåten i krig 1939-1945*.¹⁴² Dessuten har jeg støttet meg til vurderinger som historikeren Olav Riste gjorde i sitt arbeid med *Londonregjeringen*.¹⁴³

Oppgave over norske menn i Storbritannia pr. 1/1-1942

Nortraships skip, eksklusiv hvalflåten	21400 mann
Hvalflåten	2923 ”
Fastboende i Storbritannia	700 ”
Fra Norge – Sverige – Svalbard	4645 ”
Fra Norge 1/7-1940 til 15/1-1941	200 ”
Fra Norge april – juni 1940	700 ”
Til sammen	<u>29568 mann</u>

Kilde: Hjeltnes, Guri 1994, *Handelsflåten i krig 1939- 1945*, bd. 4, s. 179.

Ifølge Hjeltnes' oversikt var det omkring 22 000 norske sjøfolk som tjenestegjorde på norske handelsskip som ble registrert i Nortraship ved oppstarten i 1940. En stor del av dem oppholdt seg jevnlig på britisk jord mellom 1940 og 1945. I tillegg kommer hvalfangstflåtens mannskaper som utgjorde cirka 3000 mann, foruten alle dem som rømte over havet til Storbritannia i småbåter gjennom krigsårene for å melde seg til tjeneste for de militære styrkene som etter hvert ble bygget opp i Skottland.¹⁴⁴ Også en del av de flyktningene som hadde tatt tilhold i Sverige fortsatte videre til Storbritannia. Mange av dem for å verve seg til tjeneste i hær eller marine. Atter andre ankom i grupper både i forbindelse med at Svalbard ble evakuert og etter norsk-britiske kommandoraid langs norskekysten, som de to Lofot-

¹⁴² Hjeltnes, Guri 1995, *Handelsflåten i krig 1939-1945*, bd. 3, s. 145.

¹⁴³ Riste, Olav 1995, *Londonregjeringen*, s.42.

¹⁴⁴ Hjeltnes, s. 429.

raidene og Måløy-raidet. Til sammen kan disse ”flyktningene” ha utgjort cirka 5000 mann.¹⁴⁵ Spørsmålet er da hvor mange av de omkring 30 000 nordmennene, som befant seg på britisk jord, skaffet seg en britisk kjæreste som de senere valgte å gifte seg med?

Dessverre finnes det ikke noen samlet oversikt som kan gi oss noe klart svar på spørsmålet. Sammenligner en ekteskaphyppigheten mellom amerikanske soldater som giftet seg med britiske kvinner og britiske kvinners ekteskap med norske menn, finner en at frekvensen av giftemålene var omtrent dobbel så høy blant de norske (underkant av åtte prosent) som blant de amerikanske (underkant av fire prosent), etter de tallene som til nå har vært kjent.¹⁴⁶ Hvorfor det skulle finnes en så stor forskjell i hyppigheten av inngåtte ekteskap, er det vanskelig å finne en rimelig forklaring på. Nærliggende er det derfor å tenke seg at tallene som er blitt oppgitt ikke har vært korrekte. Et annet moment er at de norske mennene hadde et ”forsprang” på nærmere to år, før de store amerikanske militære kontingentene ble sendt til Storbritannia. Et tredje moment er at den lange behandlingstiden som amerikanerne praktiserte når de behandlet soldatenes ekteskapssøknader, kan ha ført til en forsinkelse i registreringen av ekteskap med britiske kvinner. Blant registreringene som den norske brigadepresten gjorde, går det frem at antall ekteskapsinngåelsene de to første årene, for den norske hærens vedkommende, var beskjeden sammenlignet med de to siste krigsårene. Hyppigheten av norsk-britiske ekteskapsinngåelser synes å ha økt jevnt fra våren 1944.¹⁴⁷ Etter landgangen i Normandie i juni 1944, deltok store deler av de amerikanske soldatene i operasjoner på kontinentet. De amerikanske soldatene rakk kanskje aldri å bli ”husvarme” i like stor grad som de norske soldatene og sjøfolkene, og at dette forholdet delvis kan forklare en høyere ekteskapsfrekvens blant de norske enn blant de amerikanske.

En liten notis som sto i *The Scottish Daily Express* våren 1942 kunne opplyse om at 200 nordmenn allerede hadde giftet seg med skotske piker, men at selveste kong Haakon nå hadde nedlagt et foreløpig forbud mot slike giftemål, fordi det i praksis hadde vist seg å være svært vanskelig å kontrollere alle ekteskapssøknadene til nordmennene som bodde i eksil i Skottland.¹⁴⁸ Opplysningene skulle avisjournalisten ha fått fra det norske miljøet i Aberdeen.¹⁴⁹ På vegne av Hærens Overkommando ble brigadeprest Ingebrigt Dahle beordret til å sørge for å få avisen til å dementere innholdet i artikkelen raskest mulig. Da ordren var utført, sendte nyhetsredaktøren i avisen et brev med en uforbeholden unnskyldning til

¹⁴⁵ Riste, s. 42 viser at antallet i november 1940 var 2413.

¹⁴⁶ Se også underkapittel 4.1.

¹⁴⁷ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade, boks 6, 1. halvår 1944 inngått 55 ekteskap, 2. halvår 1944 inngått 60 ekteskap, 1. halvår 1945 inngått 70 ekteskap.

¹⁴⁸ Samme sted, avisutklipp av 16/5-1942.

¹⁴⁹ Samme sted, brev av 18/6-1942.

brigadepresten, og forklarte uhellet med at en av hans journalister hadde unnlatt å kontrollere gyldigheten av påstanden godt nok før den ble satt på trykk.¹⁵⁰

Selv om det aldri hadde gått ut noe forbud mot giftemål mellom skotske piker og norske menn fra den norske kongen, er det interessant å merke seg at det sivile samfunnet stilte spørsmål ved de norske mannskapenes ”bona fides”.¹⁵¹ Man hadde kanskje kjennskap til at det hadde forkommet tilfeller av bigami i forbindelse med giftemålene med de britiske pikene. Fordi nordmennene som briteres ”ubudne gjester” var avhengige av å ha et godt forhold til sivilbefolkningen, var det naturligvis av stor betydning for norske myndigheter å unngå slike ulovligheter. En måte som kunne sikre at spillereglene ble fulgt i ekteskapsakene, var å innarbeide gode rutiner og utarbeide oversiktlige meldingsskjemaer.¹⁵² Dessuten var det, som tidligere nevnt, nødvendig å kreve underskrifter av vitner som kjente brudgommen godt, og som kunne bekrefte at han var ugift eller at han kunne fremlegge papirer på at lovlig skilsmisse var innvilget.

Som det ble nevnt i forrige kapittel, hadde brigadepresten, i alle fall fra 1942, mottatt søknader om inngåelse av ekteskap fra de ulike kompaniene i brigaden. Brigadeprest Ingebrigt Dahle anmodet i et brev til Norske Brigade om å innskjerpe plikten til å rapportere alle ekteskapssøknader i neste brigadeordre, og gjorde det samtidig klart at

alle som er blitt gift eller har fått barn mens de har vært i Hæren i Storbritannia skal innberette dette til brigadepresten. Der er enno noen som ikke har utfylt de tilsendte skjemaer. Dette maa gjøres snarest. Nytt skjema faaes ved henvendelse til prestene.¹⁵³

Fordi det av økonomiske hensyn var viktig å holde god orden på hvem som skulle ha utbetalt hustrutillegg eller forsørgelsestillegg, må en anta at det materialet som ble registrert hos brigadepresten og som i tillegg til ekteskapssøknader også omfattet meldinger om fødsler, kan sies å ha vært tilnærmet komplett.¹⁵⁴ Hustrutillegget på tre shilling og fem pence pr. dag skulle utbetales direkte til hustruen hver 14. dag.¹⁵⁵ I de tilfellene at betalingen uteble av en eller annen grunn, viser en omfattende korrespondanse at soldathustruene var raske med å etterlyse pengene de hadde krav på.

¹⁵⁰ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade, boks 6, brev av 18/6-1942.

¹⁵¹ Bona fides=ærlig og redelig.

¹⁵² Se eksempel i vedlegg nr. 3.

¹⁵³ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade, boks 6, brev av 25/9-1942.

¹⁵⁴ I oversikten over fødsler ble det registrert om barnet var født i eller utenfor ekteskap. Dette var samtidig en kontroll på at ekteskapet var rapportert på forskriftsmessig måte. Underrapporteringer kunne dermed fanges opp og korrigeres.

¹⁵⁵ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade, boks 6, brev av 31/10-1944. Sersjanter og offiserer fikk utbetalt hustru- og barnetillegget sammen med sin ordinære gasje.

Høsten 1943 gjorde britiske militære myndigheter en henvendelse til Hærens Overkommando om å få en oversikt over ”Norwegians married to British girls”. Brigadepresten kunne opplyse om at det inntil da var registrert 336 ekteskap med britiske kvinner i marinen, 210 ekteskap i hæren og i flyvåpenet 180.¹⁵⁶ Som følge av de utsagn som brigadepresten hadde kommet med om at rapporteringen av ekteskapsinngåelser fungerte tilfredsstillende for hær, marine og luftvåpen og den interesse som familiene hadde av å være registrert, kan antallet ekteskap mellom britiske kvinner og norske militære, oppgitt til 726 pr. 11. september 1943, være tilnærmet korrekt.¹⁵⁷ Som det ble nevnt i forrige kapittel viste en tilsvarende henvendelse til Nortraship om hvor mange ekteskap som var registrert mellom norske sjøfolk og britiske kvinner at statsrederiet ikke hadde noen oversikt. Selv ikke et overslag over antall ekteskap mellom norske sjøfolk og britiske kvinner var det mulig å presentere på oppfordringen fra de britiske myndighetene. Dette til tross for at brigadepresten hadde argumentert sterkt for at *alle* nordmenn som oppholdt seg i Storbritannia burde være underlagt den samme kontrollordningen og pålagt å registrere giftemålet sitt hos norske myndigheter.

Det ser derfor ikke ut til at man oppnådde tilsvarende regler for nordmenn som seilte i handelsflåten som de man hadde for mannskaper som gjorde tjeneste i det militære. Tall fra Feltprestens arkiv viser at antall ekteskap med britiske kvinner blant mannskaper i hæren fordoblet seg frem til fredsslutningen i forhold til de 210 som ble rapportert høsten 1943. Dersom en antar at de øvrige våpengreiner hadde samme ekteskapsfrekvens som blant hærens personell, kan antall ekteskap med britiske kvinner ha kommet opp i over 1400. Da har en ikke tatt hensyn til alle dem som hørte til handelsflåten under hele krigsperioden og som ikke ble registrert.¹⁵⁸ Fordi det sannsynligvis ikke i dag er mulig å skaffe seg en totaloversikt over antall ekteskap som ble inngått under krigen, kan en kanskje heller vurdere hvor mange britisk fødte kvinner som ble registrert *etter* at de flyttet til Norge med sine ektemenn.

I det følgende skal vi derfor se på folketellingene som er gjengitt i Norges Offisielle Statistikk fra 1930, 1946 og 1950. Hvert tiår ble det gjennomført tellinger hvor man spurte etter kjønn, statsborgerrettslig stilling og hvor man var født. I 1940 ble det ikke foretatt noen telling på grunn av krigen, slik at den første offisielle folketellingen etter 1930 ble utført i desember 1946. Det som skiller denne tellingen fra de andre tellingene før og siden, er at dette året differensierte man ikke mellom kjønn. Dermed ble antall kvinner og menn ført inn i

¹⁵⁶ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske brigade, boks 6, brev av 11. september 1943.

¹⁵⁷ Feltprestens utsagn gjelder et notat av 24. april 1943 som ble omtalt i kapittel 2.

¹⁵⁸ Flere tusen norske marinesoldater ble vervet fra handelsflåten i løpet av krigen.

samme kolonne - i én sum. Det totale antallet britisk fødte (norske og fremmede statsborgere) var da på 4006. Fire år etter, i 1950, da neste telling ble foretatt, var antall britisk fødte gått ned. Nå befant det seg 2353 britisk fødte kvinner i Norge, mens britiske menn utgjorde 1093.

Antall utenlandsfødte personer her i landet var lavere i 1950 enn i 1946, noe som for en stor del skyldtes at fremmede tropper som hadde vært stasjonert her i landet, nå var blitt sendt tilbake. Vi vet også at et betydelig antall kvinner fra Storbritannia reiste tilbake mellom 1946 og 1950, uten at det nøyaktige tallet er kjent. Det er likevel ikke urimelig å tenke seg at det var flere kvinner som reiste tilbake enn menn. Samtidig var det en del forlovede og gifte britisk fødte kvinner som fortsatt kom til Norge mellom 1946 og 1950 i den hensikt å slå seg ned her, og som må tas med i vurderingen.

Et annet forhold som kompliserer når en prøver å beregne hvor mange av de britisk fødte kvinnene som ble igjen i Norge og hvor mange det var som dro tilbake, er at det kan se ut som om en del av kvinnene reiste tilbake til Storbritannia for lengre perioder. Dette kan tyde på at ektemannen ikke maktet å finne noe permanent bosted til familien sin. Eller kvinnene kan ha oppholdt seg i Storbritannia i flere måneder av gangen for å få hjelp og støtte fra familien sin der borte i forbindelse med barnefødsler.

Det hendte også at foreldre i Storbritannia oppfattet døtrenes hjemlengsel fra tårereflekkede brev og ordnet med penger, for at de skulle være i stand til å komme hjem på en lengre ferie, som det var i tilfellet med Sally 2 som slet med hjemlengsel og fortalte om hvordan "[...] tårene skyllet ned på brevet" hjem til moren i Liverpool. "Min mor syntes så synd på meg", fortalte Sally 2, og "[...] så sendte hun faktisk penger og sa at nå tror jeg du må komme hjem på ferie." Etter tre måneders opphold i England, kom moren en dag og sa at nå var det på tide at hun dro tilbake til Norge igjen, "det er ikkje riktig at du holder deg vekke fra familien og mannen din så lenge. Du har jo giftet deg med han, så du må holde på reglene!"¹⁵⁹ Ektemannen i Norge hadde dessuten skrevet brev til sin kone og fortalt at folk i nabolaget hadde begynt å spørre etter konen hans: "Er det forbi med ekteskapet, er hon engelske reist hjem igjen?"¹⁶⁰

Under forutsetning av at antall britisk fødte menn var det samme i 1946 som i 1950, kan en med rimelig sikkerhet antyde antallet britisk fødte kvinner i Norge i 1946 til 2300.¹⁶¹ Dersom nedgangen i antall britisk fødte kvinner og menn i Norge hadde vært likt fordelt på begge kjønn mellom årene 1946 og 1950, ville antall britisk fødte kvinner ha vært i overkant

¹⁵⁹ Intervju nr. 8.

¹⁶⁰ Samme sted.

¹⁶¹ Britiske militære styrker hadde forlatt eller var i ferd med å forlate Norge da folketellingen ble foretatt.

av 2600 i 1946. Hvis flere kvinner enn menn reiste tilbake, kan tallet ha vært enda høyere. Når man i tillegg må ta hensyn til at det blant de oppgitte tallene befinner seg et ukjent antall britisk fødte gutter og piker over 15 år som fulgte sin mor og norske stefar til Norge, er det fristende å konkludere med at antallet britisk fødte kvinner som giftet seg med nordmenn under krigen og som bosatte seg her i landet har vært nærmere 2300 enn 2600.¹⁶² Da har en samtidig tatt hensyn til at det også under hele krigen bodde et ikke nærmere kjent antall britisk fødte kvinner i Norge.¹⁶³

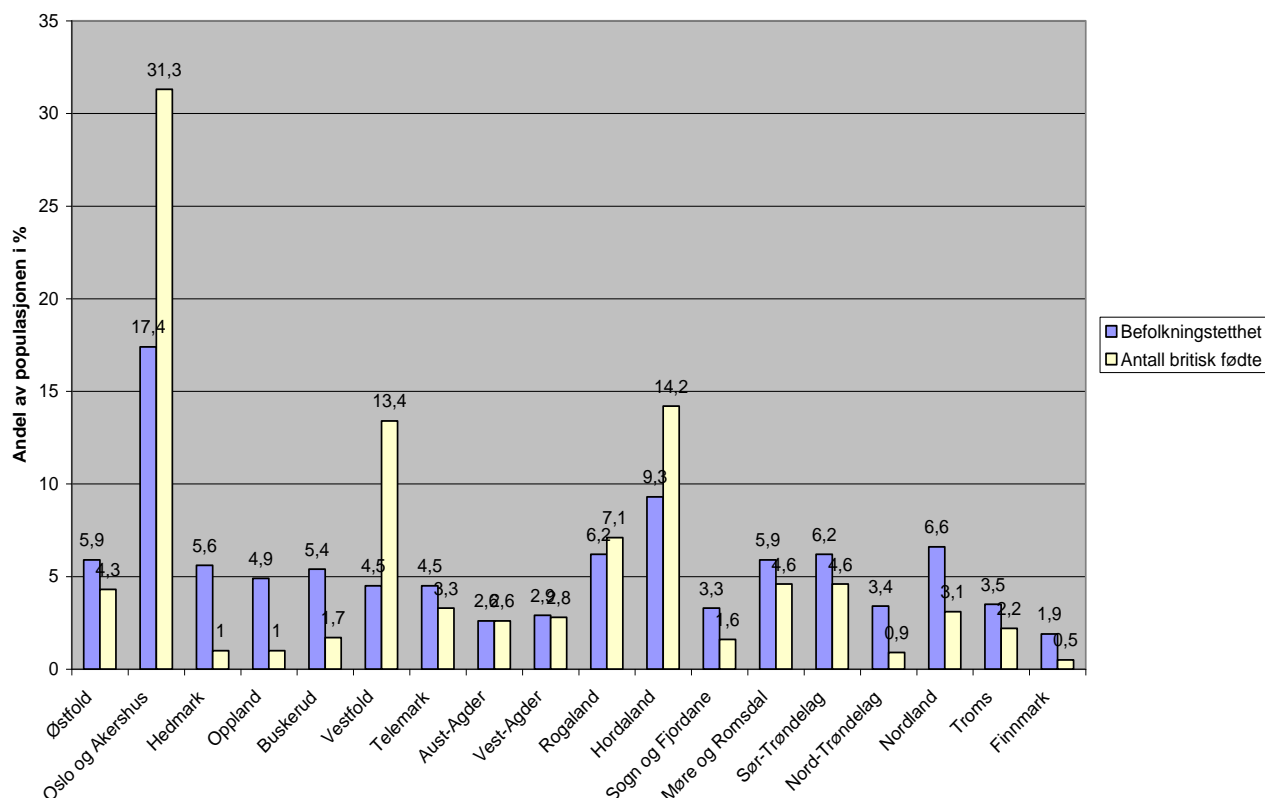
Også innenfor Norges grenser kan det se ut som om reisevirksomheten til de britiske kvinnene var temmelig omfattende i de fire, fem første årene etter krigen. Det var nokså vanlig at de som flyttet med mannen til hjemstedet hans, kanskje til en liten gård ute på kysten eller langt inne i en fjord, snart fant ut at de verken kunne regne med å skaffe seg arbeid eller bolig ved hjemmegården. Derfor var det mange som flyttet videre til tettsteder eller byer, hvor sjansen for å få tak i arbeid og bolig var større. Dessuten håpte en kanskje på å treffe andre britisk fødte kvinner, som konen kunne få kontakt med, på et mer sentralt bosted.

Det er likevel ingen grunn til å tro at den fylkesvise fordelingen av britisk fødte kvinner rundt om i Norge skulle fravike særlig mye fra statistikken fra desember 1946, som altså også omfattet britisk fødte menn. Sett i forhold til befolkningstettheten for øvrig skiller Oslo og Akershus-området seg ut med en nesten dobbel så stor forekomst av personer av britisk opphav i forhold til folketallet. For Vestfolds vedkommende var antallet britisk fødte tre ganger større enn folketallet i fylket skulle tilsi. Hordaland med Bergen hadde omtrent 50 prosent flere britisk fødte i forhold til folketallet. I de indre delene av landet, Oppland, Hedmark og Buskerud som til sammen hadde omtrent 16 prosent av befolkningen, utgjorde personer av britisk opprinnelse i underkant av fire prosent. De nordligste fylkene, Trøndelagsfylkene, Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane og Agder-fylkene hadde en jevnere fordeling av personer med britisk opphav i forhold til befolkningen for øvrig.

¹⁶² I kapittel 4 refereres det til et brev av 11/6-1947 hvor Irene Hjersing nevner at antallet er over 2000.

¹⁶³ *Kvinner og Klær* nr. 3 1945, "England i Sogn Hageby".

Diagram 3.2: Fylkenes andel av landets befolkning og andel av britisk fødte kvinner

Kilder: Historisk statistikk 1994, tab. 3.2 og NOS 1946, tab. 4

En del av de norsk-britiske parene valgte å bli boende i Storbritannia etter at krigen sluttet, men hvor mange det kunne dreie seg om, finnes det ingen oversikt over. Den eneste opplysningen som kan antyde hvor mange par som enten ble boende i Storbritannia, eller som valgte å flytte tilbake dit, er at medio mars 2003 betalte Rikstrygdeverket ut krigspensjoner til 162 kvinner i Storbritannia.¹⁶⁴ I kapittel 5 vil det bli drøftet nærmere om hvor mange av krigsbrudene som valgte å flytte tilbake til Storbritannia for godt, og årsakene til at de tok en slik bestemmelse.

3.3 Statsborgerskap

Tidligere i dette kapittelet ble det nevnt at praksis i USA med hensyn til statsborgerskap, var annerledes enn i de fleste andre land. I Norge var det slik at dersom en nordmann giftet seg med en utenlandsk kvinne, fikk kvinnen automatisk norsk statsborgerskap, uavhengig av om kvinnen bosatte seg i Norge eller ikke etter giftemålet, eller i hvilket land ekteskapet ble

¹⁶⁴ Brev fra Rikstrygdeverket til forfatteren i mars 2003.

inngått. Faktisk var det ingen måter hun kunne unngå å bli norsk statsborger på.¹⁶⁵ Det vanlige var at kvinnen mistet sitt britiske statsborgerskap idet hun inngikk ekteskap med en utlending og måtte umiddelbart levere sitt britiske pass til britisk myndighet.¹⁶⁶ Imidlertid synes det som om britene fra 1944 lempet på denne regelen, slik at kvinner fikk anledning til å beholde sitt britiske pass når de giftet seg med en mann av ikke-britisk opprinnelse, eller de kunne søke om å få sitt britiske pass tilbake, dersom ekteskapet var inngått før praksisen ble endret.¹⁶⁷

Et dobbelt statsborgerskap var i utgangspunktet ikke ønsket av norske myndigheter, som sammen med en rekke europeiske land hadde undertegnet Haag-konvensjonen fra 1930. Konvensjonen hadde til hensikt å begrense muligheten for at personer kunne operere med flere statsborgerrettigheter. Samtidig var det viktig å hindre at norske borgere kunne miste statsborgerretten i eget land, i det tilfellet man ikke oppnådde statsborgerrett i ektefellens land. Et annet viktig moment var hensynet til felles barn og at det kunne være uhensiktsmessig og oppstå problemer, dersom familiens medlemmer ikke hadde en felles statsborgerstatus. Slik var det for Sarah 6, som hadde giftet seg i England i juni 1940 med en nordmann, men som fødte sitt første barn i USA.¹⁶⁸ Da Sarah 6 og ektemannen ville reise tilbake til England i 1944 med barnet, som da var blitt tre år, fikk de problemer med de amerikanske myndighetene slik at de ble nødt til å smugle barnet ut av USA via Canada.

Flere av de kvinnene som jeg har intervjuet har fortalt at de har hatt både britisk og norsk pass etter at de flyttet til Norge. Det er også med tydelig stolthet at informantene mine forteller om sitt dobbelte statsborgerskap. For dem som valgte å bli boende her i landet, hadde det nok mindre praktisk betydning om de opprettholdt sitt britiske statsborgerskap eller ikke. Likevel kan det å beholde sitt britiske pass ha hatt en viss psykologisk effekt, fordi de på den måten følte at de hadde en "retrettmulighet", dersom det for eksempel skulle oppstå vanskeligheter i ekteskapet. Dessuten hendte det at kvinnene i egenskap av britiske statsborgere, gjerne ble invitert til hyggelige sammenkomster i den britiske ambassaden, eller de deltok aktivt i menighetsarbeidet i den anglikanske kirken som hadde avdelinger i Oslo, Bergen, Stavanger og Trondheim. Det britiske statsborgerskapet gjorde at de britiske kvinnene fikk en felles identitet, noe som betydde mye for trivselen, særlig i den første tiden de bodde her.

¹⁶⁵ Dons, Erik 1949, s. 163-176: "Gifte kvinners rettslige stilling", Tidsskrift for rettsvitenskap.

¹⁶⁶ Ward, Paul 2004, *Britishness since 1870*, s. 39.

¹⁶⁷ Public Records Office, FO 371/ 42310, File 390 1944, flere dispensasjonssøknader, bl.a. søknad fra en kvinne (skuespillerinne), gift med en russer, om å få tilbake sitt britiske pass, etter en alvorlig ansiktsskade på grunn av en motorsykkelulykke. Hensikten var at kvinnen skulle få foretatt en nødvendig operasjon i Storbritannia.

¹⁶⁸ Intervju nr. 3. Ekteskapet var planlagt før krigsutbruddet i Norge.

3.4 Bigamiloven

I den hensikt å legge forholdene best mulig til rette for norske sjøfolk og militære mannskaper som oppholdt seg i utlandet, vedtok Den norske regjeringen i London, den 15. april 1942, en tilleggsbestemmelse til Ekteskapsloven fra 1918, som tillot at norske gifte menn som hadde oppholdt seg i utlandet i minst tre år, og som på grunn av krigen ikke hadde levd sammen med sin ektefelle i denne tiden, kunne begjære og oppnå skilsmisse - uten at hustruen i Norge hadde fått anledning til å uttale seg i saken.¹⁶⁹

I forarbeidene til den nye tilleggsbestemmelsen heter det at det var en skilsmissebegjæring fra en nordmann ved Den norske legasjonen i Stockholm som gjorde problemstillingen aktuell, fordi mannens kone var i slekt med ”quislingstatsråden” Albert V. Hagelin og hadde arbeidet for Gestapo. Både for nordmannen og norske myndigheter var ekteskapet med denne kvinnen blitt en så stor belastning at saken krevde raskest mulig behandling. Blant dokumentene som fulgte med saksfremlegget, lå det et notat som viste at det tyske okkupasjonsstyret i Norge hadde innført en lignende ordning vinteren 1940, som ga norske kvinner skilsmisse fra ektemenn som hadde flyktet over til fienden. Det kan derfor tyde på at regjeringen i London valgte å innføre den nye bestemmelsen for å imøtekomme krav om skilsmisse fra menn, som hadde mottatt visse signaler om at konene deres hadde ”arbeidet for tyskerne”, slik det kom frem i henvendelsen fra legasjonen i Stockholm. Justisminister Terje Wold ser ut til å ha vært i alvorlig tvil om hvor vidt en slik utvidet rett til skilsmisse kunne forsvares juridisk og moralsk, fordi han i forarbeidet til lovutkastet hadde notert og signert følgende kommentar i marginen: ”Efter min mening bør denne sak stilles i bero.”¹⁷⁰ Av sakspapirene gikk det imidlertid frem at Kirkedepartementet hadde hatt saken til høring, før den provisoriske anordningen ble vedtatt i statsråd, og selv om departementet ”helst så at en kunne unngå å foreta endring i denne lov,” holdt det frem i sitt skriv at ”krigen allerede hadde skapt forhold som nødvendiggjør lovendring,” og konkluderte med at ”en er således enig i forslaget til nytt 3dje ledd i § 43 i ekteskapsloven.”

Det var først da ektemennene vendte tilbake til Norge fra sommeren 1945, i følge med sin nye kone og deres felles barn at det ble klart for de norske kvinnene hva som egentlig

¹⁶⁹ Riksarkivet: 6/3-03, mappe 25.

¹⁷⁰ Samme sted.

hadde skjedd. Ingen av de norske hustruene var blitt informert på forhånd om at de var blitt lovlig skilt og at mange av dem i virkeligheten sto uten forsørger for seg og sine barn.¹⁷¹

Først i september 1945 ble disse sakene omtalt i norske aviser og gjort kjent for allmennheten. Biskop Eivind Berggrav var en av dem som sterkest fordømte måten som regjeringen i London hadde håndtert denne saken på. Verken han eller det øvrige bispekollegiet hadde hatt kjennskap til den nye forordningen, som han omtalte som ”et brudd med alle moralske og kristelige prinsipper for ekteskap,” og som ”den groveste krenkelse av ekteskapet vi har opplevd i lovs form.”¹⁷²

Under overskriften, ”En omstridt provisorisk anordning”, kunne man i *Aftenposten* for 20. september 1945 lese et intervju med tidligere ekspedisjonssjef i Justisdepartementet, Henrik Lundh, som mente at anordningen i sin tid var blitt enstemmig vedtatt av regjeringen i London. Når Justisdepartementet fikk myndighet til å gi skilsmissebevilling, ble det gjort fordi man ikke hadde noen norsk domstol i Storbritannia under krigen. Dessuten gjorde krigstilstanden at det ikke var mulig å komme i kontakt med den andre parten i Norge.

Få dager etterpå refererte *Aftenposten* en skarp protest som Skien menighetsråd hadde fattet mot regjeringens håndtering av bigamiparagrafen, og hvor det heter at ”denne anordning har vakt alminnelig bestyrtelse etter hvert som den er blitt kjent.” I samme avis, under signaturen L. N. kunne man lese at ”nu forlanger vi en offentlig redegjørelse fra ansvarlig hold. Det vil ikke bli tålt at denne saken ties i hjel.”¹⁷³

Dagen etter meldte *Aftenposten* at den omstridte skilsmisseordningen skulle tas opp i Stortingets spørretime. Det var stortingsrepresentant Ragnhild Varmbo som ville vite bakgrunnen for at endringen i skilsmisseloven var blitt foretatt, og som også stilte spørsmål om hva regjeringen Nygaardsvold ville foreta seg for å få fjernet forordningen.¹⁷⁴ Under åpningen av spørretimen 27. september, og før stortingsrepresentanten Varmbo hadde fått stilt de aktuelle spørsmålene til statsråd Johan Cappelen, leste stortingspresident C. J. Hambro opp en skarp protest, som var blitt oversendt Stortinget fra styret i Norges Bondekvinnelag mot at Londonregjeringen hadde vedtatt den provisoriske anordningen som ga mennene rett til skilsmisse, uten at konene hjemme i Norge var blitt hørt.¹⁷⁵ Her het det at ”vi anser den både som umoralsk og som en stor urettferdighet mot alle som den går ut over.” Foran et fullsatt

¹⁷¹ Statsråd Aaslaug Aaslands svar til stortingsrepresentant Claudia Olsen etter interpellasjon i Stortinget 5. juni 1946, s. 918, om de forlatte kvinnenenes vanskelige økonomiske situasjon: ”Det er meget vanskelig å få inndrevet underholdningsplikt fra en vrangvillig sjømann. Han vil nemlig vite og unndra seg trekket [...]”

¹⁷² ”Kongelige proposisjoner og meldinger fremsatt for Det Fortsatte niogåttiende ordentlige Storting i 1945, Oslo, s. 141.

¹⁷³ *Aftenposten*, 20.9.1945.

¹⁷⁴ Stortingsrepresentant Ragnhild Varmbo satt for Høyre fra Sør-Trøndelag.

¹⁷⁵ Justisminister i Einar Gerhardsens 1. regjering 1945.

publikumsgalleri åpnet Varmbo innlegget sitt i Stortinget med å si: ”Jeg har ikke ord som er sterke nok til å uttrykke hva vi kvinner følte da vi fikk høre om denne forandringen i skilsmiselloven.” En sjømannsenke som hadde mistet sin mann under krigen hadde sagt til henne at

jeg vil meget heller vite at han er død, enn å få høre at vi er blitt skilt og at han har giftet seg på denne måten. Nå kan mine barn være glad i ham, de kan sette ham høyt, slik som de bestandig har gjort, de kan beundre ham for hans innsats, de har gode minner for resten av sitt liv; ellers ville de skammet seg over ham.¹⁷⁶

Statsråd Cappelen, som skulle svare på Varmbos henvendelse, hevdet at det bare var behandlingsmåten som var forandret ved den provisoriske anordningen av 15. april 1942 slik at ”departementet kunne gi skilsmissebevilling etter søknad fra den ene ektefelle, når det på grunn av krigstilstand eller av andre særlige forhold ikke var mulig å komme i forbindelse med den annen ektefelle.”¹⁷⁷ Det hadde vært enighet innad i regjeringen om at det både var rimelig og naturlig for en uteværende å oppnå skilsmisse fra en hjemmевærende, dersom denne levde sammen med tyskere. Statsråd Cappelen skyndte seg å legge til ”at man ingenlunde er berettiget til å gå ut fra at det i alle tilfelle, ja, ikke engang i de fleste tilfeller hvor skilsmissebevilling er gitt i London, er det noe å legge den hjemmевærende hustruen til last”.

Diskusjonen som fulgte i Stortinget og presseoppslagene som saken fikk, gjorde at bigamiparagrafen ble kjent blant folk flest. På grunnen av presset som ble lagt på regjeringen i denne saken, og det faktum at stortingsvalget bare var noen dager unna, så regjeringen seg nødt til å oppheve tilleggsparagrafen allerede 3. oktober, bare en uke etter at den først var blitt presentert i Stortinget.¹⁷⁸

Knappt et år etterpå, i juni 1946, tok en annen kvinnelig stortingsrepresentant, Claudia Olsen, opp saken i Stortinget på nytt, og ville da ha greie på hva regjeringen tenkte å gjøre for å avhjelpe nøden blant de norske kvinnene, som under krigen ble skilt etter bigamiloven, og som ikke hadde fått noen kompensasjon for tapet av forsørgeren sin. Statsråd Aaslaug Aasland lovt å gjøre alt hva hun kunne for å hjelpe de ulykkelige hustruene som var blitt sveket og forlatt av mennene sine, eventuelt ved å forskuttere midler som kunne dekke det mest akutte pengebehovet. Sosialminister Aasland pekte i sitt svar på ”at en skal også være

¹⁷⁶ Kongerike Norges nittiende ordentlige Stortingsforhandlinger 1945-1946, syvende del A, s. 142.

¹⁷⁷ Samme sted, s. 143.

¹⁷⁸ Stortingsvalget foregikk 8. oktober 1945.

oppmerksom på at det ikke er få tilfeller hvor mannen har forlatt sin hustru i England eller Amerika og overlatt henne til sin skjebne.”¹⁷⁹

I ettertid har tilføyelsen i skilsmiselloven gått under navnet ”Lex Nygaardsvold”. Hvor mange nordmenn som i løpet av krigen benyttet seg av muligheten til å få skilsmisse fra sin hustru hjemme i Norge etter den nye forordningen, finnes det litt ulike tall på, men en regner med mellom 50 og 70 tilfeller.

Forfatteren Kim Småge har brukt ”Lex Nygaardsvold” som tema i sin spenningsroman *Lex Love*, der hun skildrer hvordan bigamiparagrafen rammet kvinner som intetanende ventet på ektemennene sine etter krigen, for til slutt å få beskjed om at de var blitt skilt ved en provisorisk krigsanordning. Den kvinnen som Småge forteller om, hadde giftet seg og fått barn i det første krigsåret. Etter et par år rømte mannen til Storbritannia for å kjempe for Norges sak. Her traff han en ny kvinne, som han giftet seg og fikk barn med, etter først å ha fått innvilget skilsmisse i henhold til bigamiparagrafen. Etter krigen, da sannheten om mannens svik ble kjent for den norske hustruen, gjennom en av prestene som tjenestegjorde i Norske Brigade, ble sjokket så stort at hun gikk inn i en psykose som kom til å prege hele oppveksten til sønnen hennes.

En litt annen vinkling hadde forfatteren Astrid D. Leira i sin bok *I krig og kjærlighet* fra 1984, hvor hun forteller en gripende historie om en forvirret gammel dame på et sykehjem som var blitt offer for bigamiparagrafen og som hadde fått psykisk trauma av det hun hadde opplevd, da det ble avslørt at ekteskapet hennes var blitt tvangsoppløst og mannen gift på nytt i utlandet. Da krigen sluttet, kom ektemannen tilbake til Norge og opptok samlivet med sin norske kone, som ikke hadde noen anelse om mannens svik. Tilværelsen syntes å være fullkommen for det unge paret som endelig kunne begynne å planlegge fremtiden sammen. Sannheten om dobbeltspillet som mannen hadde bedrevet under krigen, kom som et sjokk - at noe slikt kunne skje, og med norske myndigheters velsignelse, var ufattelig for henne.

I bokens etterord har Leira tatt med referatet fra den nevnte Stortingsdebatten, slik at leseren av boken selv kan danne seg et inntrykk av hvordan det egentlig hadde gått til at norske statsborgere i utlandet kunne oppnå skilsmisse og bli gift på nytt, uten at kvinnene hjemme i Norge hadde hatt fått muligheter for å gi sitt syn på skilsmissen til kjenne.

Mye vanskeligere enn skilsmislesakene, er det å dokumentere de sakene der nordmenn ikke hadde inngått ekteskap i Storbritannia i juridisk forstand, men likevel hadde gitt britiske kvinner løfter om ekteskap. De trodde at den norske kjæresten ville oppfylle sine familiære

¹⁷⁹ Kongerike Norges nittiende ordentlige Stortingsforhandlinger 1945-1946, syvende del A, s. 919.

forpliktelser, når krigen en gang var slutt. Sporene i form av etterlysningsbrev og de mange bidragssakene, tyder på at det var mange triste kvinneskjebner på begge sider av Nordsjøen.¹⁸⁰ De som ikke kunne vise til ekteskapskontrakt eller gyldige skilsmissepapirer, fikk vanligvis ingen økonomiske bidrag fra de norske barnefedrene. Brigadeprest Ingebrigt Dahle uttalte i et brev til Forsvarsdepartementet at han flere ganger hadde tatt opp med militære myndigheter at det burde fastsettes et tvungent trekk i lønna til soldater som fikk barn utenfor ekteskap, uten at departementet hadde reagert på henvendelsene. Brigadepresten hadde registrert at enkelte soldater fikk barn uten å gifte seg, snart med den ene piken og snart med den andre.

I det hele tatt har vi på dette felt det mest rikholdige materiale, og vi har en stadig kamp for å holde vårt nasjonale renommé oppe. Det er få områder hvor det er fare for å lide så meget skade som nettopp her. Jeg tror det vil ha sin betydning om der fra militært og offisielt hold ble sagt kraftig fra om det ansvar som følger med å gifte seg og stifte familie. Det er stadig flere ekteskapsaker. Det er ikke, som man skulle tro, de skotske kvinner som svikter, men de tapre norske menn som blir lei hele greia når det blir barneskrik og ansvar og bundethet for hustruen, og ikke bare lek og dans.¹⁸¹

Fordi jeg var interessert i å finne ut om bigamiparagrafen hadde hatt noen betydning for den mottakelsen de britiske hustruene fikk her i landet etter krigen, spurte jeg kvinnene i min egen intervjuundersøkelse om deres kjennskap til denne spesielle muligheten de norske mennene hadde fått i henhold til bigamiparagrafen fra 1942. De fleste av informantene mine hadde ikke hørt at noe slikt hadde hendt, men Sally 1 kunne fortelle at det hadde forekommet at en britisk hustru hadde begått drap på sin norske ektemann - etter at paret hadde kommet til Norge, fordi hustruen hadde oppdaget at mannen hennes allerede var gift med en norsk kvinne. Saken var blitt dysset ned og den britisk fødte kvinnen ble sendt tilbake til Storbritannia. En gang hadde Sally 1 vært invitert til en britisk venninne, hvor også denne som hadde begått drapet var til stede:

[...], men jeg husker at jeg satt og så på hon og tenkte: Gud, en som har drept mannen. Det var en løyen følelse. Men det ble ingen sak av det. Det ble bare "hushed up" og hon ble sendt tilbake.¹⁸²

Båten, som ektemannen til Sarah 1 tjenestegjorde på, lå til kai i Newcastle, hvor både kapteinen og førstemaskinisten hadde skaffet seg britiske kjæresten, mens en tredje av mannskapet hadde giftet seg med en britisk kvinne.

¹⁸⁰ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Serie Fg 127-133.

¹⁸¹ Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade, boks 5, brev av 10. mai 1944.

¹⁸² Intervju nr. 7.

I den første tiden etter frigjøringen, ble det gitt tillatelse til at mannskapets koner kunne komme om bord for å feire at fem års atskillelse var over sammen med ektemennene sine. Førstemaskinistens kjæreste ville også om bord og hadde stilt seg opp på brygga for å gi beskjed om at mannskapet måtte sende småbåten ut for å hente henne. Det viste seg da at den norske konen til førstemaskinisten allerede var kommet henne i forkjøpet. Han forsøkte å jage venninnen sin vekk fra kaia og ropte av alle krefter at hun skulle forsvinne. ”Dersom du ikke kommer og henter meg, kaster jeg meg i sjøen,” skrek den fortvilte kvinnen tilbake – og dermed hoppet hun. Øyeblikkelig ble det satt ut båt på vannet med redningsfolk og livbøye, som sørget for å redde henne i land, men noe mer kontakt med sin norske sjømann var ikke lenger aktuelt. Brev som kjæresten hadde etterlatt i boligen hennes hadde avslørt at han hadde drevet med dobbelspill.¹⁸³

Sarah 3 kunne fortelle at høsten 1945, da hun kom med ”konebåt” til Oslo, var det mange av de britiske kvinnene, flere av dem var i følge med små barn, som ikke ble møtt av noen ektefelle eller kjæreste ved ankomsten til Norge, og derfor måtte sendes tilbake til Storbritannia, etter å ha vært internert en tid her i landet.¹⁸⁴

Etter hvert som det ble alminnelig kjent at mange britiske kvinner hadde problemer med å få kontakt med sine norske kjærester eller regelrett var blitt avvist ved ankomsten, opprettet Sosialdepartementet i februar 1946 et kontor i Oslo, Rettleiingskontoret, som skulle sørge for å hjelpe kvinner som var blitt forlatt, som manglet et sted å bo eller som rett og slett led av vantrivsel og hjemlengsel. Sommeren 1947 ble det opprettet en filial av Rettleiingskontoret i Bergen. Dessuten skaffet man seg kontaktpersoner i de største byene, som skulle hjelpe de britiske kvinnene til rette og sørge for at de fikk litt praktisk og økonomisk hjelp, blant annet med organisering av hjemreise og returbillett, i de tilfellene hvor mannen ikke ville kjennes ved dem eller de av andre grunner ønsket å reise tilbake. Dette temaet vil bli behandlet mer inngående i neste kapittel.

¹⁸³ Intervju nr. 14.

¹⁸⁴ Intervju nr. 3. og eget notat forfattet av informanten. Det har ikke lyktes å dokumentere hennes historie. I byen hvor disse kvinnene skal ha vært internert, er det ikke registrert opplysninger som kan bekrefte saken.

Kapittel 4: Røtter i ny jord

Dette kapittelet skal handle om mottakelsen som de britiske kvinnene fikk i sitt nye hjemland. Hvilke strategier hadde de for å lære seg norsk og hvordan skjedde den første tilpasningen til norske forhold? Kvinnene hadde dannet en rekke klubber rundt om i landet hvor de kunne søke hjelp og støtte hos hverandre. Likevel var det ikke alle som følte behov for bare å omgås kvinner som var i samme situasjon som dem selv, en del oppsøkte bevisst andre miljøer. For dem som flyttet til kanter av landet hvor avstandene var store, var mulighetene for kontakt med andre britiske kvinner mindre enn i byene.

Ektemennene hadde vært til sjøs eller var innrullert i de militære styrkene gjennom det meste av krigen. Noen var reist ut flere år før krigsutbruddet og hadde hørt lite nytt hjemmefra i denne tiden. Vanligvis var den informasjonen de satt inne med om situasjonen i Norge under okupasjonsårene ikke særlig presis. De fikk derfor problemer med å forberede sin britisk fødte kone på alle utfordringene hun kunne komme til å møte i sitt nye hjemland. Ulik kulturbakgrunn kan dessuten ha virket forstyrrende på kommunikasjonen mellom ektefellene. Nyanser i språket vil lett skape misforståelser, og oppfatningen av begreper kan tolkes ulikt og gi forskjellig mening hos partene. Det en nordmann legger i begrepet ”bondegård”, kan for eksempel oppfattes nokså annerledes av en brite.

Den unge ektemannen hadde kanskje for optimistiske forhåpninger om hvor enkelt det ville være for den britisk fødte konen å tilpasse seg livet som sjømannsenke, eller være i stand til å lære seg alle de fremmede og tunge arbeidsoppgavene som falt på en småbrukerkone ute på nesten folketomme øyer eller langt inne i veiløse fjordbygder. Begge parter hadde forventninger om en felles fremtid i et fritt Norge, men disse forventningene kan ha hatt sitt grunnlag i en ulik realitetsoppfatning på grunn av forskjellige normer for skikk og bruk og nedarvede tradisjoner. Fredsrusen som mange følte i frigjøringsdagene, ble kanskje snudd til depresjon og fortvilelse når hverdagens realiteter gikk opp for dem. Det innebar vareknapphet i forhold til basale behov som mat og klær. Samtidig var det å skaffe seg en bolig som familien kunne disponere for seg selv, nærmest uoppnåelig.

Språk er knyttet til menneskets identitet og tilhørighet. Særtrekk ved språket kan derfor være markører som kan si noe om hvorvidt britisk fødte kvinner klarte å tilpasse seg norsk språk og kultur på en uproblematisk måte eller ikke. Å lære seg språket, var en viktig del av tilpasningsprosessen til norske forhold. Informantene som jeg har presentert i denne oppgaven, har hatt ulike strategier for å lære seg norsk. Enkelte prøvde å lære seg språket på

egen hånd, mens andre valgte å gå på ordinære språkkurs. Noen hadde utbytte av å gjennomgå lærebøkene til sine egne skolebarn. De lærte seg norsk og skaffet seg innsikt i litteratur og samfunnsliv på den måten. Andre valgte å ta lønnet arbeid som førte dem i direkte kontakt med nordmenn slik at de ble nødt til å snakke norsk i det daglige. Andre effektive måter å utvikle språkkompetansen på, var å utføre oversettelsesarbeid til og fra engelsk, og ikke minst ved å undervise norske barn og ungdommer i vanlige skolefag, slik et par av informantene gjorde.

Men selv om kvinnene lærte seg språket så godt at de kunne gjøre seg rimelig forstått i de fleste situasjoner, følte noen av dem at nordmennene behandlet dem annerledes, og gir uttrykk for "hvor sårende det var," når det ble bemerket hvordan de snakket.¹⁸⁵ Nordmenns toleranse overfor folk med en fremmed kulturbakgrunn eller innflyttere som snakket språket litt uvant, var kanskje lavere like etter okkupasjonstiden. Det impliserte sannsynligvis også et krav til mennesker med en annen kulturbakgrunn om "å bli norsk" - på en måte som kanskje bare de færreste av dem var i stand til å innfri på dette tidspunktet.

I denne situasjonen vurderte en del av de britisk fødte kvinnene situasjonen som så alvorlig at de skaffet seg visum for å reise tilbake til Storbritannia. Etter at kvinnes vanskeligheter ble gjort kjent for allmennheten i norsk og britisk presse, synes det som om press fra opinionen fikk norske myndigheter til å innse nødvendigheten av å sette i gang hjelpetiltak rettet mot denne gruppen. Ett av tiltakene var opprettelsen av Rettleiingskontoret i Oslo, som ble nevnt i forrige kapittel. Kontorets tilblivelse, organisering og arbeidsoppgaver vil bli gjort nærmere rede for i underkapittel 4.4.

Gjennom hele kontorets driftsperiode frem til sommeren 1949, var det en hovedutfordring å skaffe til veie skikkelige familieboliger. Når folk ble nødt til å leve under så primitive forhold som en del av krigsbrudene ble henvist til, førte dette til at sykdommer som tuberkulose, revmatiske lidelser, alkoholisme og psykiske problemer rammet de norsk-britiske familiene særlig hardt. I tillegg hadde flere av dem vært utsatt for krigsskader på både kropp og sjel, som kunne gjøre forholdet mellom ektefellene ekstra vanskelig.

Hundrevis av brev som fortvilte krigsbruder skrev inn til kontoret, vitner om hvor omfattende boligmangelen var like etter krigen.¹⁸⁶ Samtidig var boligmangelen et generelt problem som også rammet mange andre nordmenn over store deler av landet. I denne oppgaven har jeg derfor valgt å ta for meg problemstillinger knyttet til norske myndigheters

¹⁸⁵ Intervju nr. 9.

¹⁸⁶ Se tabell 6.1. 243 av 376 brev som er registrert i denne studien handlet om boligproblemer.

boligpolitikk som et eget tema i kapittel 5. Den delen av Rettleiingskontorets virksomhet som omfatter boligspørsmål, vil også bli behandlet der.

4.1 Land i sikte

”Snart kommer kone-båtene fra England,” het det i overskriften til en artikkel i *Alle Kvinners Blad* fra sommeren 1945. Bildene viser en rekke staute offiserer og menig mannskap fra den norske jageren ”Stord”. Artikkelen forteller at blant jagerens 225 mann hadde 30 av dem giftet seg med en britisk kvinne i løpet av krigen, eller 60 prosent av alle gifte besetningsmedlemmer.¹⁸⁷ At dette ikke var et enkelttilfelle viser eksemplet fra en annen av marinens jagere ”Arendal”, der 17 mann hadde giftet seg med britiske damer av et mannskap på 210.¹⁸⁸ I intervjuet som Ukebladets journalist hadde med en anonym sjøoffiser på ”Stord” ble det antydnet at det var blant sjøfolkene man fant den største ekteskapsprosenten. Årsaken til dette fenomenet, mente han, skyldtes at det nettopp var sjømennene som hadde hatt størst risiko for å bli drept, og derfor følte størst behov for å presse mest mulig glede ut av livet, den stunden de hadde igjen.

”Vi kunne råde guttene til å vente med å gifte seg, til å se tiden an litt”, hadde en marineprest uttalt i sakens anledning, ”men vi kunne ikke nekte å vie dem.” Ukebladet kalte det en krigspsykose at en del av de unge norske mennene, tilsynelatende uten særlig overveielse, inngikk ekteskap med kvinner som de bare hadde kjent en svært kort tid. Marinepresten forklarte det med at i krig, ”hvor scenene skifter så fort og hjertet er så lett antennelig,” tar en lettere sjanser og vurderer sine handlinger på en annen måte enn i en fredssituasjon.

De har hodekulls og ubetenkt kastet seg inn i ekteskap med en pike de kanskje hadde truffet på en ”pub” og vært på kino med et par ganger. Norske myndigheter hadde ingen anledning til å forpurre eller få utsatt et giftermål som begge parter ønsket.¹⁸⁹

En ung, norsk løytnant som lot seg intervjuet av *Alle Kvinners Blad* roste de britiske kvinnene for deres arbeidsinnsats under krigen:

¹⁸⁷ *Alle Kvinners Blad* nr. 3. Opplysningen om at 30 mann av 225 besetningsmedlemmer på ”Stord” og 17 av 210 på ”Arendal”, peker i retning av at den høye ekteskapsfrekvensen mellom nordmenn og britiske kvinner som ble drøftet i kapittel 3, kan være korrekt.

¹⁸⁸ Samme sted.

¹⁸⁹ Samme sted.

Jeg for min del er imponert helt ned i støvlene av dem, [...] de er modige, oppofrende, enestående utholdende og helt uselviske. Stort sett tror jeg en må si at så *chicke* som norske kvinner er de ikke, men det må være galt å vurdere dem rent utvendig etter et tilfeldig første-inntrykk. Det tar tid for en kvinne å være smart og velstelt, og tid er det Englands kvinner har hatt minst av i krigsårene, hvor alle barnløse kvinner mellom 18 og 45 har arbeidet hel dag, enten i fabrikkene eller i hær eller marine.¹⁹⁰

Selv hadde nordmannen truffet sin kone under høyst dramatiske omstendigheter. Hun kom kjørende i sin ambulansebil under et kraftig blitzangrep på dokkene i London. Heldigvis oppdaget hun den norske løytnanten som lå såret i gaten, fikk lempet han opp i ambulansen og sørget for å få brakt han til sykehus. Han berømmer også britene for måten de tok seg av fremmede sjøfolk og soldater på. Når mannskapene hadde permisjon og ikke allerede hadde lagt planer for fridagene, var det bare å henvende seg på velferdskontoret, hvor man fikk oppgitt adressen til folk som tok imot allierte i sine private hjem.

Reportasjen avslutter med en klar oppfordring til nordmennene om å ta imot de britiske kvinnene på den samme gjestfrie måten som de norske ”utestyrkene” var blitt møtt med under oppholdet i Storbritannia:

Ut på sensommeren en gang må vi gå mann av huse alle som kan, og vifte og vinke velkommen, velkommen, for da legger ”konebåtene” fra England til kaien, og over tusen engelske unge kvinner setter bena på norsk grunn for første gang i livet. Om de kommer til å trives her i landet, og om ekteskapene deres med våre norske gutter kommer til å bli vellykket, avhenger for en stor del av hvilken mottagelse vi gir dem, ikke bare ved ankomsten, men i de første vanskelige årene. [...] Og vi *vil* at det skal gå godt.¹⁹¹

Som tidligere nevnt kom de fleste de britiske konene med båt til Norge fra sommeren og utover høsten 1945 og våren 1946. Mennene deres hadde gjerne reist en stund i forveien. Noen ble demobilisert fra de militære styrkene i Storbritannia, mens sjøfolkene mønstret av så snart de fikk muligheter til å komme tilbake til ”gamlelandet”. Blant de siste var det mange som hadde reist til sjøs som svært unge gutter, og som naturligvis følte en sterk trang til å se igjen familiene sine hjemme i Norge så raskt som mulig.

Sally 2 visste at svigermoren i Norge bare hadde denne ene gutten og at mor og sønn var svært knyttet til hverandre. Selv hadde hun ikke noe klart ønske om å reise til Norge da krigen var over. Hun kjente til mange norsk-britiske par som hadde slått seg ned i Liverpool-

¹⁹⁰ *Alle Kvinners Blad*, nr. 3.

¹⁹¹ Samme sted.

området, og som sjøoffiser hadde det sikkert vært like greit for ektemannen å ha Liverpool som utgangspunkt for sjøreisene.

Ekteparet hadde vært på kino da fredsbudskapet kom. Båten som ektemannen arbeidet på, lå ved kai like utenfor London i påvente av nytt oppdrag. Sally 2 hadde som de andre konene til skipsoffiserene, fått lov til å komme om bord. Meldingen om fred i Europa førte til at båten ikke skulle gå til Amerika som planen opprinnelig var, men hjem til Bergen. Mens Sally 2 var om bord på skipet, fikk hun tilbud av kapteinen om å få være med på første tur til Norge, dersom hun kunne skaffe seg vaksinasjonsattester og pass innen to dager:

På ingen måte kunne jeg forlate familien min og alt det på to dager. På den annen side, jeg tenkte på moren, hon hadde ikkje sett sønnen i alle de årene og det måtte sikkert være kjekt at hon hadde han for seg selv. Jeg ville ellers ha følt meg veldig utenfor, jeg som ikkje kunne snakke norsk.¹⁹²

Da oljetankeren et par dager etter la til kai ved opplagringsplassen på Askøy, var svigermoren allerede informert om sønnens ankomst. Straks fikk hun ordnet med egen skyss ut til båten, for deretter å bli hjulpet opp leideren av sterke armer:

Og du kan bare tenke deg den sammenkomsten – de to. Det var et bilde av meg inne i kabinen hans, som han hadde fått en gang, i en ramme. Så det var første gangen hon hadde sett hvordan jeg så ut. Jeg kan bare tenke meg for en glede det var for moren, alle de årene å ikkje vite.¹⁹³

Slik situasjonen var våren 1945 kunne en ikke bare mønstre av når en ville og reise hjem etter eget forgodtbefinnende.¹⁹⁴ Selv om hjemreisen i prinsippet skulle være fri for krigsseilerne, betydde det i praksis at en måtte søke om hjemreise til mønstringskontoret og ta arbeid på et skip som skulle til en norsk havn eller der det var gunstig for skipsmyndighetene å sende sjømannen hjem fra.¹⁹⁵ For norske myndigheter var det dessuten viktig at Norges ”pengemaskin”, handelsflåten, kunne opprettholde kontinuiteten og dermed inntjeningen. Derfor ble det fortsatt nødvendig å holde så mange som mulig av de erfarne krigsseilerne om bord i skipene. Til tross for denne politikken kom om lag 4000 sjøfolk hjem til Norge i 1945, og mer enn dobbelt så mange året etter.¹⁹⁶

¹⁹² Intervju nr. 8.

¹⁹³ Samme sted.

¹⁹⁴ En provisorisk anordning av 21. juli 1944 om hjemsending av sjømenn. Ordningen skulle regulere avmønstringene og sørge for at det sto avløsningsmannskaper klare til å erstatte de som ønsket å reise hjem, når krigen var slutt.

¹⁹⁵ Hjeltnes, s. 374.

¹⁹⁶ Hjeltnes, s. 396.

Selv om fredsrusen etter 8. mai 1945 førte til en slags feriestemning over hele landet, og folk flest følte et sterkt behov for å stoppe opp litt, sto svære arbeidsoppgaver i kø og krevde rask handling: Politiske og administrative organer skulle reorganiseres og 350 000 tyske soldater skulle sendes hjem. For å unngå selvjustis var det dessuten nødvendig å komme i gang med rettsoppgjøret mot nordmenn som hadde samarbeidet med okkupasjonsmakten.¹⁹⁷ Det hastet også med å få fart på gjenoppbyggingen av Finnmark og Nord-Troms, i tillegg til en rekke bombeskadde norske byer og tettsteder. De begrensede ressursene som var tilgjengelige, ble forsøkt brukt der de trengtes mest.

Foruten byggematerialer til gjenoppbyggingen hadde landet behov for tilførsler utenfra av de fleste slags matvarer, tekstiler og maskiner. Det meste av disse varene måtte transporteres på norsk kjøp og betales med valuta som i alt vesentlig kom fra skipsfarten. Fra 9. mai til 9. oktober 1945 ble det registrert import av varer bare fra Nord- og Syd-Amerika som fordelte seg på 94 varesorter, deriblant 250 000 tonn korn og mel.¹⁹⁸ Likevel fikk mange av de britiske konene som kom i 1945, et inntrykk av at infrastruktur og levekår her i landet lå minst ti år tilbake i forhold til deres eget hjemland: Tomme varehyller, mangel på skikkelige familieleiligheter, mangel på transportmidler og det meste av infrastrukturen som fantes var fattigslig og nedslitt.¹⁹⁹ Det betydde at de som ikke hadde familie å ta inn hos, ble innkvartert i brakker som tyske militærmannskaper hadde flyttet ut av. Andre fikk tilbud om midlertidig bolig i uisolerte sommerhytter uten strøm og vann. I avisannonser ble folk oppfordret til å melde fra til boligformidlingen i kommunen om alle ledige rom som var noenlunde egnet som bolig for mennesker. Enkelte av de norsk-britiske parene levde en omflakkende tilværelse fordi de stadig måtte flytte mellom ulike familiemedlemmer og kunne risikere å bli kastet ut, dersom barna deres gråt for mye eller forhold gjorde at familien trengte plassen selv. Var man heldig, kunne man få rom på hospits i kortere perioder.

De minnet lite om stor velstand, levekårene som mange av krigsbrudene ble tilbudt like etter krigen. Noe operasjonsdyktig apparat for å forberede mottakelsen av alle dem som hadde vært ”ute” under krigen og ektefellene deres, ser ikke ut til å ha vært organisert på forhånd. Ansvar for å legge forholdene til rette for de nyankomne lå i stor grad på den enkelte familien og de mulighetene som den hadde. Heller ikke var det alle familiene som kunne klare belastningen med å ta imot flere familiemedlemmer, der hvor plassen og ressursene var knappe nok fra før.

¹⁹⁷ Kjeldstadli, Knut (red.) 2003, *Norsk innvandringshistorie*, bd. 3, s. 23.

¹⁹⁸ Mossige, Erling 1989, *Storredieriet Nortraship*, s. 257.

¹⁹⁹ Annaniassen, Erling 1991, *Boligsamvirkets historie i Norge*, s. 78. Boligundersøkelsen som det henvises til forteller at 25 % av alle leilighetene i Oslo var overbefolket med mer enn to personer pr. rom i mellomkrigstiden.

Norske myndigheter opprettet ved krigens slutt et eget reisebyrå i London som skulle organisere og ta seg av finansiering av hjemreisene for norske sjøfolk, militære mannskaper og deres familier.²⁰⁰ Hovedregelen var at hjemreise for kone og barn skulle være gratis, dersom ekteskapet var inngått før 8. mai 1945.²⁰¹ Tilbudet om fri hjemreise ble bestemt å stå ved lag til 1. juli 1946. Bare i de tilfellene der den norske ektefellen kunne dokumentere at ektemannens arbeidssituasjon hadde gjort det umulig å ta familien hjem til Norge før denne datoen, kunne det gjøres unntak fra regelen. Utover den fastsatte datoen hadde også en familie fri innreise, når ektemannen var ansatt i statlig administrativ virksomhet i utlandet. Dessuten ville departementet forbeholde seg retten til å behandle søknader om fri innreise også i andre tilfeller enn de som ble nevnt over.

Som tidligere nevnt ble Rettleiingskontoret opprettet av norske myndigheter for å ta seg av oppgaver i forhold til krigsbrudene. Kontoret mottok flere henvendelser fra Storbritannia med forespørsel om kontoret kunne være behjelpelig med å skaffe husrom, under henvisning til den bestemte datoen. Dette kan tyde på at tilbudet om fri overfart for kone og barn var rimelig godt kjent blant dem som hadde vært utenfor Norges grenser under krigen. Likevel er det vanskelig å se ut fra kildematerialet om vilkårene for fri repatriering og tidsfristen som var satt, førte til at familiene følte seg presset til å fremskynde reisen før ektemannen hadde klart å ordne med et skikkelig sted å bo. I ett tilfelle ba ektemannen om gratis billett for seg selv for å reise til Storbritannia i den hensikt å hente familien sin hjem til Norge. Dette ble det gitt avslag på, idet man viste til bestemmelsen om at ordningen med gratis hjemreise kun gjaldt kone og barn som skulle til Norge. Flere av de britiske konene sendte forespørsler til Rettleiingskontoret for å undersøke om hvordan muligheter var for å få dekket feriereiser til Storbritannia, fordi de ønsket å reise på besøk til foreldre og venner. I ett av svarbrevene ble avslaget forklart med at det ville være helt umulig å etterkomme ønsker om gratis ferieturer til Storbritannia for alle de 2000 britisk fødte hustruene som allerede befant seg i Norge.²⁰²

4.2 Velkommen til oss

Som Sally 2 ga uttrykk for over, var det en del av sjøfolkene med britisk kone som mente at det kunne være en fordel å bli boende i Liverpool også etter at krigen var over. Byen fungerte

²⁰⁰ Hjemreisekontoret i London, 1945 -1947.

²⁰¹ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 12/4-1946.

²⁰² Samme sted, boks 128, brev av 11/6-1947.

som et praktisk utgangspunkt for norske sjøfolk som hadde overlevd krigsårene og som kanskje ikke hadde så mange andre yrkesvalg. Fordi skipene som de seilte på oftere kom i nærheten av en britisk havn enn norske farvann, var det enklere å besøke kone og barn her, enn om de hadde hatt bostedet sitt på norsk jord. Mens ektemannen var til sjøs i flere måneder og kanskje år om gangen, hadde hustruen fordelen av å være i nærheten av og få støtte og hjelp fra sin egen familie i de periodene mannen var ute.²⁰³

Mens Sally 2 ventet på båtplass til Norge for seg og sin lille sønn, bodde hun sammen med sin mor og søsken i Liverpool. Byen hadde under krigen en stor norsk koloni på i gjennomsnitt halvannet tusen mennesker.²⁰⁴ Som tidligere nevnt hadde mannen til Sally 2 ankommet Bergen allerede i mai, og da det ble bekreftet at han hadde fått seg jobb ”på telegrafene”, betydde det at han ga opp sjømannsyket for godt.

Hun forteller om det første møtet med sin norske familie, som hadde troppet opp på brygga for å ta i mot det nye familiemedlemmet. Moren hennes hadde arbeidet som sydame under krigen og hadde med stor dyktighet klart å omskape et gammelt, velbrukt plagg til en moteriktig kåpe med tilhørende hatt med pelsbesetning og ditto veske. ”Og så hadde jeg høghælte sko og sorte strømper. Jeg må ha sett ut minst ti år eldre i alt det sorte.” Da Sally 2 fikk øye på svigermoren med stort følge på kaikanten, tok hun sin toårige sønn på armen og flyktet inn i båten igjen:

[...] så løp jeg inn igjen – jeg ble helt nervøs, vet du. Men så tenkte jeg [...] og jeg så at de kikket og kikket etter meg. Jeg må visst vise meg frem. Så sa de: ”Welcome to Norway”. Det var det flere som kunne si, og så fikk jeg en nydelig blomsterbukett med røde, hvite og blå bånd – som hang nedover. [...] Jeg hadde masse bagasje, for nokken hadde fortalt at det var ingen ting å få kjøpt her i landet.²⁰⁵

Sarah 1 fikk mange brev fra sin ektemann etter at han reiste hjem på oppdrag til Norge fredssommeren 1945. I ett av dem hadde han skildret den sterke opplevelsen han hadde hatt, da båten hans seilte inn en norsk vestlandsfjord etter syv år i utlendighet: ”Når jeg ser opp på de høye fjellene med snø på toppene, tenkte jeg: Nærmere himmelen kunne man aldri komme!”²⁰⁶

Det var derfor med stor forventning Sarah1 startet på sin Norgesreise, tidlig på året i 1946. På første del av reisen ble hun fulgt av sin far til Newcastle, hvor hun skulle ta en av Fred Olsens båter over Nordsjøen. Da moren skulle ta avskjed med datteren, tok hun av seg

²⁰³ Samtale med pensjonist og tidligere sjømann Gunnar Larsen i Liverpool i april 2004.

²⁰⁴ Hjeltnes, s. 482, forteller at det i perioder under krigen oppholdt seg 1400 – 1700 nordmenn i Liverpool.

²⁰⁵ Intervju nr. 8.

²⁰⁶ Intervju nr. 14.

sin egen forlovelsesring og satte den på datterens hånd med ordene: ”Du må huske, jenta mi, hvis du ikke liker deg i Norge, tro ikke at du kan komme løpende hjem til din mor!”²⁰⁷

Sarah 1 tenkte ofte på den setningen og hva det måtte ha kostet moren å si de ordene: ” [...] , men du kan tro at ordene hjalp meg og satte ryggrad i meg. Og jeg tenkte – aldri - men mang en gang gråt jeg av hjemlengsel.”²⁰⁸

Det var meningen at ektemannen skulle ta imot henne i Oslo, men ble forhindret fordi båten hans, til hennes store forskrekkelse, var blitt omdirigert til Danmark. Da hun kom ned langgangen, sto det ”[...] en høy viking av en svigerfar” og tok i mot henne sammen med tre av sønnene sine. På flytende engelsk hilste han svigerdatteren: ”Velkommen til Norge, jenta mi!” Sarah 1 følte seg straks hjemme i sin nye familie. I leiligheten på Majorstua hadde svigermoren stelt i stand et ”kongelig måltid” med laks til hovedrett og rødvin i glassene. Begge svigerforeldrene hadde oppholdt seg i utlandet og snakket derfor meget godt engelsk. ”And afterwards, når jeg ser tilbake - de må ha trodd at de fikk et misjonærbarn i huset,” sier Sarah 1 og ler. Da hadde hun takket nei, både til den gode vinen og til sigarettene som svigerforeldrene med stor anstrengelse hadde skaffet til veie til hennes ære.

Ektemannen til Sarah 4 ble sendt til Norge sammen med troppen sin allerede i slutten av mai 1945, og ble stasjonert i Oslo, hvor familien bodde. Sarah 4, som var gravid i åttende måned, orket ikke tanken på å reise over Nordsjøen i båt med en nyfødt baby, og søkte derfor norske myndigheter om å få transport med et militærfly så snart det var praktisk mulig med plass. Turen til Norge startet fra London med et overfylt tog til Edinburgh, som lå nærmest den militære flyplassen Leuchars, hvor hun hadde fått beskjed om å møte opp.²⁰⁹ Her ble hun sittende en hel dag i ventehallen, mens det ene flyet etter det andre lettet med kurs for Norge, uten at navnet hennes ble ropt opp. Da det ble forkynt over høyttaleren at nå sto dagens siste fly til Fornebu klart for å ta av, gikk hun til vakthavende i skranken og ba tynt om at nå måtte det bli hennes tur til å få være med, ”Jeg må være med, jeg kan ikke være her!”

Skikkelsen hennes røpet klart nok at en fødsel kunne være nær forestående, derfor våget flyplassfunksjonærene ikke annet enn å hjelpe henne om bord i militærflyet, som for øvrig var meget enkelt utstyrt med seter av seilduk - ikke akkurat velegnet for en vordende mor. Da de nærmet seg norskekysten, ville flygeren demonstrere sin begeistring over å se hjemlandet igjen, og la flyet inn i en kraftig loop, som holdt på å skremme vettet av passasjerene. Syk og illeluktende av oppkast vaklet hun ut på rullebanen på Fornebu, hvor

²⁰⁷ Intervju nr. 14.

²⁰⁸ Samme sted.

²⁰⁹ Royal Air Force sin nordligste militærflyplass som ligger nordvest for St. Andrew's i Skottland.

hun ble tatt hånd om av en forskrekket ektemann. Det var ikke fritt for at tanken på hva hun hadde begitt seg ut på, plaget henne. Imidlertid var snart all tvil og mørke tanker forsvunnet, etter den hjertelige mottakelsen hun fikk av sin nye familie.²¹⁰

De fleste britiske kvinnene som jeg intervjuet i forbindelse med denne studien beskriver mottakelsen med familien i Norge som hjertelig og god. Familiene gjorde alt som sto i deres makt for at overgangen til norske forhold skulle bli så ”smertefri” som mulig, og tilbød de nyankomne plass i hjemmene sine, til tross for at mange hadde det trangt nok fra før.

Svigermoren hadde skrevet brev til Sarah 5 i London og gjort det klart at hun så frem til å ta imot sønnens familie i sitt hjem:

[...] jeg har jo en stor leilighet, så hvis dere vil, kan vi dele leiligheten. Vi gjorde det og bodde hos henne i 3 år med en baby. Hun hadde et stort soverom til oss. Vi hadde en stue og delte kjøkken og bad. Vi delte også delvis husholdning – i alle fall spiste vi middag sammen hver dag. Ellers hadde vi det hver for oss. Det gikk veldig fint. Min mor hadde vært litt nervøs fordi hun visste at jeg kom til et fremmed land. Hun ante ikke hvordan det var i Norge!²¹¹

Ektemannen til Sally 9 gjorde tjeneste på en av marinens ubåter og hadde ikke fått permisjon da hans britiske kone ankom med *M/S Jupiter* fra Newcastle i oktober 1945. Hun ble derfor møtt på kaia av sin svigerfar og svigerinnen, som var noen år eldre enn hun selv. Det var ikke mye ektemannen hadde rukket å fortelle om det nye hjemlandet som hun nå skulle flytte til, annet enn at det var snø om vinteren og om sommeren plukket man bær. Ekteskapet hadde kommet i stand tidlig på våren 1945 etter en stormkurtise, og foreldrene hennes hadde vært lite begeistret for planene om giftemål. De mente at det hadde vært bedre å vente til krigen var slutt, og dessuten var Sally 9 knapt 18 år og i yngste laget for å inngå ekteskap med en mann som de visste så lite om.

Huset, som svigerforeldrene i Norge disponerte, hadde vært rekvirert av okkupasjonsstyrken under krigen, men nå var både hus og inventar frigitt, slik at familien akkurat hadde flyttet tilbake, da Sally 9 ankom fra Storbritannia. Ektemannen hadde fortalt at faren holdt på å legge inn bad i huset, men det stemte heller dårlig. Huset var lite og hadde verken innlagt vann eller noe eget baderom. Toalettforholdene var under enhver kritikk og besto av en sinkbøtte som til enhver tid var fylt til randen og vel så det. Da Sally 9 klaget over forholdene til svigerfaren, ble han sint og skuffet og syntes at den nye svigerdatteren ikke hadde noen grunn til å komme med kritikk. Bedre gikk det ikke da hun begynte å ta drosje inn

²¹⁰ Intervju nr. 6.

²¹¹ Intervju nr. 1.

til byen for gå på offentlig bad. Prisen for drosjeturen var ti kroner og svigerfaren syntes det var en uhyrlig sløsing med ektemannens midler.²¹² I brevene hjem til foreldrene klarte Sally 9 ikke å fortelle hele sannheten om hvordan hun hadde det i sitt nye hjemland.

I tillegg til at kommunikasjonen med familiemedlemmene var vanskelig på grunn av språkproblemer, var svigermoren nesten helt døv. En av de tingene ektemannen hadde fortalt henne var familieskikken som gikk ut på at ett av familiemedlemmene pleide å lese en bordbønn før måltidet, og at lesingen gikk på omgang. Sally 9 bad så ektemannen om hjelp til å skrive ned et bordvers på norsk, som hun skulle forsøke å lære seg utenat. Noen uker etter ankomsten til Norge mente hun at det nå var hennes tur til å si frem bordverset, og dermed deklamerte hun verset som hun hadde lært så høytydelig og klart som hun maktet. Da hun var ferdig, ble det helt stille rundt henne, før de to yngre søsknene til ektemannen brøt ut i en hysterisk latter, slik at de måtte forlate bordet. Etter middagen holdt svigerfaren Sally 9 tilbake og spurte henne om hvem hun hadde lært bordverset av. ”Det er fra sønnen din det,” svarte hun troskyldig. Etter hvert som det norske ordforrådet hennes ble noe mer utvidet, forsto hun at det ikke var noen bønn som ektemannen hadde lært henne, men tvert i mot en temmelig grov sjømannsstrofe.²¹³

Sally 7 kom også alene hit til landet og ble møtt av fremmede. Mannen hadde seilt i handelsflåten gjennom hele krigen, men nå da krigen var slutt, var han tilbake i sin gamle jobb som koker på en av hvalbåtene som opererte i Sørishavet. Å komme til den lille kystgården i Sunnhordland ble et stort sjokk for Sally 7. Visst var hun vant med gårdsdrift og strevet på en bondegård fra sitt eget hjemsted, men det hun ble presentert for her, var svært annerledes enn det hun kunne ha forestilt seg. Det var ikke innlagt vann i huset, ingen elektrisitet, ingen telefon og bygningene var ellers nokså primitive, sammenlignet med det hun var vant med hjemmefra: ”There wasn’t much comfort in them, I must say.”²¹⁴

Det sto et lite følgehus på gården som ektemannen hadde kjøpt før krigen.²¹⁵ Sally 7 hadde drømt om det lille huset hvor hun ville skape et hyggelig hjem for seg selv og ektemannen:

But when I came and saw it! Oh dear! There had been people staying there during the war. There was hardly a window that was whole. Nearly all the windows were cracked. Any paint that was on the house was off. The stoves were red with rust.²¹⁶

²¹² Intervju nr. 5.

²¹³ Samme sted.

²¹⁴ Intervju nr. 15.

²¹⁵ Dialektord for kårbolig.

²¹⁶ Intervju nr. 15.

Sally 7 spurte litt provoserende og halvt i spøk ektemannens bror, som også bodde på gården, om huset var forsikret. I den tilstanden som huset var i, kunne hun tenkt seg å sette fyr på det hele straks. Heldigvis var ektemannen en dyktig husmaler, og på den korte tiden han oppholdt seg hjemme mellom hvalfangsttoktene, klarte han å få skikk på huset slik at det var mulig å bo der.

På forhånd hadde Sally 7 skrevet til svigermoren for å få rede på hva hun trengte å ta med seg fra Storbritannia. Svigermoren hadde skrevet tilbake på norsk, og Sally 7 hadde tatt brevet med seg til sjømannskirken i Glasgow for å få det oversatt. Når svaret kom tilbake til Norge, ba svigermoren en lærer i bygda som underviste i engelsk, om å oversette brevet til norsk. På den måten kunne de to kommunisere, selv om de ikke kjente språket til den andre:

She was awful good to me, it was funny: We seemed to understand each other even though we could not speak the language. She tried to help me and she told me things and I had begun to understand her a lot.²¹⁷

Korrespondansen med svigermoren førte til at Sally 7 brakte med seg tre svære kasser som reisegods, da hun kom til Norge i 1946. Disse inneholdt nærmest alt en trengte for å utstyre et hjem: Sengeklær, kasseroller og panner, forskjellig slags kjøkkenutstyr med kopper og glass, et golvteppe som faren hadde laget, tøy til gardiner og klær, sammen med vakre duker og ulike typer håndarbeider som Sally 7 hadde produsert selv.

Sarah 2 ble kjent med mannen sin mens hun arbeidet som sekretær ved Informasjonskontoret i London. Like etter frigjøringen reiste kjæresten til Tana i Finnmark som sorenskriver, og skulle ha ansvar for å organisere og ta hånd om rettspleien i den delen av landet som hadde fått merke krigens ødeleggelser aller mest.

Etter at han hadde fått satt opp den svenskproduserte tjenesteboligen sin på branntomten der den gamle skrivergården på Langnes hadde stått inntil den ble brent av tyskerne i 1944, mente han at tiden var inne for å invitere Sarah 2 opp til Finnmark, i håp om at hun ville svare ja - både til spørsmålet om å bli sorenskriverfrue og til å bosette seg i dette vesle samfunnet helt ved sivilisasjonens ytterste grense. For mange hørtes det nok ut som et temmelig overmodig prosjekt. Hvordan skulle det gå? Kunne en London-pike tilpasse seg kulden, mangel på dagslys, mangel på elektrisitet og mangel på moderne hjelpemidler? Dessuten ville det bli fryktelig langt å reise hjem til Storbritannia, dersom ensomheten ble for

²¹⁷ Intervju nr. 15.

uutholdelig, og hun kanskje ble syk av hjemlengsel og fikk et akutt behov for å besøke familie eller venner.

På spørsmålet mitt - om hun visste hva hun gikk til, svarte hun – *ja*. Sarah 2 hadde vært i presseavdelingen ved Informasjonskontoret og skrevet for den britiske pressen om hvordan forholdene i Finnmark var etter de store brannødeleggelserne og om evakueringen av de fastboende. Dessuten hadde hun også gjennom arbeidet sitt fått et godt kjennskap til saker som hennes norske venn hadde arbeidet med, og som etter hvert ble lagt frem for Nürnbergdomstolen. Flere av disse sakene handlet om de ødeleggelserne som tyskerne hadde forårsaket i Finnmark.²¹⁸

Ektemannen til Sally 4 hadde rukket å møte sin kone og lille sønn i Stavanger idet Englandsbåten anløp på vei til Bergen. På forhånd hadde Sally 4 fått flere varme brev fra sin svigermor i Bergen, som gledet seg til å få svigerdatteren hjem. Etter to netter om bord på skipet og fortsatt skjelven i kroppen etter sjøsyke og mangel på søvn, klappet båten endelig til kai, og en stor velkomstkommité sto klar for å ta i mot de nye familiemedlemmene. Alle snakket i munnen på hverandre, uten at Sally 4 skjønte et eneste ord av det de sa, og alle skulle klemme og løfte på den lille sønnen deres. Til alt hell skjønte mannens yngste bror at den heftige mottakelsen kanskje var i overkant av hva hans unge, nyankomne svigerinne kunne makte, og ga ordren: ”Alle mann ut!”

”Jeg var så takknemlig, og jeg tenkte at nu er du min kamerat.”²¹⁹ Sally 4 fikk lagt sønnen til sengs og regnet med at det sikkert var greit at hun kunne gå til sengs, hun også. Ikke før hadde hun lagt seg, så kom ektemannen farende og ville ha henne opp igjen: ”Nei, du må komme ned, for de har kaffe og kaker.”

Jeg skjønte ikke hvor enormt det med kaffe og kaker var. Jeg tenkte at om kvelden tar man kanskje bare en kopp kaffe og en kake. Jeg forsto ikke at det var en stor oppdekning til ære for meg!²²⁰

Siden bebreidet hun ektemannen fordi han ikke hadde forklart henne at den store sammenkomsten og oppdekningen var vanlig skikk her i landet, når man ville uttrykke sin velvilje overfor nyankomne gjester. ”De var ikke fornærmet, de tok det så pent. Det imponerte

²¹⁸ Palmstrøm, Bettine 1995: *Fra Themsens til Tana*, s. 39.

²¹⁹ Intervju nr. 9.

²²⁰ Samme sted.

meg, vet du, fordi sånne småting kan liksom ha mer betydning. [...] Jeg har ofte angret den lille tingen der.”²²¹

Den som likevel mest av alt hadde fått Sally 4 til å føle seg velkommen til Norge, var uten tvil kong Haakon. Før han forlot Storbritannia hadde han holdt en radiotale til det britiske folket der han takket for den måten han og alle nordmenn var blitt mottatt på da Norge var blitt okkupert av Tyskland, og hvordan det britiske folket hadde kjempet mot nazismen og bidratt til frigjøringen av landet. Spesielt ville han rette sin takk til krigsbrudene som var særlig velkomne fra hans side.

”For husk på en ting”, sa han, ”jeg hadde også en engelsk brud med til Norge.” Og hvis det var noe som gikk meg imot, tenkte jeg, det er i alle fall *en* som har sagt at jeg er velkommen - og det er kongen.”²²²

4.3 Språket skal læres

De fleste av de britiske kvinnene, som etter 1945 flyttet med ektemennene sine til Norge, regnet i utgangspunktet med å bli boende her i landet og var derfor innstilt på å lære seg å snakke norsk så snart som mulig. Blant kvinnene som ble intervjuet, har man hatt ulike strategier for å tilegne seg norskkunnskaper. Bare noen ganske få av informantene ga inntrykk av at de kunne oppfatte norsk tale eller snakke språket utover de mest brukte høflighetsfrasene, før de bosatte seg i Norge. Flere av dem som ble intervjuet nevner spesielt hvor kaotisk de opplevde det første møtet med sin nye norsktalende familie:

[...] Så husker jeg at de kom inn med smørbrød og sånt og alle pratet i munnen på hverandre. Jeg fikk forferdelig vondt i hodet for jeg forsto ikkje graut, vet du! [...] for meg hørtes det ut som dobbelt kinesisk. Det var grusomt og jeg tenkte: ”Nei, det kommer jeg aldri til å lære.”²²³

Selv om ikke alle de britiske kvinnene opplevde det norske språket like overveldende og fremmed som det Sally 2 gir uttrykk for her, er det rimelig å anta at det å ikke kunne snakke norsk, lett kunne føre til misforståelser. Dette virket igjen inn på de sosiale relasjonene til familiemedlemmer, naboer, butikkpersonale og andre som kvinnene kom i kontakt med i sitt nye livsmiljø. Når kvinnene forteller om slike episoder i dag, er det med latter og selvironi,

²²¹ Intervju nr. 9.

²²² Samme sted.

²²³ Intervju nr. 8.

men man aner at en gang, kunne selv små fortolkningsfeil gi de nyankomne negative signaler og dårlig selvfølelse.

Sarah 4 hadde lært norsk matlagning av sin svigermor, og ville en dag overraske familien med en real norsk fiskemiddag. Hun visste at fiskeleveransene, selv i en vestlandsby, kunne være nokså variable. Derfor grep hun til telefonen og ringte fiskebutikken, og spurte om de hadde fersk fisk. ”Nei, dessverre,” svarte ekspeditøren i den andre enden av telefonlinja, ”me har ikkje fått noko fisk i dag!” Sarah 4 tok på seg yttertøyet og la i vei med barnevogn og småbarn ved hånden for å skaffe råvarer til et alternativt middagsmåltid. Da hun passerte fiskebutikken, gløttet hun tilfeldigvis gjennom utstillingsvinduet og fikk øye på en plakat, hvor det sto skrevet med fete typer: ”Ferske, fine sild.” Ergerlig over å ha blitt holdt for narr, slik hun selv oppfattet situasjonen, svingte hun irritert inn i fiskebutikken og forlangte en forklaring fra ekspeditøren, som like før hadde påstått i telefonen at de ikke hadde fersk fisk i disken. Selv om aksenten hennes røpet klart at hun var av utenlandsk herkomst, burde det etter hennes mening ikke være vanskelig å skjønne hva hun sa. ”Kjære frue,” forsvarte mannen seg, ”her på Vestlandet kaller me ikkje silda for fisk.”²²⁴

Selv om det fantes noen blant familiemedlemmene som behersket litt engelsk, var det som oftest bare ektefelle og egne barn som de kunne snakke engelsk med til daglig. Når dessuten ektemannen ofte var borte fra hjemmet på grunn av lange arbeidsdager, arbeidet til sjøs eller oppholdt seg utenlands i oppdrag for Norges forsvar, kan en godt forstå at mange av kvinnene følte seg ensomme i sitt nye hjemland. De hadde også rimeligvis et stort behov for å skaffe seg informasjon, slik at de kunne holde seg orientert om ting som skjedde rundt dem i lokalmiljøet. Det kunne være saker som hadde med gjenreisningsspørsmål å gjøre, som for eksempel boligbygging, og ikke minst opplysninger om hvilke varer de kunne forvente å få kjøpt i butikkene i tiden fremover. For mange ble det å oppsøke andre kvinner som var i samme situasjon, en måte å skaffe seg et minimum av informasjon og tilhørighet på. På den måten oppsto en rekke klubber for de unge, britisk fødte fruene, som vil bli omtalt mer utførlig i underkapittel 4.4.

Andre valgte helt andre strategier for å lære seg norsk. I stedet for å oppsøke engelsktalende miljøer, valgte de helt bevisst å holde seg borte fra slike sammenslutninger, og foretrakk å lære seg språket mer eller mindre på egen hånd. Sarah 3 hadde hatt litt kjennskap til Norge fra tiden før krigen, men språket var likevel uvant og fremmed. Rådet fra ektemannen var at hun skulle lære seg fem nye norske gloser hver dag, og når han kom hjem

²²⁴ Intervju nr. 6.

fra arbeidet om kvelden, skulle Sarah 3 presentere dagens gloser for han og motta de nødvendige korrigeringer på uttalen.²²⁵ Hun husker godt at hun gjorde mange feil, som den gangen hun gikk inn i grønnsaksbutikken og spurte etter ”gule rotter”. Hele butikken satt i å le og Sarah 3 følte seg nokså utilpass. Men det tok heldigvis ikke så lang tid, før treningen på norske gloser ga gode resultater. Inspirert av sine nye ferdigheter, våget hun å engasjere seg i byggingen av familiens tomannsbolig. Hennes innsats var å bruke store deler av dagen til å stå i kø for å få tak i spiker og andre nødvendige bygningsmaterialer, og da hadde hun god bruk for å kunne uttrykke seg på norsk. Etter hvert som norskvokabularet økte, fikk hun i oppgave av ektemannen å oversette noe av hans eget forskningsarbeid fra norsk til engelsk. Slik ble hun fortrolig med språket og kunne påta seg ansvaret for et større oversettelsesarbeid av ektemannens vitenskapelige artikler. I en periode like etter krigen ga dette oversettelsesarbeidet dessuten vesentlige inntekter til familiens underhold.

Et par av informantene hadde allerede før de kom hit til landet skaffet seg et eksemplar av en håndbok om å lære seg norsk som selvstudium. Likevel var skuffelsen stor da de skulle praktisere det de hadde lært og oppdaget at de ikke gjenkjente ordene som de hadde øvet inn på forhånd. Sally 6 var en av dem som hadde forsøkt å lære seg norsk på denne måten, etter at hun hadde fått fatt i selvstudiumboken: *Teach yourself Norwegian*.²²⁶ Sally 6 strevde med å pugge de norske glosene og syntes det var vanskelig å uttale ordene - inntil hun fikk uventet hjelp av et lite barn som var på besøk hos familien. Barnet, som selv bare var fire år, klarte ikke å oppfatte det som den nye, engelsktalende tanten sa. Med læreboken i hånden hadde Sally 6 stilt seg rett foran barnet mens hun gjentok flere ganger: ”Hva er Deres navn?”

”Hva sier hun for noe?”, spurte barnet en av slektningene som var til stede. ”Hun spør om hva du heter”, svarte onkelen. ”Mimi,” svarte barnet smilende og tok tanten i hånden og viste henne rundt i hagen, hvor hun pekte på blomster og trær mens hun nevnte de norske navnene for henne. For Sally 6 var denne enkle undervisningen det første lille gjennombruddet for å forstå norsk.

Sally 1 hadde også startet sin norskopplæring etter selvstudiumopplegget med god hjelp av ektemannen. Etter hvert som barna kom til og tiden for skolegang nærmet seg, ble det snakket mer og mer norsk i hjemmet. Sally 1 behersket derfor språket rimelig godt da hun tok seg arbeid i en forretning som solgte håndarbeider og suvenirer til turister. Fordi hun også hadde god kontakt med mange norsktalende kunder, førte det med seg at hun etter hvert

²²⁵ Intervju nr. 4.

²²⁶ Sommerfelt, Alf og Ingvald Marm, 1943, *Teach yourself Norwegian*.

behersket språket enda bedre, og hadde dessuten stor glede av å snakke engelsk med alle turistene som oppsøkte forretningen.

I likhet med Sally 1 lærte også Sally 4 norsk ved å engasjere seg i skolearbeidet til barna sine: ”Da fikk du norsk skolegang fra første klasse og oppover til gymnaset. Det syntes jeg var veldig givende.”²²⁷ Etter som barna ble større og mer uavhengige, fant Sally 4 på å melde seg på kurs for å kunne arbeide som profesjonell guide. Hun hadde helt fra første stund her i landet gledet seg over den vakre naturen som omsluttet hjembyen. Samtidig hadde hun fått interesse for byens historie, og var etter hvert blitt lommekjent i byens mange kulturinstitusjoner: ”Jeg ble glad i byen og ble kjent med byen med en gang.”²²⁸

Tilknytningen til turistnæringen gjorde at Sally 4 også fikk anledning til å pusse opp franskkunnskapene fra tiden før krigen. Sammen med en del andre fra opplæringskurset i guiding, ble Sally 4 tatt ut for å få opplæring ved språklaboratoriet som tilhørte universitetet. To ganger i uken møtte gruppen til undervisning over en lengre periode, et opplegg som førte til at Sally 4 oppnådde en mye større sikkerhet for å bli forstått som norsktalende - noe som igjen ga større selvtillit. Den store utfordringen var å guide norske turister. Sally 4 hadde gitt klar beskjed til byrået hun arbeidet for at et slikt oppdrag var hun ikke innstilt på å gjennomføre. Sjefen hadde oppfattet hennes redsel for ikke å beherske norsken godt nok. Men han visste ganske sikkert at Sally 4 hadde tilstrekkelige språkferdigheter til å takle utfordringen, og da anledningen bød seg, kommanderte han henne til å skaffe seg en drosje i en fart for å møte den norske skoleklassen, som han hadde lovet omvisning, og som allerede sto og ventet på henne. Den bestemte, men vennlige overtalelsen gjorde at Sally 4 endelig hadde fått den tilbakemeldingen hun hadde ventet på, om at hun virkelig mestret det norske språket på en tilfredsstillende måte og at det ikke var noen grunn til at hun skulle kjenne seg mindreverdige i forhold til norskfødte nordmenn: ”Den guidingen gjorde at det ble min by på en annen måte syntes jeg, og jeg følte at jeg hadde rett til å være her.”²²⁹

Sarah 1 lovpriser svigerforeldrene sine som tok så vel i mot henne i 1945 og som fikk henne til å føle seg hjemme helt fra første dag: ”Hver søndag var vi til middag hos min kjære svigermor, og de to menneskene – min svigermor og min svigerfar – de beriket mitt liv.” Begge svigerforeldrene snakket flytende engelsk og begge hadde, hver på sin kant, oppholdt seg i utlandet i flere år og var derfor fortrolig med andre lands språk og kulturer. Kanskje var det nettopp derfor at de var så oppsatt på at Sarah 1, så raskt som mulig, måtte lære seg å

²²⁷ Intervju nr. 9.

²²⁸ Samme sted.

²²⁹ Samme sted.

snakke norsk. ”Den første betingelse, er at du må lære norsk,” hadde svigerfaren sagt til henne straks hun kom til landet.²³⁰ Slik gikk det til at Sarah 1 meldte seg på språkskole, hvor hun også traff andre kvinner som var i samme situasjon som henne selv og som hun knyttet varige vennskapsbånd med. Å lære seg et nytt språk, førte samtidig til at hun fikk gode muligheter til å praktisere sitt eget morsmål i en trygg sosial ramme, som ga henne stor inspirasjon til å tilegne seg det norske. Men selv om Sarah 1 ble dyktig til å snakke norsk, ble det helst snakket engelsk mellom husets fire vegger.

Mens barna var små, reiste Sarah 1 hvert år hjem til Wales for å besøke familien sin, og oppholdt seg der vanligvis tre måneder av gangen. Den nære kontakten med familien i Storbritannia, gjorde det naturlig å bruke engelsk som dagligspråk i hjemmet. Da den eldste sønnen skulle begynne på skolen, kom han en dag med lapp hjem fordi skolen lurte på hvorvidt skolegutten kunne snakke norsk. Etter den episoden gikk det opp for Sarah 1 at det nå var på tide å gå inn for norsk som fellesspråk både for barn og voksne.

Sarah 5 var innstilt på å lære seg norsk så raskt som mulig, men var samtidig oppmerksom på å holde morsmålet sitt ved like:

Hvis man virkelig går inn for å lære et annet språk, så kan det tære litt på det andre, hvis du ikke holder det ved like. Så jeg tenkte: Hvordan gjør jeg dette? Det er ikke nok å lese og prate med min mann om kvelden, så jeg begynte å ta imot privatelever, og så begynte jeg å oversette.²³¹

Ekte mannen hjalp henne i gang med den norske teksten, og etter hvert som Sarah 5 ble mer kjent med det norske språket, klarte hun å utføre oversettelsesarbeidet mer selvstendig. Hun så likevel den store nytten hun hadde av å bruke ekte mannen som konsulent, for å få frem den rette meningen som teksten skulle bære frem og sørge for at ordstillingen gjorde lesingen ubesværlig. Etter å ha holdt på med dette arbeidet noen år, fikk hun forespørsel om hun var interessert i å undervise i engelsk ved Studentenes friundervisning. Sarah 5 hadde skaffet seg kompetanse som instruktør for voksne elever gjennom sitt arbeid for militæret under krigen, og denne erfaringen kom spesielt godt med i hennes yrkesliv her i landet.

Som vi har sett, valgte kvinnene ulike strategier for å tilegne seg norsk språk, strategier som var betinget både av kvinnes egen bakgrunn og situasjonen de var havnet i her i landet. Noen var hjemmeværende husmødre og ”plukket opp” norske ord og vendinger gjennom familie og tilfeldige nordmenn som de møtte i sitt nærmiljø og daglige virke. Andre

²³⁰ Intervju nr. 14.

²³¹ Intervju nr. 1.

valgte å lære språket gjennom yrkesarbeid utenom hjemmet, hvor de ble *nødt til* å snakke norsk. Noen valgte norskkurs, mens andre igjen lærte seg norsk gjennom oversettelsesarbeid eller ved selv å undervise norske elever.

De som synes å ha hatt minst problemer med å lære seg norsk, var de kvinnene som i utgangspunktet viste seg å være sosiale og som samtidig hadde med seg en god allmennutdannelse fra Storbritannia. Personer som av natur var noe mer tilbakeholdne, møtte færre personer som kunne oppmuntre dem til å snakke norsk, og dermed tok det lengre tid før de ble fortrolig med språket. Det kan også virke som om de kvinnene som hadde anledning til å bruke morsmålet sitt ofte, var sterkere motivert for å lære norsk enn de som bare sjeldent snakket med andre engelsktalende. Dette fenomenet vil jeg komme tilbake til i neste underkapittel.

4.4 Klubber og nettverk

En annen måte å skaffe seg kunnskap på, var å møte andre som var i samme situasjon og danne lokale klubber til felles nytte og hygge. Slike møteplasser dukket snart opp i flere av de større og halvstore byene rundt om i landet. Foruten å være en sosial møteplass hvor man kunne snakke morsmålet sitt med likestilte briter, ble klubbene snart et knutepunkt hvor man hadde muligheter for å løse felles problemer. Muligheten for å kunne bruke sitt eget morsmål i denne sammenhengen, kan ha vært en suksessfaktor for å tilpasse seg nye norske skikker og tradisjoner i en trygg sosial ramme. Klubben, hvor krigsbrudene kom sammen en gang i måneden, ble av enkelte oppfattet å være et sted hvor man øste ut sine frustrasjoner over hverandre og utmalte hvor forferdelig de opplevde det å være bosatt i Norge. En kan godt forstå at en del av kvinnene hadde behov for å få utløp for sinne og irritasjon over alt som ikke fungerte godt i hverdagen.

Andre igjen syntes at all denne klagingen på klubbmøtene ble for kjedelig i lengden og sluttet derfor å møte opp. Av tabell 2.1 går det frem at bare fem av de 16 kvinnene som ble intervjuet oppsøkte koneklubbene jevnlig. I stedet oppsøkte de andre miljøer som for eksempel kurs som ble arrangert av voksenopplæringsorganisasjoner. Her kom de i kontakt med andre engelsktalende som hadde bakgrunn fra mange ulike miljøer. På den måten møtte Sarah 1 personer med lignende interesser som hun selv hadde. Utgangspunktet var deltakernes personlige interesser og ikke deres etniske bakgrunn. Det kunne være møtesteder for samtale om engelsk og norsk litteratur, dele musikkinteresser, interesser for hagebruk eller kurser i husflid og håndarbeid. Når motivet for å komme sammen var en felles hobby, hvor man både

brukte hendene sine eller ble stilt overfor intellektuelle utfordringer, ble språket et viktig redskap for å tilegne seg nye ferdigheter. Det er rimelig å anta at deltakelse i aktiviteter i et interessefellesskap motiverte kvinnene til å øke sin språkkompetanse, ved at utbyttet eller nytten av aktivitetene gjerne ble større.

Menigheten ved St. Edmund's Church i Oslo åpnet kirkedørene knappe 14 dager etter frigjøringen, og var sannsynligvis den sammenslutningen som aller først registrerte tilstrømningen av britisk fødte kvinner til Norge etter at krigen var slutt, og som tidligst erfarte at mange av dem hadde behov for å ha et sted hvor de kunne komme sammen.²³² Dette var også stedet hvor det helt fra starten ble naturlig for kvinnene å søke hjelp når det oppsto problemer på hjemmebane. Med tillatelse fra Kirkedepartementet reiste pastor H. J. Kerridge fra menigheten i Oslo rundt i østlandsområdet for å holde gudstjeneste og for å tilby omsorg og hjelp til de nyetablerte kvinnene og deres familier. Om de bodde i Oslo eller på et mindre sted var de britiske konene likevel ”plunged suddenly into a strange environment at a time when most things were in short supply, and especially housing”, var pastorens erfaring etter han hadde gjort seg kjent med leveforholdene blant kvinnene.²³³ Med krigens utfall i friskt minne, kunne det se ut som at nordmennene nærte ”unbounded enthusiasm” for alt som var engelsk.²³⁴ Dette mente han nok også ville komme de britiske kvinnene til gode.

Det kan kanskje se ut som om pastorens reisevirksomhet kan ha påvirket initiativet til å danne lokale klubber, som fra først av ikke hadde preg av noen fast organisering. Påtrykk fra den britiske ambassaden og opprettelsen av Rettleiingskontoret medvirket også til at flere lokale koneklubber ble satt i gang rundt om i landet. Bakgrunnen for opprettelsen av Rettleiingskontoret var som tidligere nevnt at Sosialdepartementet allerede i august 1945 opprettet Flyktnings- og Fangedirektoratet, som skulle hjelpe flyktninger og fanger både i Norge og i utlandet med transport til sine respektive hjemsteder.

Til kategorien flyktninger hørte også ”ikke-norskfødte” kvinner som hadde giftet seg med nordmenn i utlandet. De britisk fødte kvinnene var den avgjort største gruppen blant disse. I tillegg fantes det også noen titalls canadiske kvinner og noen få fra Australia.²³⁵ Mye tyder på at det like over nyttår 1946 ble etablert et servicekontor for ”ikke-norskfødte” i privat regi, som etter et par måneders drift ble overtatt av Flyktnings- og Fangedirektoratet.²³⁶

²³² Derry, T. K. 1975, *A History of St. Edmund's Church Oslo 1884-1974*, s. 77.

²³³ Derry, s. 80.

²³⁴ Derry, s. 79.

²³⁵ Tidligere i oppgaven er det antydning at det har vært ca. 2300 britiskfødte kvinner.

²³⁶ Flyktnings- og Fangedirektoratet, Rettleiingskontoret, kontorarkivet, brev av 27/2-1947 fra Irene Hjersing til Nasjonalhjelpen het det: ”I januar/ februar 1946 startet jeg velferdsarbeidet for britiskfødte hustruer på frivillig

Rettleiingskontoret skulle gi bistand til utenlandsfødte hustruer som var kommet til landet for å etablere seg med hus og arbeid. Kontoret holdt til i Drammensveien 20 i Oslo.²³⁷ Leder for Rettleiingskontoret fra starten av var fru Irene Hjersing. Hun hadde tidligere vært ansatt som sekretær i Sosialdepartementet. Fru Hjersing var britisk født og hadde inngått ekteskap med mossingen Arne Hjersing i London i 1926.²³⁸ Fordi hun behersket begge språk og selv hadde vært i en tilsvarende situasjon som krigsbrudene, hadde hun gode forutsetninger for å kunne svare på henvendelser fra kvinner som tok kontakt. Kontoret viste seg å bli et viktig bindeledd mellom krigsbrudene og norske og britiske myndigheter. Foruten fru Hjersing hadde kontoret ansatt en sekretær i en halvdagsstilling. Flere personer fylte stillingen, blant dem fru Lillemor Grec-Victor og Ingeborg Ellingsen.²³⁹ Sammen med fru Hjersing hadde de den tettteste og mest kontinuerlige kontakten med de britiske kvinnene. Spesiell stor betydning hadde kontakten med de mange koneklubbene som vokste frem rundt om i landet i større og mindre byer hvor det var en viss konsentrasjon av britiske hustruer. I tillegg hadde kontoret et koordineringsansvar for flere av innkvarteringsleirene som ble etablert i osloområdet, samt i Drammen og Larvik, som vi skal høre mer om i neste kapittel. Om oppstarten av Rettleiingskontoret og driften de første månedene forteller kildemateriellet lite.

I et avisintervju som *Dagbladet* hadde med fru Hjersing i slutten av mars 1946 fortalte hun at en av oppgavene til Rettleiingskontoret var å møte opp på brygga når det kom båter med britiske krigsbruder til Oslo: ”I mange tilfelle har de ikke annet enn en adresse å holde seg til, og da kan det være temmelig påkrevd at de blir hjulpet med det samme.”²⁴⁰ For å komme i kontakt med alle dem som fru Hjersing ikke hadde mulighet for å møte personlig, tok hun kontakt med Norsk Rikskringkasting og ba om å få sendetid på radioen, for å gi kunne gi informasjon om hvor kvinnene kunne henvende seg for å få hjelp. Programmet var ment å kunne ta opp enkle samfunnsspørsmål, juridiske emner, spørsmål om norsk matlaging og norske former for skikk og bruk. I første omgang ble anmodningen fra fru Hjersing avslått.

”Syns Kringkastingen 10 minutter om uken er for meget å ofre på våre nye landsmenn?”, lød det utfordrende spørsmålet som journalisten i *Verdens Gang* stilte i en

basis. Det tok etter hvert slikt omfang at jeg ba Flyktnings- og Fangedirektoratet om at det måtte bli overtatt av dem med støtte fra den norske stat”.

²³⁷ Flyktnings- og Fangedirektoratet. Rettleiingskontoret, kontorarkivet. Det offisielle navnet var ”Rettleiingskontoret for ikke-norskfødte kvinner”. Av praktiske grunner har jeg kalt det for Rettleiingskontoret eller bare kontoret i fortsettelsen av denne oppgaven.

²³⁸ Munthe Kaas, Harald 1952: *Otto Hjersing og efterslekt*, Oslo.

²³⁹ Wright, Myrtle 1974: *Norwegian Diary 1940-1945*, s. 61. Ingeborg Ellingsen var en av dem som fikk hjelp til å komme seg over til Sverige av Sigrid Helliesen Lund.

²⁴⁰ *Dagbladet*, 26. mars 1946.

artikkel hvor avisen tok opp krigsbrudenes problemer i full bredde.²⁴¹ Tre dager etter fulgte *Morgenbladet* opp med en direkte appell henvendt til radioselskapet, om den

snart kunne bekvemme seg til å gi fru Hjersing 10 minutter, så hun kunne komme i kontakt med sine folk. De sitter i daler og på øyer, i småbyer og i grender, disse Norges britisk-fødte etterkrigs-husmødre. Og de trenger at vi gir dem et varmt håndslag og ikke en kald skulder.²⁴²

Oppfordringene fra avisspaltene synes å ha virket, fordi reaksjonene fra publikum etter det første radioprogrammet ble registrert ved Rettleiingskontoret allerede fra slutten av samme måneden.²⁴³ Det var først etter at radioprogrammet kom regelmessig ”på lufta” fra april 1946 at de britiske kvinnene ble kjent med at det faktisk eksisterte et kontor som hadde fått i oppgave av norske myndigheter å legge forholdene til rette for dem.

Programserien som gikk under betegnelsen *Calling British born wives*, ble sendt på torsdagene og hvert program hadde en varighet på omkring ti minutter.²⁴⁴ Etter responsen å dømme ble det ukentlige programmet svært populært blant britiske lyttere. Men også nordmenn sendte kommentarer til Rettleiingskontoret.

Fru Hjersing oppfordret lytterne til å skrive til henne og ta opp ulike problemstillinger som de var opptatt av - boligspørsmål, arbeid, språkopplæring, norske samfunnsspørsmål, norske matoppskrifter og hvordan britiske kvinner skulle forholde seg til norske myndigheter ved søknader om pass, utreise, skilsmisse og lignende saker.

I en annonse med engelsk tekst som ble satt inn i *Verdens Gang* 3. april 1946, ble britiske kvinner oppfordret til å delta på et informasjonsmøte som skulle holdes samme dag i KFUM-bygget i Oslo. Formålet med møtet var at Rettleiingskontoret ønsket komme i kontakt med så mange krigsbruder som mulig i osloområdet, for å få en bedre oversikt over hva de nyankomne kvinnene virkelig trengte av hjelp og hvordan kontoret kunne imøtekomme kvinnenenes behov for bistand. Arrangementet i KFUM-huset synes å ha vært svært vellykket, og arrangøren kunne vise til et godt fremmøte. I annonseteksten ble samtidig engelsktalende norske kvinner oppfordret til å møte frem, i tilfelle noen av de britiske ønsket seg kontakt med en frivillig norsk venninne.

Like etter at annonsen hadde stått i avisen, kom det flere henvendelser til Rettleiingskontoret med beskjed fra norske kvinner som beklaget at de ikke hadde hatt

²⁴¹ *Verdens Gang*, 1/4 - 1946.

²⁴² *Morgenbladet*, 4/4 -1946, under signaturen Candida.

²⁴³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 25/4-1946.

²⁴⁴ Første program som er registrert i NRKs arkiver er fra 9. mai 1946.

mulighet til å delta på informasjonsmøtet den aktuelle dagen, men som sa seg villige til å stå til disposisjon for de kvinnene som ønsket kontakt. Noen kunne tenke seg å gi privatundervisning i norsk, andre ville lære seg å snakke engelsk, mens andre igjen uttalte ønske om å delta i en samtaleklubb. En 22 år gammel norsk kvinne som ønsket kontakt, opplyste i brevet sitt at hun var interessert i teater, kino og turgåing. Den store interessen som ble vist for det første informasjonsmøtet, fikk arrangørene til å ta sjansen på å gjenta suksessen.

Fru Hjersing omtalte dette første møtet for *Brains Trust*, hvor nøkkelpersoner med ansvar for undervisning, boligformidling, lovgivning, rasjonering og gjenoppbygging deltok for å svare på spørsmål fra de britiske hustruene.^{245 246} I takkebrev som i etterkant av møtet ble sendt til de fagpersonene som hadde deltatt, uttrykte fru Hjersing sin takknemlighet for deres interesse og deltakelse, og fortalte at *Brains Trust* også var blitt godt mottatt av krigsbrudene: "There is no doubt that this kind of meeting helps a great deal in the understanding of the Norwegian way of life."²⁴⁷

Initiativet om å kalle inn de britisk fødte kvinnene til møtet i KFUM-huset, kan ha vært opptakten til klubben *Norwegian-British Women's Institute*. Irene Hjersing betegnet selv denne klubbens virksomhet som mer informativ enn sosial.²⁴⁸ Sannsynligvis har hun hatt i tankene at en hovedoppgave til "instituttet" skulle være å gi tilbud om norskopplæring, innsikt om norske samfunnsforhold, norsk matlaging og ellers være et inspirerende møtested mellom nordmenn og briter i hovedstaden. Kontoret på Drammensveien hadde fått mange henvendelser fra kvinner som ba om opplysninger om hvor de kunne gå på norskkurs. For å mobilisere nok lærerkrefter, henvendte Irene Hjersing seg til språkstudenter ved Universitetet i Oslo og tilbød dem ekstrajobber etter at studentene hadde gjort seg ferdige med sine eksamener ut på vårparten.

Sommeren 1946 åpnet kontoret klubbrom for *Norwegian-British Women's Institute* i Arbiens gate 7. Klubblokalene skulle holde åpent fem dager i uka. Fra først av ble det tilbudt norskopplæring etter kursboka: *Teach yourself Norwegian*, som kursdeltakerne også kunne låne på stedet.²⁴⁹ Fru Hjersing oppfordret gjerne kvinner fra hovedstadsområdet som tok kontakt med Rettleiingskontoret, om å benytte seg av de gode tilbudene som instituttet kunne tilby. Etter vel et års drift ble *Norwegian-British Women's Institute* flyttet til Tennishallen på

²⁴⁵ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, brev av 30/9-1946.

²⁴⁶ "Brains Trust" var også navnet på et populært radioprogram på BBC under krigen.

²⁴⁷ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, brev av 30/4-1946.

²⁴⁸ Samme sted, brev av 25/2-1947.

²⁴⁹ Sommerfelt, Alf og Ingvald Marm 1943, *Teach yourself Norwegian*.

Skøyen, i nær forbindelse med Skøyen-leiren, hvor mange av de britiske krigsbrudene bodde.²⁵⁰

Den første klubben i Oslo som ble startet på initiativ fra krigsbrudene selv, var *British Club*. Av korrespondansen med Rettleiingskontoret går det frem at den offisielle stiftelsen av klubben var 8/5-1946, og at den var dannet med utgangspunkt i Linnerud leir.^{251 252} Behovet for norskkurs blant de britiske kvinnene har etter alt å dømme vært stort, fordi Rettleiingskontoret foruten å henvise kvinner til kurs som de selv arrangerte gjennom ”instituttet”, også anbefalte norskkurset som *British Club* organiserte i Linnerud-leiren.

I oktober 1946 orienterte klubbens formann, E. H. Williams, fru Hjersing om at kvinnene var dårlige til å møte opp på tilstelningene som klubben arrangerte, men at det nettopp var dannet et nytt styre for å forsøke å skape større engasjement blant medlemmene. Tiltakene ser ut til å ha lyktes bra, for aktivitetene utover året ble mange og mangeartede. Kontorsjef Irene Hjersing ble invitert til å delta i feiringen av årsdagen for klubbens stiftelse som skulle holdes i Høyres Hus, hvor det i invitasjonen ble fristet med dans og forfriskninger ”in good old British style”. Allerede sommeren etter hadde klubbens teaterlag hatt oppføringer i Bøndenes Hus av to små stykker: *Smoke Screens* av Harold Brighouse og *The Man who would not go to Heaven* av F. Sladen-Smith.²⁵³

En av mine informanter, Sarah 5, hadde selv vært med på oppføringen av *Sjokoladesoldaten* av George Bernhard Shaw i 1948 på Oslo Nye Teater, hvor teaterlaget samlet to fulle hus.²⁵⁴ Revyer og skuespill var en viktig del av opplæringen i den britiske skolen før krigen, slik at de fleste barna som gikk ut av skolen, hadde fått en viss erfaring som amatørskuespillere. Kanskje var det derfor det ble naturlig for de unge fruene å videreføre denne teatertradisjonen til Norge etter krigen. I teatergruppa deltok ikke bare krigsbrudene i oppsetningene, men også briter av begge kjønn ved den britiske ambassade og personer som var knyttet til det engelsktalende miljøet på Universitetet i Oslo.²⁵⁵

²⁵⁰ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, boks 129, brev av 14/11-1946 fra Irene Hjersing.

²⁵¹ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, invitasjon til Irene Hjersing for å feire ettårsdagen for stiftelsen.

²⁵² Linnerud leir, eller Linderud leir, som den også kalles i kildematerialet, ble satt opp av tyskerne i 1942 og ble kalt ”Kranich”. Ifølge en ikke navngitt muntlig kilde, som avdelingsleder Gro Hoddevik ved Deichmanske bibliotek har snakket med, skulle leiren brukes som rekonvalesensleir for tyske soldater som hadde deltatt på Østfronten. Leiren lå ved Lunden, like nord for dagens krigsskole på Linderud, rett ovenfor Sandbakken barnehage. Opplysningene er gitt på e-mail til forfatteren 14/6-2005.

²⁵³ Riksarkivet, Flyktnings- og fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, brev av 12/6-1947 fra *British Club*.

²⁵⁴ Intervju nr. 1.

²⁵⁵ Samme sted.

Rettleiingskontoret hadde en viktig formidlingsrolle mellom norske myndigheter, den britiske ambassaden og det britiske konsulatet i Bergen, private hjelpeorganisasjoner som Røde Kors, KFUM, Nasjonalhjelpen, Frelsesarmeen og Norges Husmorforbund og de private klubbene av krigsbruder som ble dannet i de største byene. Foruten i Oslo var det klubber i Bergen, Stavanger, Trondheim, Drammen, Kristiansand, Porsgrunn, Ålesund, Fredrikstad, Sarpsborg, Tønsberg, Skien, Grimstad og flere ble startet opp senere. Av kildematerialet kan det se ut som at det var journalister, flere av dem ansatt i arbeiderpressen, som var initiativtakere til at klubbene ble dannet.

I Bergen var Ester Johannessen knyttet til Bergens Tidende, i Drammen var Nic. Gulbrandsen knyttet til Fremtiden og i Stavanger var Ragna Hegna knyttet til arbeideravisa 1. Mai. Ellers var fru Dorothy Tooms Johannsen kontaktperson for Rettleiingskontoret i Trondheim, fru Jennie T. Juell i Fredrikstad, major Sverre Farstad i Ålesund, fru konsul Loennicken i Kristiansund, fru Ragnhild Bull Anderson i Sarpsborg, Thomas Thurnbull i Kristiansand, fru Margaret Linge i Porsgrunn og Leif Vik i Grimstad. Det går ikke frem av kildematerialet at de hadde noen verv i klubbene, men de fungerte som kontaktpersoner for Rettleiingskontoret i Oslo og rapporterte om avholdte tilstelninger, kurser og medlemsmøter og innhentet informasjon dersom kontoret trengte opplysninger for å kunne veilede i en sak.

Fra Larvik underrettet en tidligere sjømannsprestefrue om at hun hver mandag kveld samlet alle de engelske fruene i sitt eget hjem. Hun hadde lest noen artikler i et par Oslo-aviser om det arbeidet som Irene Hjersing hadde satt i gang, og tenkte at hun kanskje kunne bidra med noe nyttig hun også. I brevet til Rettleiingskontoret forteller hun at ”vi drikker te og prater og synger og spiller og de fleste koser seg med en sigarett. En gang i måneden inviterer vi mennene med.”²⁵⁶ Prestefruen forteller videre i brevet at tolv stykker blant de britisk fødte kvinnene går på norskkurs to ganger i uken, og hun ber til slutt om å få tilsendt 20 oppskriftshefter, som hun har tenkt å dele ut blant klubbmedlemmene. ”Det ser ut som de gror mer fast efter hvert og da går vel hver op i sin manns krets og miljø, hva der vel også er hensikten,” skriver hun i et av brevene til kontoret, ”så kan de finne de engelske vennene - de passer sammen med og vil omgås efter ønske.”²⁵⁷

Kontaktpersonen i Porsgrunn, fru rektor Margaret Linge, hadde oversatt en kokebok fra Stabekk husmorskole til engelsk, og håpte at kontoret ville sørge for at kokeboken ville bli trykt opp, slik at den kunne være til nytte for de britiske kvinnene og skaffe dem gode kunnskaper om norsk matlagning. Fru Linge ville straks gå i gang med å oversette en bok som

²⁵⁶ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 4/4-1946.

²⁵⁷ Samme sted.

skulle ta for seg norsk samfunnslære, fordi hun var av den overbevisning at de britisk fødte kvinnene kunne ha god bruk for å lære om norske samfunnsforhold.

Allerede på nyåret 1946 ser det ut til at *British Wives' Club* i Bergen var godt etablert. Lederen for klubben, fru Marjorie Bottolfsen, hadde da invitert medlemmene til en hyggelig festaften.²⁵⁸ Det britiske konsulatet i Bergen var akkurat kommet i normal drift igjen etter krigen. Konsulen, som også var invitert med på festen, holdt kveldens hovedtale, der han lovte å hjelpe britisk fødte kvinner i bergensdistriktet så godt han kunne.

Året etter, i anledning av toårsmarkeringen for "Victory-dagen" 8. mai, arrangerte klubben en festaften på Fløyen for 50 krigsbruder og deres ektemenn. *Bergens Tidende* gjorde en reportasje fra begivenheten og kunne melde at festen hadde vært svært så livlig med sang og dans. Journalisten kunne konstatere at de britiske konene hadde akklimatisert seg, og ingen ting kunne tyde på at de lengtet hjem til Storbritannia. Han hadde merket seg at det hersket en del "babelsk språkforvirring" blant festdeltakerne, fordi mennene hadde forsøkt å snakke engelsk, mens kvinnene prøvde å snakke norsk. Til tross for språkproblemene så det ut til at gjestene forsto hverandre og moret seg på festen, og det mente han i grunnen var det viktigste. Nok en gang var den britiske konsulen invitert til fest, og han fremhevet i takketalen sin at leveforholdene i Norge nå var bedre enn i Storbritannia.²⁵⁹ Aktiviteten til *British Wives' Club* omfattet også at man tok opp praktiske spørsmål på samlingene, for eksempel ble det demonstrert hvordan man stelte i stand typisk norsk mat, som det å koke og servere torsk på rette måten.

Fra Trondheim meldte fru Tooms Johannsen om at klubben der hadde hatt visse problemer. Blant annet hevdet hun at det var en del ektemenn som hadde motforestillinger mot å la konene sine møte opp i *British Wives' Club*. Dessuten var det så mye snobbethet blant medlemmene, at det var vanskelig å få dem til å samarbeide.²⁶⁰ I et annet brev som fru Tooms Johannsen skrev til Irene Hjersing het det at "de fleste jentene er nokså leie av både Norge og nordmenn, og ville helst holde alt norsk ute av klubben."²⁶¹

I Ålesund derimot var de britiske fruene svært begeistret over å kunne møtes til "5 o'clock tea", går det frem av et brev til kontoret våren 1946 fra en av de norske kontaktpersonene.²⁶² Året etter ba klubben i en by på Vestlandet om å få ansatt en velferdsoffiser, fordi forholdene for de britiske kvinnene i byen var blitt så mye vanskeligere.

²⁵⁸ Rokkan, Elizabeth 1986, "Cultures in Contact, British immigrants in Norway", s.120.

²⁵⁹ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 9/5-1947.

²⁶⁰ Samme sted, brev av 9/11-1947.

²⁶¹ Samme sted, brev av 23/11-1946.

²⁶² I Storbritannia serveres "afternoon tea at 4 pm". "Tea at 5 o'clock" kalles "high tea".

Årsaken til denne endringen antydes i et brev til statsråd Aasland.²⁶³ Brevet forteller om en bigamisak, der den norske ektemannen hadde giftet seg i Skottland året før den norske regjeringen hadde vedtatt tilføyelsen i ekteskapsloven, som tillot norske menn i Storbritannia å få skilsmisse fra konen de hadde forlatt i Norge.²⁶⁴ Den norske konen ante ingenting om mannens nye ekteskap, og hun hadde heller ikke hatt anledning til å uttale seg i sakens anledning før skilsmissen var et faktum. Da krigen sluttet, reiste ektemannen hjem for å ordne opp med sin tidligere kone. Kort tid etter ankom han hjembyen med sin nye kone og deres to barn. Rettsaken som fulgte, dømte mannen til seks måneders fengsel. Lokalbefolkningen tok straks den norske konens parti og utsatte den skotske for sladder og kritikk. Følgen ble at den britisk fødte konen til slutt valgte å forlate landet og reiste tilbake til Skottland.

Ett av medlemmene til Velferds- og Rettleiingskomiteen, fru Peggy Inman, dro på oppfordring til Vestlandet for å skaffe seg oversikt over forholdene. Herfra rapporterte hun at de britisk fødte fruene i denne byen ikke hadde det verre der enn andre steder i landet, og at det ikke skulle være nødvendig å ansette noen velferdsoffiser verken der, i Oslo eller noe annet sted. De aller fleste av kvinnene så ut til å ha fått løst mange av de problemene som hadde vært, og hun kunne fortelle at der var mange kjekke folk i likhet med fru Louise Roald, ”who have opened their homes to the new sections of the community – the British-born wives.”²⁶⁵

I 1946 startet fru Jennie T. Juell opp klubben *British Born Wives' Club* i Fredrikstad for de omkring 50 britisk fødte hustruer som befant seg i distriktet.²⁶⁶ En gang i måneden ble det arrangert klubbkveld i kjelleren på Restaurant Bjørnen. Både her og i flere av de andre klubbene rundt om i landet ble det arrangert 17. mai-fester og juletilstelninger for barna, ved hjelp av midler som Rettleiingskontoret overførte til sine kontaktpersoner. Etter at arrangementet var avholdt, sendte kontaktpersonen inn rapport til kontoret om hvor mange som hadde møtt opp og i hvilken grad arrangementet hadde vært vellykket.

Våren 1947 ble Rettleiingskontoret omorganisert, fordi Flyktnings- og Fangedirektoratet var i ferd med å avvikle sin virksomhet. I stedet opprettet Sosialdepartementet en Velferds- og Rettleiingskomité med Sigrid Helliesen Lund som formann, med oppstart 15. mars. De to som hadde vært ansatt på kontoret, fortsatte i sine stillinger på samme vilkår som tidligere. Kontoret disponerte også de samme lokalene i Drammensveien 20 som før navneskiftet. Sommeren 1947 ble det dessuten opprettet en filial

²⁶³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 1/8-1947.

²⁶⁴ Se kapittel 2.4.

²⁶⁵ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 28/8-1947.

²⁶⁶ Opplysning fra NRK-journalist Merete Kildal, 14/2-2003.

av Oslo-kontoret i Bergen. Frøken Esther Johannessen kalte sammen til et møte i Bergen 10. juni 1947, i forbindelse med at nestleder av hovedkomiteen, Myrtle Wright, besøkte byen som hovedkomiteens representant ved stiftelsen av bergensavdelingen.²⁶⁷ I den anledning fikk frøken Johannessen sitt mandat i et brev fra komiteen, hvor det het at

[...] vår første oppgave vil være å få disse nye norske borgere til å forstå både sine rettigheter og sine plikter som norske, det kan være så mange områder å vise dem til rette på. Vi forsøker mest mulig å unngå å være et veldedighetsorgan, de må jo leve seg inn i norske forhold som vanlige norske borgere.²⁶⁸

Uttalelsen som fru Helliesen Lund kom med her, om at Rettleiingskontoret skulle unngå å være et veldedighetsorgan, viser at forventningene om at krigsbrudene skulle "bli norske" i betydningen assimilert i det norske samfunnet, kan ha vært representativt for den innstillingen norske myndigheter hadde overfor dem. Det kan bety at det først og fremst var konene som skulle "leve seg inn i norske forhold" og dermed tilpasse seg de vilkårene som allerede fantes, enn at samfunnet skulle være på tilbudssiden i særlig stor grad. Spørsmål om hvordan denne tilpasningsprosessen forløp, vil jeg drøfte videre i kapittel 7.

I tilknytning til den nye bergensavdelingen ble det opprettet en lokal komité etter mønster av den i Oslo, med fru Toni Ramholt i formannsstillingen.²⁶⁹ Før opprettelsen av den nye komiteen hadde Sigrid Helliesen Lund tatt kontakt med fru overlærerinne Anna Margretha Hanssen i Bergen og bedt henne om å komme med forslag på gode kandidater som hadde anledning til å engasjere seg i arbeidet for å hjelpe krigsbrudene i bergensområdet.²⁷⁰ Helst ønsket Helliesen Lund at man tok med en person som de britisk fødte selv følte seg knyttet til. Sogneprestfruen Åsta Gulbranson, som hadde vært engasjert i *British Wives' Clubs* virksomhet siden starten, pekte seg ut som en god kandidat og takket ja til forespørselen. Den tidligere kontaktpersonen for Rettleiingskontoret, frøken Ester Johannessen, ble samtidig medlem av komiteen. Andre kandidater som ble lansert i svarbrevet til Helliesen Lund var fru Johanne Rieber Kuhnle, Aslaug Blytt og Nina Smid, som ble foreslått som representant for de mer radikale kreftene i Bergen.

Våren 1948 tok bergensavdelingen av Velferds- og Rettleiingskomiteen initiativ til å danne enda en klubb for britiske kvinner i bergensområdet. Komiteen betalte annonsen som oppfordret til at "alle engelsktalende hustruer bes møte for å diskutere stiftelse av en ny klubb

²⁶⁷ Myrtle Wright hadde bodd i hjemmet til Sigrid Helliesen Lund fra krigsutbruddet til våren 1944.

²⁶⁸ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 14/6-1947.

²⁶⁹ Toni Ramholt hadde bodd i Storbritannia før krigen.

²⁷⁰ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, datering av brev mangler.

i Bergen 19/5 i Lysverkenes demonstrasjonslokale.²⁷¹ Et par uker senere ble *Overseas Women's Club* formelt stiftet. Klubben ble betegnet som "et kjærkomment møtested for de ikke-norsk fødte". Bergensavdelingen hadde hjulpet den nystartede klubben med å skaffe klubblokale og foredragsholdere. Da bergenskomiteen julen 1948 mottok penger som skulle brukes til juletilstelning for barna, ble beløpet fordelt mellom *Overseas Women's Club*, som mottok 100 kroner, mens *British Social Club*, som i takkebrevet ble betegnet som en liten privat klubb, ble tilgodesett med 50 kroner til sin juletreffest.²⁷² Som takk for pengegaven sendte Ester Johannessen et foto hun selv hadde tatt av barn og mødre i juleselskapet, som *Overseas Women's Club* arrangerte. I det samme takkebrevet kom det frem at *Overseas Women's Club* virkelig var blitt en suksess. Klubben hadde fått et driftig styre og "møtene er gode og givende, der hersker en god tone og et godt kameratskap." Da Rettleingskomiteen i slutten av juni 1949 avsluttet sin virksomhet, ble restbeløpet av bevilgningen som bergensavdelingen hadde fått til disposisjon sommeren 1947 fra hovedkomiteen i Oslo, overdratt *Overseas Women's Club*, "til klubbens fortsatte drift."²⁷³

Det kan synes som om arbeidsforholdene ved kontoret i Oslo ble spesielt vanskelige etter omorganiseringen våren 1947. Irene Hjersing ble sykmeldt i flere uker, mens arbeidsmengden ved kontoret vokste, uten at det ble ansatt mer sekretærhjelp til å ta seg av all korrespondansen. Komiteens formann, Sigrid Helliesen Lund, måtte i Hjersings fravær overta en del av arbeidet hennes, og beklaget seg i brev av 27. mars over at brev og rapporter måtte sendes håndskrevne fra kontoret, "fordi kontordamen er så belastet."²⁷⁴ Generell nedbemanning i Flyktnings- og Fangedirektoratet gikk også ut over Rettleiingskontoret. Et par måneder senere mottok lederen beskjed fra direktoratet om å benytte et avskrivningsbyrå, dersom kontoret hadde behov for å mangfoldiggjøre noe materiale, fordi direktoratet ikke lenger hadde kapasitet til å yte samme service som de tidligere hadde gjort.²⁷⁵ Som vikar for fru Hjersing hadde frøken Mary Finn, som fra før hadde tilsyn med Skøyen-leiren, tilbudt seg å gjøre en innsats for kontoret.²⁷⁶

Fra midten av juni måned var fru Hjersing tilbake i jobben sin, men problemene for kontoret var ikke slutt med det. Sekretæren, fru Ingeborg Ellingsen, innleverte sin oppsigelse og man mottok et nytt direktiv fra kontorets overordnede i Flyktnings- og Fangedirektoratet

²⁷¹ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, annonsetekst og regning.

²⁷² Samme sted, brev av 16/1-1949.

²⁷³ Samme sted, brev av 24/6-1949.

²⁷⁴ Samme sted, brev av 27/3- 1947.

²⁷⁵ Samme sted, brev av 20/5-1947.

²⁷⁶ Samme sted, brev av 14/6-1947.

om at kontoret fra 1. september bare fikk bruke det ene av de to rommene som kontoret hadde disponert siden oppstarten.²⁷⁷

I boken *Alltid underveis* forteller Sigrid Helliesen Lund i samtale med Celine Wormdal om sitt arbeid i de knappe fem månedene hun var engasjert som leder av Rettleiingskomiteen. Mange av de unge konene hadde aldri vært utenfor hjembyen sin, og nå skulle de tilpasse seg et miljø som var helt fremmed for dem. På grunn av at de ikke kunne gjøre seg forstått på norsk, og familien kanskje heller ikke snakket engelsk, oppsto det mange misforståelser som komiteen måtte forsøke å løse. En situasjon som hadde et litt komisk skjær over seg, handlet om en ung frue som en dag kom til kontoret, temmelig oppskaket og skrek at nå klarte hun ikke lenger å bo her i Norge: "Wild animals are coming to my doorstep," gråt hun. Etter å ha roet henne ned skjønte man at "wild animals" ikke hadde vært noe farligere enn et lite ekorn.²⁷⁸

Sommeren var ennå ikke over da Helliesen Lund sa opp formannsjobben sin i Velferds- og Rettleiingskomiteen. Av det som tidligere er beskrevet om virkningene for kontoret etter nedbemanning og omorganisering i Flyktnings- og Fangedirektoratet, er det rimelig å trekke slutningen at den store arbeidsmengden ved kontoret og mangel på ressurser for å kunne håndtere alle sakene, må ha vært en viktig årsak til at Sigrid Helliesen Lund sa opp stillingen som formann 1. august, etter bare fem måneder i jobben. Samtidig med henne sluttet også kontorlederen Irene Hjersing. I hennes sted trådte Lillemor Grec-Victor inn. Av korrespondansen går det frem at det var Grec-Victor og den nye formannen, journalist i *Arbeiderbladet*, Ragna Hagen, som etter september 1947 svarte på henvendelsene fra de britiskfødte fruene.

Ragna Hagen satt i stillingen til kontoret ble avviklet i slutten av juni 1949. I den forbindelse ble det sendt takkebrev fra Rettleiingskomiteens formann til kontaktpersonene rundt om i landet, hvor komiteen informerte om at de herved anså engasjementet sitt for de britisk fødte kvinnene som avsluttet, fordi kvinnene så ut til å ha funnet seg godt til rette i norske forhold.

I de årene som kontoret var i virksomhet ser det ut til å ha tatt seg av mange viktige oppgaver i forhold til krigsbrudene. En stor innsats ble gjort for å forsøke å løse deres sosiale problemer, og man skaffet kontakter lokalt som kunne yte hjelp og fikk organisert kjærkomne hjelpepakker som inneholdt klær og mat fra Røde Kors til mange britiske kvinner rundt om i landet. På henvendelser fra kvinnene selv prøvde kontoret å finne frem til ektemenn som

²⁷⁷ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 11/7-1947.

²⁷⁸ Helliesen Lund, Sigrid og Wormdal, Celine 1981, *Alltid underveis*, s. 131.

nektet å betale underhold for kone og barn. Ikke minst registrerte Rettleiingskontoret de norsk-britiske familienes behov for boliger over hele landet, og prøvde å gi hjelp til dem som hadde det aller vanskeligst. Kvinner som ikke bodde for langt fra Oslo ble gjerne innkalt til konferanse på kontoret for at sakene deres kunne bli belyst på beste måte. Det var heller ikke så få kvinner som på eget initiativ møtte frem i Drammensveien 20, fordi de var i en vanskelig situasjon og manglet penger til det aller nødvendigste. Den vanligste kontaktformen var likevel brev og i noe omfang telefon. Alle takkebrevene som ble sendt til kontoret fra britiske kvinner fra hele landet, viser at hjelpen som ble gitt var av god kvalitet, og at de menneskene som var ansatt for å utføre jobben var godt skikket.

En tilsvarende nettverksfunksjon som Rettleiingskontoret i Oslo hadde de årene det var i drift, kan langt på vei også de britiske klubbene sies å ha hatt.²⁷⁹ Klubbene som ble etablert rundt om i landet, hadde dels som funksjon å være et sted hvor kvinnene kunne finne støtte hos hverandre og et middel til å motvirke savn etter hjemlandet og familiemedlemmer de hadde forlatt der. Man kan også se på klubbene som friområder, hvor krigsbrudene hadde muligheter for å snakke sitt eget morsmål og dyrke sin kulturelle egenart. Samtidig fungerte klubbene som viktige informasjonskanaler rettet inn mot det norske samfunnet, i en situasjon hvor kvinnene kunne søke hjelp når de nå skulle etablere seg på nytt i et fremmed land og tilpasse seg norske forhold.

4.5 Om å bli norsk

Det er ikke usannsynlig at de britiske kvinnene opplevde at nordmenn av og til kunne ha *for* store forventninger til hvor raskt adaptasjonen av språket og landets sosiale skikker kunne foregå. I dette lå det kanskje innfelt et *krav* om tilpasning, som noen reagerte på, og som noen følte stengte dem ute fra det sosiale fellesskapet med nordmenn.

Sally 4 hadde en ektemann som hadde vært svært bevisst på at konen hans så raskt som mulig burde søke seg til kulturelle aktiviteter sammen med andre nordmenn, fordi hun på den måten kunne lære seg språket og finne seg til rette i lokalmiljøet. Derfor kjøpte han et flott flygel til henne og sørget for at hun fikk plass ved musikkonservatoriet, slik at hun kunne fortsette den musikkarrieren som hun hadde planlagt å gjennomføre før krigen. Erfaringen til Sally 4 ble helt annerledes:

²⁷⁹ Rettleiingskontoret for ikke-norsk fødte kvinner, opprettet av Flyktnings- og Fangedirektoratet og i drift fra februar/ mars 1946 til slutten av juni 1949.

Meningen hans var at jeg skulle finne likesinnede. Og det som skjedde var at jeg ble frosset ut. De tok ikke imot meg, mine medelever. Jeg var jo gift, med barn og jeg kom fra et annet land, og jeg er forholdsvis vennlig og åpen og sånt. Jeg fikk ikke lov til å komme inn.²⁸⁰

Da familien etter noen år flyttet inn i rekkehus i en ny bydel, regnet Sally 4 med at nå, når alle naboene etablerte seg samtidig, ville det bli lettere for henne å komme inn i det norske miljøet, men heller ikke denne antakelsen slo til:

[...], når vi kom opp her, da begynte virkelig problemene. For da var det naboer som var etter meg på alle mulige måter. Det var akkurat som om jeg var den fremmede kyllingen som skulle hakkes på [...] Jeg var sånn som gikk inn i meg selv og som prøvde å finne ut hva det var jeg gjorde galt.²⁸¹

Ikke før Sally 4 feiret sin ti års bryllupsdag, kunne hun endelig feire begivenheten i sitt eget, nybygde hjem. Inntil da hadde hun bodd nært sammen med svigerfamilien, og hadde ikke følt utstøtningsmekanismer fra det norske samfunnet direkte på kroppen, før nå da hun skulle etablere seg på nytt. Til tross for at hun prøvde å finne ut av hva hun gjorde galt, var det ikke mulig å skaffe seg holdepunkter for hvorfor hun og barna hennes var blitt ”hakkekyllingene” i nabolaget. Hva var det ved hennes måte å være på som kunne vekke slik indignasjon hos vanlige nordmenn?

Til tross for den avvisende holdningen fra folk i nabolaget, oppfattet Sally 4 det likevel slik at det var henne de samme naboene henvendte seg til, når det var noe de trengte hjelp til. Ektemannen fikk heller ikke vite noe om alle tildragelsene hun ble utsatt for, fordi hun tenkte at han kom til å bli svært skuffet og sint, og kanskje fikk hun det enda verre, dersom han tok affære og konfronterte de skyldige med saken. Derfor prøvde Sally 4 på alle måter å ikke la seg knekke av vanskelighetene: ”Jeg prøvde å overse det, men Gud, hvor sårt det var.”²⁸² Omslaget kom etter at det skjedde et dødsfall i nærmiljøet, og det ble sendt bud etter Sally 4 med ønske om hjelp fra henne. Henvendelsen kom fra den samme personen som Sally 4 mente hadde forårsaket mange av de problemene som hun hadde hatt i nabolaget. Kanskje var det nettopp den spesielt sårbare situasjonen rundt dødsfallet, som gjorde at vedkommende nabo forandret sin holdning til Sally 4 så fullstendig. I ettertid kom denne personen til å bli en viktig kontakt for henne og en ”nøkkel” for å bli skikkelig godtatt i det norske miljøet.

²⁸⁰ Intervju nr. 9.

²⁸¹ Samme sted.

²⁸² Samme sted.

Sally 2 flyttet sammen med sin ektemann direkte inn i hjemmet til svigermoren og hennes nye ektemann. Det ble ikke snakket mye mellom familiemedlemmene, og unge Sally 2, som var vant med unge mennesker rundt seg og mye liv og røre, syntes at det var vanskelig å venne seg til dysterheten som hersket i dette hjemmet. Det daglige livet var preget av faste rutiner. Om morgenen gikk ektemannen og svigerforeldrene til jobbene sine og forlot Sally 2 alene med deres lille sønn. Når svigermoren kom hjem, var det hun som sto for middagstilberedningen. Sally 2 vasket opp etter måltidet, og deretter skulle det være stille i to timer mens husfolket sov middag. Når familien hadde fått sin ettermiddagskaffe, ble radioen slått på, og man satt vanligvis taus rundt radioapparatet til signalet kom om at programmet for dagen var slutt.

En dag kom svigermorens ektemann overraskende hjem med billetter til en moderne ballett, og ga også en til Sally 2, som straks sa - ja - med stor iver over å få oppleve en spennende kulturopplevelse, som et avbrudd i den grå hverdagen. Full av forventning tok Sally 2 og ektemannen plass i teatret sammen med svigermoren. Balletten startet uten at noen i følget hennes gjorde noe forsøk på å forklare henne hva balletten skulle handle om. Programmet som hun holdt i hånden var det ingen hjelp i, og selv da hun henvendte seg til ektemannen for å få en liten orientering om handlingen, hadde heller ikke han noe å si. Svigermoren og sønnen førte en ivrig konversasjon med hverandre og gjorde ikke forsøk på å innvie Sally 2 i samtalen. Den kvelden følte Sally 2 seg så ensom og forlatt at da forestillingen var slutt, forlot hun familien sin med en kommentar om at hun ville besøke en venninne. Akkurat denne kvelden var hun blitt invitert hjem til en norskfødt ung kvinne som hadde samlet venninnene sine til en privat sammenkomst. På grunn av teaterbesøket hadde Sally 2 avslått invitasjonen, men nå tok hun mot til seg og oppsøkte adressen hvor de unge kvinnene befant seg. Dette var mennesker som lignet mer på dem hun hadde forlatt i Storbritannia. De var opptatt av moter og klær, som de fleste unge kvinnene hun kjente, de spilte musikk og sang tidens populære sanger i flerstemt kor, og nå ville de ha hjelp av Sally 2 til å øve inn de engelske tekstene. Den mislykkede teaterkvelden fikk på den måten en heldig slutt, ved at Sally 2 hadde knyttet kontakter i det norske miljøet, som etter hvert fikk stor betydning for henne i flere år.

Avvisning og mangel på alminnelig folkeskikk, og det på selve nasjonaldagen i 1946 ble en bitter erfaring for Sally 9. Ektemannen var fortsatt i tjeneste i marinen, og Sally 9 bodde sammen med svigerforeldre og mannens to søsken like utenfor Bergen. Ingen i familien hadde gjort noe forsøk på å informere henne om at smellene hun våknet til denne morgenen hadde noen sammenheng med feiringen av landets nasjonaldag. Hun trodde at det

var noe alvorlig som var på ferde, men da hun kikket ut av vinduet, så hun festkledd barn med flagg som samlet seg ute på veien. Like etter dukket ektemannens søsken opp for å vise seg frem i nye klær. ”It is the 17th of May, you know,” bemerket den 22-årige svigerinnen og svinset videre i stasen sin. Til slutt dukket svigerforeldrene opp, de også fine i tøyet og begge med sløyfer i rødt, hvitt og blått. Svigermoren henvendte seg til mannen sin og sa noe som Sally 9 ikke forsto. Denne ristet på hodet og gikk uten å henvende seg til Sally 9. Svigermoren strøk hånden raskt over håret hennes, kanskje som en unnskyldende gest, idet hun passerte svigerdatteren og forlot huset. Hele dagen deltok familien i 17. mai-feiringen inne i byen, mens Sally 9 satt alene tilbake, med en sterk følelse av å være sviktet. Den følelsen kunne 19-åringen aldri glemme – hennes første 17. mai i Norge.

Disse tre tilfellene som informantene mine opplevde som sterk sosial avvisning, har jeg tatt med som eksempler for å demonstrere hvordan noen av kvinnene reagerte på holdninger som de møtte i Norge etter krigen. Man kan kanskje forklare den dårlige oppførselen ved å peke på at nordmennene hadde levd under et sterkt press i fem år med tysk okkupasjon, og at de av den grunn nærte en viss skepsis til alt som ikke tilhørte kategorien ”gode nordmenn”. Det kan ha innbefattet også de nye ”okkupantene”, krigsbrudene, som krevde sin plass i deres midte.

Kanskje syntes enkelte nordmenn at de britiske hadde kommet litt for lett til sosiale posisjoner. Den avvisende oppførselen deres var en måte å utøve sosial kontroll på. I noen tilfeller kan det ha vært paternalistiske holdninger som på denne måten kom til uttrykk. Å vise forakt overfor fremmede, ydmyke ham eller henne eller nekte vedkommende sosial tilhørighet er en type hersketeknikk som kan virke ganske effektivt for å få andre mennesker til å føle seg underlegne og dermed skaffe seg et overtak på dem.

En av Elizabeth Rokkans informanter fra 1982 hadde kommentert at ”enda ble de engelske sett på som skittenferdige!”²⁸³ I norsk bevissthet var folk som levde i industri- og gruvedistriktene i Storbritannia skitne og den forurensede londontåka, som innbyggerne i London måtte puste inn, avsatte synlige spor av skitt på hud og klær.²⁸⁴ De britiske kvinnene på sin side syntes nordmennene var urenlige, fordi mange nordmenn fortsatt insisterte på at ett kroppsbad i uka var tilstrekkelig standard for god hygiene.²⁸⁵ Jeg har tidligere i dette kapittelet nevnt at Sally 6 reiste inn til byen med drosje for å bade på offentlig bad – mot svigerfarens vilje.

²⁸³ Lie, Suzanne Stiver (red.) 1986, *Mellom to kulturer*; Rokkan, Elizabeth, ”Førti år i Norge”, s. 136.

²⁸⁴ Samme sted, s. 137.

²⁸⁵ Samtale med Sarah 6, 27/2-05.

En norskfødt kvinne som hadde vært gift i Storbritannia i en årrekke før andre verdenskrig, hadde vært opptatt med å hjelpe flere krigsbruder med å lære seg norsk mens de fortsatt bodde i Storbritannia. Under et besøk i hjembyen Bergen like etter krigen tillot hun seg å sammenligne forholdene i Storbritannia og Norge. På spørsmål om hun trodde at krigsbrudene ville finne seg godt til rette her i landet, svarte hun: ”They will miss their bathtubs and their toilets.”²⁸⁶ Til tross for at det kan synes som om de britiske var vant til en høyere standard for personlig hygiene enn det som var vanlig her i landet, ble de påsatt etiketter som ”skittenferdig”. Motivet som nordmenn kan ha hatt for å devaluere britenes standard for renslighet, kan være en måte å kompensere for sin egen mangel av moderne sanitærutstyr, kapital og ”know how”.

Knut Kjeldstadli refererer i *Norsk Innvandringshistorie* teorien til sosiologen Norbert Elias om at den tilpassede gruppen bruker overtaket eller dominansen sin til å bekrefte sin egen sosiale posisjon og sikkerhet: ”Outsidere fungerer som syndebukker for det en sjøl mangler.”²⁸⁷ Ved å bruke negative karakteristikk av personer som man føler seg truet av på en eller annen måte, understreker man samtidig sin egen fortreffelighet.

Sarah 3 flyttet inn i nytt hus omtrent samtidig med at en annen familie i det nære nabolaget gjorde det samme og tenkte at nå var det hennes ansvar å invitere den nye og alle naboene omkring til lunsj, ”siden jeg er oppdratt på den måten.”²⁸⁸ Alle kom og hadde det hyggelig. En stund etterpå fortalte Sarah 3 om sammenkomsten til en norsk venninne som spurte om hun kjente denne naboen fra tidligere. Da Sarah 3 svarte benektende, falt det ut av den norske: ”Sånt gjør du ikke i Norge!”²⁸⁹ Det som Sarah 3 reagerte på, etter sitt forsøk på å være hyggelig og sosial, var at den nye, norske naboen aldri ringte og takket for invitasjonen og hun inviterte aldri tilbake. Før Sarah 3 og familien flyttet inn i det nye huset sitt, bodde de midlertidig i et leilighetskompleks med mange dører til samme trappeoppgang. Når Sarah 3 kom ut i oppgangen på vei ned trappene, merket hun at inngangsdøren til de andre leilighetene lukket seg etter hvert som hun kom nedover i etasjene, og oppfattet det som at de andre hjemmeværende kvinnene i blokka ikke ønsket noen kontakt med henne.²⁹⁰

På den annen side, når nordmenn viste de britiske kvinnene oppmerksomhet eller interesse fordi de kanskje hørte at kvinnene snakket med en fremmed aksent, så oppfattet de

²⁸⁶ Rokkan Elizabeth 1986, ”Cultures in Contact”, s. 119.

²⁸⁷ Kjeldstadli, Knut (red.) 2003, *Norsk innvandringshistorie*, bd. 3, s. 404.

²⁸⁸ Intervju nr. 4.

²⁸⁹ Samme sted.

²⁹⁰ Samme sted.

det som sårende bemerkninger eller som et direkte angrep: ”Du er ikke norsk!”²⁹¹ Flere av informantene i denne studien har reagert på samme måten når det er blir kommentert av nordmenn at de snakket annerledes. De oppfattet det som at nordmenn ”hakket” på dem fordi de snakket med engelsk aksent eller ikke uttrykte seg perfekt grammatikalsk. De negative bemerkningene som mange av kvinnene har reagert på, kan være en slags maktdemonstrasjon som trer i kraft hos ”de etablerte” for å markere sin overlegenhet i forhold til ”utfordrerne”. Som en av informantene formulerte sine erfaringer: ”Her gjør du ditt beste og de kaster seg over deg, hvis de bare kan finne den minste ting!”²⁹²

Betydelig oppmerksomhet, også i Storbritannia, forårsaket et brev som en britiskfødt hustru sendte til avisredaksjonen i *Dagbladet* i mars 1946, der hun påsto at hun var blitt møtt med kulde av naboer i leiegården, ”snubbet” på trikken av medpassasjerer og direkte utskjelt av butikkpersonalet med kommentarer om at ”de kunne blitt der de kom fra og ikke kommet hit og tatt rasjonene fra oss og konkurrert om husplassen.”²⁹³ Hun torde knapt innrømme overfor fremmede at hun var britisk av fødsel. Når hun ble tilsnakket på gata og folk lurte på hvor hun kom fra, valgte hun å si: ”Jeg ikke forstå – jeg er tysk,” i stedet for å røpe sin britiske identitet. ”Det vennligste en kunne gjort med oss engelske hustruer ville vært å skyte oss ned med mitraljøse da vi gikk i land her,” heter det i brevet fra den desillusjonerte kvinnen som var blitt kastet ut av hjemmet sitt for fjerde gangen siden hun kom til Norge.²⁹⁴ I kommentaren til brevet påpekte avisjournalisten at de britiske kvinnene som nå var blitt norske ”bør tenke, kle seg, være og snakke norsk.”²⁹⁵ Han kjente til at britiske kvinner i løpet av et års tid hadde lært å snakke perfekt norsk, og slike kvinner hadde gått rett inn i vårt miljø, mente han. I starten kan det være i orden å snakke engelsk, men dersom de engelske ikke viste tegn til at de prøvde å lære seg norsk, men fortsatt insisterte på å bli forstått når de brukte engelsk, kunne en risikere at nordmenn tolket det som snobberi, og slikt noe tolereres ikke.

At nordmenn også kunne vise de britiske kvinnene positiv oppmerksomhet, er det også eksempler på blant informantene. Mens Sally 4 bodde hos sin svigermor, hendte det at svigermoren sendte henne til melkebutikken for å skaffe melk, fordi hun hadde merket seg at ”meiersken” ga ekstra ”godt mål”, når Sally 4 kom med melkespannet for å få fylt det opp.²⁹⁶ Den samme velviljen hadde Sally 4 erfart hos ”kjøpmannen på hjørnet”, som forbeholdt

²⁹¹ Intervju nr. 9.

²⁹² Samme sted.

²⁹³ *Dagbladet*, 22. mars 1946.

²⁹⁴ Samme sted.

²⁹⁵ Samme sted.

²⁹⁶ Meierske var yrkestittelen til en kvinne som bestyrte et lokalt melkeutsalg.

henne varer, som det ellers var vanskelig å oppspore i butikkhyllene, eller han kunne putte noe ekstra opp i handlekorga, som hun ikke skulle betale for - ”til barna”, som han sa.²⁹⁷

De fleste av informantene mine lovpriser svigermødrene sine, og kan fortelle om alt de har lært av svigermødrene sine om matlaging, barnestell og organisering av hjemmet, og peker nettopp på den gode kommunikasjonen de følte at de hadde med dem. De få som hadde en annen erfaring forteller om svigermødre som krevde ting av sine svigerdøtre som de ikke var i stand å gjennomføre: ”You do this and you do that, that way!”²⁹⁸ Det kunne være å tilberede mat på en spesiell måte, krav om å gjøre arbeid i fjøset, hente vann fra brønnen eller vaske klærne på den måten som tradisjonen tillot. Sally 8 vokste opp i by og var vant til at man leverte klær på vaskeriet og mottok dem rene og sammenlagte, klare til å legges på plass i klesskapet. Da hun i 1946 flyttet til svigerforeldrenes hjem i en større norsk by, før vaskemaskinens inntog, var det fortsatt god skikk å samle alt vasketøy for å holde vaskedag en gang i måneden. Dette tungvinte arbeidet med bryggepanne over ildstedet i en dampende vaskekjeller og skylling av tøy i iskaldt vann vinterstid, var mer enn Sally 8 maktet å påta seg. I tillegg til at det var slitsomt, var tingene hun utførte aldri bra nok for svigermorens kritiske blikk. Alltid hadde hun noe å utsette på hennes huslige kvalifikasjoner, og aldri fikk hun en oppmuntring eller et vennlig ord.²⁹⁹

Måten som flere av krigsbrudene ble behandlet på, slik Sally 8 opplevde det, ble av enkelte tolket slik at de var brakt hit til landet som billig arbeidskraft eller tjenestefolk, som skulle gjøre det de ble kommandert til uten å kunne ta til motmæle, og uten at de fikk del i økonomiske goder, som de mente de var berettiget til. Disse kvinnene som under krigen hadde tjent egne penger, og hadde utført arbeid som vanligvis ble betraktet som mannsarbeid, var etter krigen havnet i et underdanighetsforhold til den som hadde makta og sørget for fordelingen i husholdet, nemlig svigermor.

I alle samfunn kan det utvikle seg maktforhold som kan forårsake stridigheter mellom de veletablerte og eventuelle nye utfordrere.

Det danner seg et bilde av ”oss” og ”de andre” på grunnlag av et selektivt utvalg av atferdsmønstre; elitene tar utgangspunkt i de beste i den egne gruppen og de dårligste i gruppen av ”de andre”.³⁰⁰

²⁹⁷ Intervju nr. 9.

²⁹⁸ Intervju nr. 16.

²⁹⁹ Samme sted.

³⁰⁰ Alsвик, Ola (red.) 2004, *Kultur møter*; Meyer, Frank, ”De etablerte og nykommerne”, Norsk lokalhistorisk stiftelse, s. 37.

Teorien til Elias hevder at de etablertes nedlatende forhold til ”de andre” ikke har noen sammenheng med individer, vond vilje eller dårlig moral, men er et uttrykk for det etablerte samfunnets behov for å styrke sitt eget selvbylde, på bekostning av utfordrerne. Ved å karakterisere disse på en negativ måte, oppnår man å fremheve den etablerte gruppens overlegenhet. Nordmenn bor i et lite land hvor det er få som snakker samme språk. De har en relativt kort historie som ”herrer i eget hus”, og opplevde at landet ble okkupert av en militær overmakt i fem år. Negative holdninger til fremmede, i dette tilfellet britiske koner, er neppe reaksjoner som kan sies å gjelde for nordmenn generelt eller for folk fra andre kulturer for den saks skyld. De oppstår gjerne når mennesker føler seg truet på en eller annen måte, og kan oppfattes som et slags forsvar for å bevare enheten i et sårbart samfunn som utsettes for sosialøkonomiske utfordringer. Utslagene av fremmedfiendtlighet, som enkelte av krigsbrudene opplevde etter krigen, kan kanskje heller ha sin grunn i strukturelle forhold, som går på mangel på boliger og økonomiske ressurser. Dette vil jeg gjøre rede for i neste kapittel.

Kapittel 5: Folk i hus og hytte

I forrige kapittel ble det forklart hvordan flere av informantene bosatte seg sammen med svigerforeldrene sine som en midlertidig løsning etter at de flyttet til Norge. Ofte kunne det gå flere år før den nyetablerte familien fikk mulighet til å skaffe seg en egen skikkelig bolig. Men ikke alle boligsøkende som flyttet til Norge etter krigen var så heldige at de hadde familie som de kunne ta inn hos uten videre. Å skaffe seg en leilighet på leiemarkedet bød på store utfordringer dersom man ikke hadde gode kontakter. Selv et eneste rom kunne være vanskelig å få tak i.

Dette kapittelet vil først prøve å belyse hvor omfattende boligproblemene var for folk flest de første årene etter krigen. Selv om det hadde vært en jevn tilgang på nye og bedre boliger i årene før krigsutbruddet, var likevel etterspørselen etter moderne leiligheter stadig større enn tilbudet. Boligmangelen må generelt sett sies å ha vært et stort sosialt problem i Norge i etterkrigstiden, og for Oslos tilfelle økte problemene i årene fra 1945 til 1951. Mangelen på skikkelige familieboliger var også merkbar i flere av de raskt voksende byene, i tillegg til at standarden på deler av den eksisterende boligmassen jevnt over var lav. Som det ble nevnt i kapittel 4, var det etter krigen vanskelig å skaffe tilstrekkelig med bygningsmaterialer for å bygge nye boliger eller for å utbedre de som hadde store mangler. De små ressursene som var tilgjengelige, ble prioritert av myndighetene for å bygge opp det som var blitt ødelagt under krigen i de nordligste delene av landet. Mangel på boliger synes å ha vært et hinder for unge par som ønsket å stifte familie under krigsårene. Nå som krigen var slutt og det sivile samfunnet var i ferd med å komme i gang igjen, ønsket flere unge par å realisere giftemålsplanene som de hadde utsatt i håp om bedre tider.

Kan det likevel være at de norsk-britiske parene møtte spesielt store vanskeligheter med å skaffe seg en bolig i forhold til andre par?

For det første hadde de vanligvis et svakere kontaktnett, noe som kunne bety færre hjelpere til å bistå i jakten etter en bolig. Et annet problem var at mange kommuner krevde hjemstavnsrett før en person kunne komme i betraktning ved tildeling av leiebolig. De som hadde "vært ute" under krigen, hadde ikke rukket å opparbeide seg noen hjemstavnsrett. Disse ulempene synes å ha medført at norsk-britiske par hadde større vansker med å skaffe seg et sted å bo enn hussøkende som hadde oppholdt seg i Norge under hele krigen.

I de større byene hadde man opprettet egne rekvisisjonskontorer, som skulle få folk som bodde i større leiligheter til å avstå rom, slik at flere kunne få tak over hodet. Å få

beholde leiligheten eller rommet som var blitt rekvirert, var heller ikke noen selvfølge. En del av de erfaringene som de norsk-britiske familiene gjorde i forbindelse med utkastelse fra rekvirerte leiligheter, vil bli belyst i underkapittel 5.2. Innføring av rekvireringsloven skaffet riktignok flere ledige rom, men mange var uenige i måten man gikk frem på, fordi de følte det som en begrensning av eiendomsretten og en for sterk inngripen i den private sfære. Ikke alltid hadde rekvireringen foregått reglementert. Graverende eksempler som kom frem i pressen, skapte uvilje mot ordningen i opinionen. Motstanden skapte også store vanskeligheter for blant andre politiet, som skulle håndheve loven.

For de som var blitt kastet ut av hjemmene sine, betydde det noen ganger at familiene måtte godta boligløsninger som var dårlig egnet som helårsboliger. Noen av dem som hadde størst behov for en bedre bolig, fikk tilbud om brakkeleilighet i midlertidige leirer, vanligvis på steder som tidligere hadde huset den tyske okkupasjons hæren. Hvordan slike kriseløsninger kom til, blir det gjort rede for i 5.3.

5.1 Boligetablering i Norge før og etter krigen

Siden århundreskiftet hadde det vært en klar forbedring av boligforholdene for folk flest rundt om i hele landet. Det ble født færre barn inn i familiene, og større plass for familiemedlemmene var en vesentlig årsak til at befolkningen fikk bedre helse og at dødeligheten gikk markant ned, særlig etter 1935.³⁰¹ Nybygde hus fikk innlagt lys og vannklosett. Badekar eller dusj ble vanlig, og det ble større muligheter for å holde leilighetene oppvarmet vinterstid. Likevel manglet 600 000 nordmenn elektrisk lys så sent som våren 1947.³⁰²

I landet som helhet økte antall rom pr. bolig, mens utviklingen i Oslo viste motsatt tendens.³⁰³ Den positive utviklingen med mindre overbefolkede leiligheter var betydelig, men fortsatt var alt for mange av de boligene som ble bygd i mellomkrigstiden for små i forhold til behovet. I en artikkel som økonomen Carl Anonsen publiserte i tidsskriftet *Byggekunst* i 1946 under tittelen, *Befolkningsutviklingen og boligbyggingen i Oslo*, advarer forfatteren mot at myndighetene i hovedstaden fortsatte å bygge kvantitet frem for kvalitet:

Enhver småleilighet som nå bygges er en feilinvestering. Vi har mer enn nok av ettroms og toroms leiligheter. Det gjelder å skaffe skikkelige boligforhold for de

³⁰¹ Annaniassen, Erling 1991, *Boligsamvirkets historie i Norge*, bd. 1, s. 209.

³⁰² Bjørnsen, Bjørn 1975, *Norge etter 1945*, s. 64.

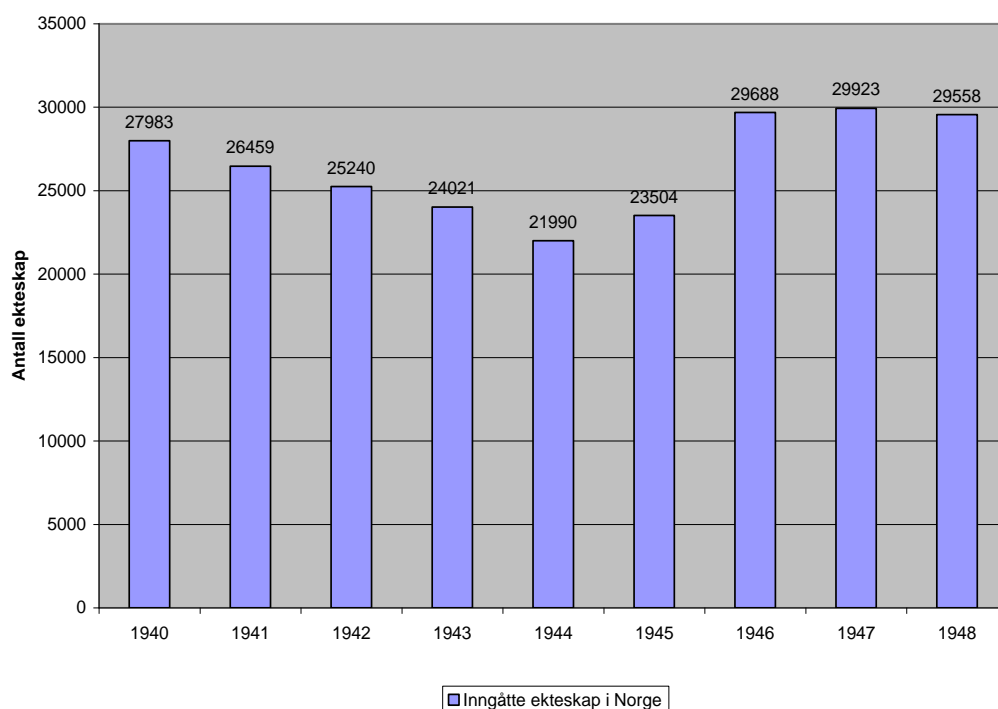
³⁰³ I 1939 var gjennomsnittstørrelsen på leilighetene lavere enn den hadde vært i 1900.

mange familiene med barn som nå nødtvunget bor i småleilighetene. Egentlig burde de første 15 000 leilighetene i Oslo ikke være på under 3 rom.³⁰⁴

Før krigen utgjorde ettromsleilighetene 24,4 prosent og toromsleilighetene 65 prosent av boligmassen her i landet.³⁰⁵ Når så omkring 20 000 bolighus ble ødelagt som følge av krigshandlingene under krigen og boligbyggingen omtrent hadde stoppet opp i de fem krigsårene, kan en forstå at presset på boligmarkedet var betydelig over hele landet, og ekstra stort i hovedstaden.

Demografiske forhold som lavere dødelighet i befolkningen og en sterk økning av antall ekteskapsinngåelser etter krigen, er begge faktorer som medvirket til et sterkt press på boligmarkedet.

Tabell nr. 5.1: Inngåtte ekteskap i Norge

Kilde: Historisk statistikk 1994, tab. 3.13

Tabell 5.1 over viser at antall ekteskap i Norge hadde en klar nedgang under krigsårene. I fredsåret 1945 snudde trenden og antall ekteskapsinngåelser gjorde et markant hopp fra 1946 og utover.

³⁰⁴ *Dagbladet*, 8. mars 1946.

³⁰⁵ Annaniassen, Erling 1991, *Boligsamvirkets historie i Norge*, bd. 1, s. 210.

For Oslos vedkommende viste Carl Anonsen i sin boligundersøkelse fra krigsårene til at også selve ”vandringene under krigen førte til større aktiv etterspørsel etter husrom trass i netto utflytting.”³⁰⁶ ³⁰⁷ Noen mente kanskje at mulighetene for et godt betalt arbeid var bedre i Oslo enn andre steder av landet. Folk som hadde samlet seg formue i løpet av krigsårene, kunne ha større sjanser for å nyte rikdommene sine og leve diskret i en storby, enn de kunne på de mindre stedene der sladder og folkejustis kunne være lite nådig.

Også de hjemvendte krigsseilerne som hadde fått nok av sjømannsyrket, kan ha bidratt til å øke presset på boligsituasjonen i de større byene. Noen av dem hadde vært så lenge ute av landet at de hadde mistet hjemstavnsretten sin. For å få hjemstavnsrett måtte man kunne dokumentere å ha bodd i kommunen i sammenhengende to år. Hjemstavnsrett som juridisk begrep finner man spor av i lovgivning fra 1600-tallet.³⁰⁸ Før 1900 ble hjemstavnsretten brukt for å begrense fattigfolks muligheter til flytte omkring i landet og legge sosiale byrder på lokalsamfunnet. Den kommunen som hadde gitt en person hjemstavnsrett, hadde også plikt til å sørge for underhold, dersom vedkommende ikke var i stand til å forsørge seg selv eller sin familie. Under okupasjonsårene hadde nazi-styret vedtatt en lov om hjemstavnsrett, som sannsynligvis hadde til hensikt å sikre kontroll med hvor folk oppholdt seg.³⁰⁹ Den nye administrasjonen i mai 1945 valgte å la bestemmelsen om hjemstavnsrett fortsette som en provisorisk anordning.³¹⁰ Sannsynligvis var det for å begrense presset på Oslo og andre kommuner som hadde store vanskeligheter med å skaffe ”tak over hodet” til innbyggerne sine. Kommunene praktiserte bestemmelsen nokså ulikt, selv etter at Sosialdepartementet sendte ut et rundskriv som skulle klargjøre at mangel på hjemstavnsrett ikke var avgjørende for spørsmålet om man hadde krav på leilighet eller ikke. I prinsippet skulle alle innbyggerne i en kommune stilles likt. Det var *nødstilstanden* som skulle avgjøre hvor langt frem i boligkøen en familie skulle være.³¹¹ Når Rettleiingskontoret fikk henvendelser fra norsk-britiske familier som ba om hjelp til å skaffe seg husrom, prøvde kontoret å bevisstgjøre søkerne om at de måtte huske på å sette seg opp på listen over hussøkere i den kommunen de oppholdt seg.³¹² Dessuten burde de straks gi beskjed til den lokale boligformidlingen om at

³⁰⁶ Kjeldstadli, Knut 1990, *Oslo Bys historie*, bd. 4, s. 470.

³⁰⁷ Kjeldstadli, 1990, s. 443. Folketallet i Oslo gikk ned med 10 000 personer i de fem krigsårene.

³⁰⁸ Nedrebø, Yngve: *Hjemstavnsforklaringer*, 16/2-2006, <<http://digitalarkivet.uib.no/sab/hjemstavn.htm>>.

³⁰⁹ Opplysningene om at nazi-styret hadde vedtatt en lov om hjemstavnsrett, er hentet fra *Dagbladet*, 14/2-1946.

³¹⁰ *Dagbladet*, 14/2-1946. Det henvises til forordning av 18. mai 1945 hvor loven om hjemstavnsrett, som var blitt til under krigen, delvis ble omformet.

³¹¹ Samme sted.

³¹² Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 128, brev av 15/8-1947.

”ansienniteten skal regnes fra den dag De giftet Dem,” noe som Rettleiingskontoret stadig påpekte i brevene til hussøkerne som henvendte seg til kontoret.³¹³

Selv om boligmangelen på småstedene rundt om i landet var mindre prekær enn i byene, var standarden på boligene også der dårlig, og leilighetene manglet ofte moderne bekvemmeligheter. Den svenske forfatteren Ivar Lo-Johansson, som besøkte Hedmark fylke like etter krigen, uttalte at så dårlige landarbeiderboliger som han hadde sett her i landet, trodde han ikke fantes i hele Skandinavia. ”Rotter løper ut og inn i gamle rønner. Ikke bare nå under krigen, men i lengre tid hadde landarbeidere i skoglandet Norge bodd i falleferdige hus,” mente han.³¹⁴ De små trehusene kunne nok se ut som små idyller om sommeren, ”men er i virkeligheten et fattig og ukoselig helvete av kulde og savn.”³¹⁵

Forholdene i kyststrøkene kan ikke ha vært særlig mye bedre. I tillegg til dårlige boligforhold, var det i grisgrendte strøk gjerne færre muligheter for å skaffe familien et rimelig utkomme. For mange var det nettopp derfor de hadde reist til sjøs før krigen, noen allerede som 15-åringer. Den nå voksne uteseileren som kom hjem til den vesle familiegården i havgapet med kone og barn, oppdaget snart at heller ikke her var levebrødet sikret for fremtiden. Mekaniseringen av landbruket, som skjøt fart noen år etter krigen, gjorde at landbrukets behov for muskelkraft ville bli mindre. Dermed måtte overflødig arbeidskraft søke seg inn til byene og helst til Oslo for å finne passende arbeid. Kjeldstadli hevder i *Oslo bys historie*, som omhandler de sosiale forholdene i Oslo frem mot femtitallet, at boligmangelen i noen grad hang sammen med konsentrasjonen av arbeidsplasser i hovedstaden.³¹⁶ Mulighetene for å få arbeid her var gode både innenfor servicenæring, handel og industri. Men mangelen på familieboliger i byen gjorde tilværelsen vanskelig for mange familier. Husfaren fikk ofte lange arbeidsreiser, som medførte en stor ekstra økonomisk kostnad og lite fritid til å kunne leve et normalt familieliv.

På slutten av 1946 bodde det 17 000 flere ektepar i Oslo enn i 1938, og byen manglet leiligheter til cirka 12 000 familier.³¹⁷ Antall boligsøkende fortsatte deretter å stige jevnt, slik at mot slutten av 1950 var tallet kommet opp i 30 000 familier. Samme året regnet Boligdirektoratet med at det manglet 125 000 boliger i landet som helhet. Bare i de tre største

³¹³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 129, brev av 29/10-1947.

³¹⁴ *Fremtiden*, Drammen, 13/8-1945.

³¹⁵ Samme sted.

³¹⁶ Kjeldstadli, Knut 1990, *Oslo bys historie*, bd. 4 *Den delte byen*, s. 296.

³¹⁷ Annaniassen, Erling 1991, *Boligsamvirkets historie i Norge*, bd. 2, s. 19.

byene registrerte man en underdekning på til sammen 45 000 boliger. Boligmangelen ble derfor ansett som det største sosiale problemet på disse stedene.³¹⁸

Det manglet ikke på planer om boligprosjekter, men realiseringen av boligene stoppet ofte opp på grunn av mangel på viktige bygningsmaterialer som sement, spiker eller takstein. Bergen, som var en av flere byer som tidlig hadde hatt ambisjoner om storstilt boligbygging, klarte kun å få ferdigstilt 29 leiligheter i løpet av 1946.³¹⁹ Av og til kunne selv bagatellmessige materialmangler føre til at byggingen av leiligheter stoppet opp i månedsvis. En norsk-britisk familie som delte hus sammen to andre familier, hadde ventet mer enn ett år på byggetillatelse fra kommunen.³²⁰ Materialene til huset var skaffet til veie og tomten utgravd, men familien manglet en underskrift på at de hadde lov til å kjøpe sement. I sin nød hadde familien skrevet inn til Rettleiingskontoret og bedt om hjelp. Fru Hjersing sendte straks kopi av brevet til Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet og ba sekretæren om å forelegge det for ministeren, slik at hun i alle fall kunne stryke vekk *en* boligsøkende fra listene sine.

Hvor strengt byggetillatelser ble forvaltet av offentlige myndigheter så sent som på høstparten 1949, viser en avisnotis, hvor det fortelles om en mann fra Gjøvik som ble hentet av politiet og satt i arresten fordi han hadde satt opp et hus uten byggetillatelse.³²¹ Materialene hadde han skaffet seg ved å hogge tømmer i svigerfarens skog, mens hans egen bror hadde hjulpet han med å sette opp huset. Til slutt hadde politimesteren på stedet selv grepet inn og hentet mannen ut av arresten for egen risiko. Lokalavisen startet en kronerulling slik at alle som ville, kunne være med på å betale boten på 500 kroner.

Det manglet heller ikke på private initiativ blant de norsk-britiske familiene for å forbedre boligforholdene. Langt nord i landet hadde en av disse familiene tilbrakt vinteren i en dårlig bygd tyskerbrakke som ektemannen i brev til forsvaret hadde betegnet som et skur, uten vindu og tak. Mannen, som hadde gjort tjeneste i forsvaret under krigen, ønsket å sette brakka i stand selv, men trengte et lite lån for å kjøpe brakka av forsvaret.³²² Forsvarsdepartementet hadde samtidig sendt ut et rundskriv til de militære rekvireringskontorene med henstilling om å tilgodese norsk-britiske familier ved tildeling av

³¹⁸ Annaniassen, Erling 1991, *Boligsamvirkets historie i Norge*, bd. 2. s. 20.

³¹⁹ Samme sted, s. 21.

³²⁰ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 9/8-1947.

³²¹ Bjørnsen, Bjørn 1975, *Norge etter 1945*, s. 73.

³²² Riksarkivet, Flyktnings- og fangedirektoratet, Rettleiingskontoret, kontorarkivet, boks 128, brev av 28/5-1947.

bolig, ”ut fra det syn at de utenlands fødte hustruer i Norge bør gis best mulig behandling.”³²³ Til tross for god vilje og klare retningslinjer var boligforholdene generelt sett så prekære at intensjonen om velvillighet i praksis ser ut til å ha vært vanskelig å innfri. I et brev som Rettleiingskontoret sendte til Fylkesforsyningsnemnda i Troms, ble nemnda bedt om å hjelpe den lille norsk-britiske familien med å skaffe seg en bedre bolig. Kona likte seg i Nord-Norge og ville gjerne bo der, men hun våget ikke å utsette barnet sitt for nok en kald vinter under så dårlige boligforhold. ”På stedet har jeg hatt lensmann, ordfører, ja like til doktor for å rekvirere hus, men det fins ikke og nu er det - hva skal jeg gjøre?”³²⁴ Svaret han fikk fra Fylkesforsyningsnemnda var negativt, under henvisning til at det var mange som var i samme situasjon som han. I likhet med flere av de britisk fødte kvinnene hadde ikke kona annet å gjøre enn å ta barnet med seg og flytte. I dette tilfellet ordnet Rettleiingskontoret det slik at hun fikk tilbud om leilighet i Gulskogen leir utenfor Drammen.

Som nevnt i forrige kapittel prioriterte myndighetene strengt gjenoppbyggingen i de nordlige områdene av landet som var blitt hardest rammet av krigshandlingene, med de små ressursene som var tilgjengelige. Det meste av bygningsmaterialer måtte importeres, fordi Norge ikke selv hadde klart å få opp noen særlig egenproduksjon av de nødvendige varene. Produksjonsutstyr var i mange tilfeller nedslitt etter krigen og råvarer var ikke råd å få tak i på grunn av valutabegrensningene. Når norske myndigheter opptrådte så strengt som mange av eksemplene viser, var det ganske sikkert et uttrykk for hvor alvorlig og presset boligsituasjonen var her i landet i de første årene etter krigen. Ressursene var for små til at man kunne tillate privatpersoner å handle ut fra eget initiativ og tilgang på egne midler. Dersom man først hadde begynt å gi tillatelser om bygging og utbedring av boliger i privat regi, kunne det bli vanskelig å begrense omfanget, noe som kunne resultere i at for eksempel gjenreisningsarbeidet i nord kunne blitt forsinket.

For å bøte på forholdene, ble det vedtatt en lov om rekvirering av rom hos familier som disponerte mer enn ett rom pr. familiemedlem.³²⁵ Formålet med loven var å sikre at personer som hadde oppholdt seg utenlands under krigen på grunn av militærtjeneste, fangenskap og lignende, skulle tilgodeses ved fordeling av husrom. Loven møtte mye motstand, og det hendte enkelte ganger at politiet måtte tilkalles for å få huseierne til å åpne hjemmene sine for folk som manglet tak over hodet. Når varsel om rekvirering lå i postkassa, hadde huseier en måned på seg til selv å plukke ut personer blant hussøkere med gyldige

³²³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, boks 128, brev av 28/5-1947.

³²⁴ Samme sted, brev av 12/11-1946.

³²⁵ Lov av 19. juli 1946 om retten til rekvirering av husrom.

stemplingskort. Unnlot han å reagere på henvendelsen, ble han likevel nødt til å ta i mot pålegget som Oppgjørskontoret eller Leiegårdskontoret bestemte.³²⁶

Det er forståelig at mange reagerte negativt på å måtte ta inn fremmede i sine private hjem. Krigen og fem års okkupasjon var endelig over, som for mange nordmenn hadde vært en nerveslitende erfaring med kolossale forsakelser og vanskeligheter, og som det nå endelig skulle være slutt på. Kollektivånden og følelsen av å stå sammen i en vanskelig tid, som det finnes mange eksempler på fra krigens dager, var blitt svakere og fant mindre tilslutning nå som krigen var slutt. En solidaritetsaksjon som likevel fikk stor oppmerksomhet i avisene i mai 1947, var Husmorforbundets store boligdemonstrasjon, hvor hovedparolen var at alle norske borgere måtte skaffes et eget hjem. Det samme temaet ble tatt opp av kong Haakon da han feiret åttiårsdagen sin i 1952. I talen som ble holdt fra rådhusbalkongen i Oslo sa han blant annet:

Jeg har siden krigen fått mange brev og vi har folk rundt omkring i landet som har spurt om det ikke var mulig for meg å skaffe dem en bolig. Desverre så er det ikke lykkes og desverre var det umulig å gjøre det. Men jeg føler meg ganske sikker på at vi må ta det spørsmål opp fordi det er så mange landsmenn som lider på grunn av at de ikke har kunnet få sitt eget hjem. Hvis jeg i dag kunne uttale et ønske, så skulle det bli at vi – innen ikke altfor lang tid – kan få bygget tilstrekkelig så hver norsk kan få sitt eget hjem.³²⁷

Flere av de norsk-britiske ekteparene, som fra først av hadde fått husrom hos ektemannens familie, fant snart ut at det var lite tilfredsstillende å bo i en overbefolket leilighet. De som ikke klarte å skaffe seg et nytt husvære på egen hånd, måtte ofte ta til takke med rom som var rekvirert av boligformidlingen og som kanskje var lite egnet for boligformål. Andre skrev i sin fortvilelse over den håpløse boligsituasjonen, brev til kong Haakon eller kronprins Olav med bønn om hjelp til å skaffe seg en bedre bolig. I slike tilfeller ble brevene videresendt til Flyktnings- og Fangedirektoratet, med påtegning om at de var blitt mottatt på Slottet. Etter hvert havnet krigsbrudenes sterke anmodninger og ”hjertesukk” på Rettleiingskontorets arbeidsbord. Brevskriverne skildret gjerne hvordan ektemannen hadde tjent konge og fedreland gjennom hele krigen, og at de hadde forventet en annen mottakelse av Norge, når de nå var tilbake i landet. ”If this is the kind of reception his Majesty promised us British born

³²⁶ Kontoret som registrerte boligsøkerne.

³²⁷ Copyleft Software, ”Er det her jeg hører til?”. Årvoll/ Veitvet – Om bydelen. Deichmanske Bibliotek, Bjerke filial. 29/6-2005<<http://www.erdether.no/papp/showpage.do?template-label=aarvoll-veitvet-bydel&page-label=standard¬is=KongHaakontalteombolignøden>>.

wives, I don't give much for it," skrev en skuffet britisk født kvinne og avsluttet: "[...] as something must be done, if not let us go back to England."³²⁸

En annen fortalte om den fortvilte situasjonen som familien var kommet opp i etter at ektemannen, som hadde tjenestegjort i marinen og handelsflåten i til sammen sju år, hadde fått tuberkulose og var ikke lenger i stand til å arbeide: "So now I must return to England and break up my happy marriage because we are refused a little space in which to live."³²⁹

Når Rettleiingskontoret mottok meldinger om at en norsk-britisk familie søkte om hjelp til å skaffe seg en bedre bolig, fikk de tilsendt et registreringsskjema som etter utfylling skulle returneres til kontoret på Drammensveien. Man spurte etter familiens sammensetning og antall barn. Dessuten skulle man angi størrelsen på nåværende husvære. Ofte betydde det at man bodde sammen med ektemannens foreldre og kanskje også søsken eller midlertidig leide et lite værelse på noen kvadratmeter hos fremmede. De få boligene som Rettleiingskontoret disponerte, kunne på ingen måte møte den store etterspørselen fra norsk-britiske familier over hele landet. Flere av dem som opprinnelig hadde slått seg ned på landsbygda, ute på øyene eller langt opp mot nord, etterspurte boliger og arbeid i de mer tettere befolkede områdene av landet. Også fra Storbritannia sendte kvinner, som enten var gift eller forlovet med nordmenn, regelmessige henvendelser til Rettleiingskontoret for å forhøre seg om hvordan boligsituasjonen utviklet seg.

Mange av de britisk fødte kvinnene hadde allerede bodd i Norge i kortere eller lengre tid, men var blitt nødt til å reise tilbake fordi svigerforeldrene ikke hadde plass til flere personer i husholdet. Enkelte hadde også reist rundt omkring i landet for å prøve alle muligheter for å skaffe seg en bolig innenfor rimelig avstand til en aktuell arbeidsplass. Fru Hjersing hadde på våren 1946 sendt et ektepar til Stavanger i håp om at de ville finne et høvelig sted å bo. Fra et rom på et hospits sendte kona et fortvilt brev til Rettleiingskontoret om at paret i fellesskap hadde undersøkt hele byen og distriktet omkring, uten å finne noe egnet bosted. Ektemannen som var sjømann, ventet på hyre og skulle reise til sjøs igjen. Familien hadde brukt opp alle oppsparte midler, og kona visste ikke hvor hun skulle gjøre av seg når ektemannen reiste, fordi penger til å komme seg tilbake til Storbritannia hadde hun ikke.

Et eksempel på at det ikke manglet på kreativitet når det gjaldt å finne gode løsninger, var et tilfelle fra Oslo der et norsk-britisk ektepar med et lite barn bodde på ett rom i hjemmet til ektemannen. Nå viste det seg snart at den britisk fødte svigerdatteren og svigermoren hadde

³²⁸ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 130, februar 1947.

³²⁹ Samme sted, brev av 17/3-1947.

store problemer med å omgås hverandre. Det dårlige forholdet mellom dem resulterte i at svigerdatteren fikk nervesammenbrudd og reiste tilbake til Skottland. Da komitéformannen Ragna Hagen ble kjent med saken, tok hun kontakt med Husfordelingsnemnda i Oslo og ba dem skaffe familien en egnet leilighet, fordi kona ønsket å komme tilbake til Norge, dersom hun slapp å bo sammen med svigermoren. Avtalen som fru Hagen gjorde med svigermoren, innebar at hun sa seg villig til å ta et fremmed ektepar som trengte tak over hodet inn i huset sitt, mens hennes egen sønn og svigerdatter fikk tilbud om en annen bolig. En slik ordning kunne Husfordelingsnemnda i Oslo godta, og den britiske kona kunne returnere til Norge og gjenforenes med ektemannen sin.³³⁰

Nå eide ikke Rettleiingskontoret selv leiligheter eller rom til boligsøkende som det kunne disponere fritt. Men kontoret var i posisjon til å plukke ut dem som hadde størst behov for en bedre bolig blant de norsk-britiske ekteparene, og kunne anbefale dem overfor de offentlige myndighetene som eide leilighetene. De fleste leilighetene som ble tilbudt, var plassert i brakkeleirer som tyske militære hadde brukt til forlegninger for mannskapene sine under krigen. De var ofte dårlig bygget, hadde ingen eller mangelfull isolasjon i vegger, gulv og tak, og de sanitære forholdene kunne være elendige. Uten skikkelige vaskemuligheter for klesvask, ble husmødrene henvist til å tørke klærne sine innendørs med den følge at leilighetene stadig var fuktige. Folk bodde altfor tett sammen, og var derfor lettere utsatt for sykdommer som tuberkulose. I tillegg slet ikke så få beboerne med skader etter torpederinger og psykiske lidelser på grunn av ulike påkjenninger, som de hadde vært utsatt for under krigen.

Felles for dem som bodde i brakkeleirene, var at de var uten særlige økonomiske midler, de hadde få personlige eiendeler og de manglet et sikkerhetsnett av familie og nære pårørende, som kunne hjelpe til ved behov.

5.2 Rekvirerte leiligheter

Det militære rekvisisjonskontoret, som hadde fått i oppgave å skaffe husrom til tidligere deltakere i de norske styrkene i Storbritannia, hadde plassert flere norsk-britiske familier i leiligheter som var blitt rekvirert til formålet. Selv om det på forhånd var blitt forklart at leilighetene bare var en midlertidig løsning, hadde familiene nok ikke tenkt seg at de kunne bli satt på gaten uten å få noe annet tilbud av likeverdig kvalitet.

³³⁰ Riksarkivet, Flyktungs- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, boks 128, hele avsnittet over bygger på brev av 9/1-1948 til Husfordelingsnemnda i Oslo fra leder av Rettleiingskomiteen Ragna Hagen.

I desember 1945 ble det besluttet at alle boligene som var blitt rekvirert av militære myndigheter øyeblikkelig skulle fraflyttes for å brukes til sivile formål.³³¹ Bak denne beslutningen kan det se ut som om myndighetene hadde bøyd seg for kritikken som var kommet frem i pressen om hvordan rekvireringen hadde foregått. I enkelte tilfeller var det blitt rekvirert boligbygg til militært personell som man ikke var bemyndiget til.³³² Det kunne også påvises at personer med militær bakgrunn hadde skaffet seg boliger til eget formål nærmest ved selvtakt.³³³ Kanskje som en reaksjon på kritikken, bestemte militære myndigheter at boliger til militære mannskaper, dimitterte eller ikke, tilhørte ansvarsområdet til sivile myndigheter. Fra nyttår 1946 ble det militære rekvireringskontoret lagt ned, og ansvaret for håndteringen av de rekvirerte leilighetene ble overlatt til Oppgjørskontoret.³³⁴

Dersom de norsk-britiske familiene nektet å ta i mot Oppgjørskontorets tilbud om rom i en brakkebygning, kunne utkastelse gjennomføres med hjelp av politiet, til tross for at familiene kunne vise frem gyldig kvittering for at husleien var betalt på forhånd.³³⁵ Heller ikke viste de offentlige boligmyndighetene noen nåde overfor familier med spedbarn eller dem som ventet familieførøkelse i nær fremtid, og som dermed hadde et særlig behov for beskyttelse. Det var på bakgrunn av slike episoder at en britisk født kvinne i mars 1946 fikk redaksjonen i *Dagbladet* til å offentliggjøre deler av et brev som i svært krasse ordelag kunne fortelle om den uretten hun hadde vært utsatt for, da norske myndigheter kastet hennes egen familie og andre som var i samme situasjon, på gata, og på den måten nærmest *tvang* dem til å reise tilbake til Storbritannia.

Allerede to dager etter at artikkelen var publisert her hjemme, var saken blitt kjent i Storbritannia gjennom oppslag i den engelske avisen *The People*, under overskriften ”Norway Snubs Brides”.³³⁶ Avisoppslagene som fulgte i norsk presse, førte til et stort engasjement blant leserne, både blant dem som støttet påstanden om at Norge hadde forsømt seg overfor de britiske hustruene, og kvinner som forsikret at de likte seg godt i Norge og at de var blitt godt mottatt av sine norske familier etter at de kom hit til landet. Flere av dem som ytret seg i avisene, var redde for at historien om den dårlige behandlingen som de britiske hustruene hadde fått i Norge, kunne skade Norges omdømme i utlandet. I Storbritannia hadde avisen *Daily Mail* plukket opp et telegram fra Stockholm uken etterpå angående en tilsvarende sak,

³³¹ *Verdens Gang*, 2. april 1946.

³³² Samme sted.

³³³ Samme sted.

³³⁴ Oppgjørskontoret skulle ikke bare fordele rom og leiligheter, men hadde dessuten rett til å rekvirere rom, og gjorde det! 2 973 leiligheter og 8 313 enkeltrom ble rekvirert, og 40 kontrollører dro fra hus til hus på jakt etter nye muligheter.

³³⁵ *Dagbladet*, 26. mars 1946.

³³⁶ *Morgenbladet*, 30. mars 1946.

hvor det ble hevdet at britisk fødte hustruer var blitt dårlig mottatt og endatil boikottet i Norge. En av dem, som påsto at hun uttalte seg på vegne av alle krigsbrudene, hadde sagt til avisens korrespondent at ingen i Norge ville skaffe dem hus. Dessuten var alle folk i Norge uvennlige og nektet dem å kjøpe matvarer. Verken kolonialkjøpmennene, slakterne eller melkebutikkene ville selge varene sine til dem fordi de var utlendinger.³³⁷

En av journalistene i *Daily Mail*, Graham Stanford, ankom Oslo med fly den 12. april for å se nærmere på ”the question of the English-born war brides in Norway”.³³⁸ Norske myndigheter må ha følt oppslagene i den engelske pressen om forholdene for de britiske hustruene i Norge som svært pinlige, idet Sosialdepartementets folk var raskt på pletten for å ta imot den britiske journalisten. Også den norske ambassadøren i London, Erik Colban, prøvde å berolige engstelige familiemedlemmer i Storbritannia, som etter å ha lest avisskriveriene, hadde uroet seg over døtre og søstre som hadde giftet seg med nordmenn under krigen. Han hevdet at påstandene om at krigsbrudene ble dårlig mottatt var betydelig overdrevne, og forsikret samtidig at engelskmenn alltid var velkomne til Norge. Visst var boligsituasjonen svært vanskelig, men nå hadde myndighetene satt inn tiltak for at de britisk fødte hustruene skulle lære seg norsk slik at de kunne sette seg inn i norske forhold. ”Når de har gjort det, vil de sikkert bli lykkelige i Norge,” avsluttet ambassadør Colban intervjuet med *Daily Mail*.³³⁹

En skotsk dame som i et brev til Rettleiingskontoret kommenterte det hun hadde lest i britisk presse den siste tiden om hvordan nordmenn behandlet krigsbrudene, fikk svar fra Irene Hjersing: ”Please don’t believe all you see in the newspapers about treatment of the British-born brides here. There have been many misunderstandings, but I am glad to say they have been cleared up now.”³⁴⁰ Fra Fredrikstad kunne Rettleiingskontorets kontaktperson, Jennie T. Juell, rapportere at de fleste britisk fødte kvinnene som hadde møtt frem i klubben hadde vært uenige i avisskriveriene den siste tiden. De kunne fortelle at de bare hadde møtt vennlighet og hjelpsomhet fra naboer og butikkeiere. Derfor trodde hun at kvinnene ikke trengte stort mer enn noen gode råd, når de ba om det, ”before they are well on the way towards becoming good young Norwegian housewives.”³⁴¹

Sannsynligvis var det Rettleiingskontoret for de ikke-norskfødte kvinnene som ambassadøren henviste til, da han nevnte myndighetenes tiltak for å bedre forholdene for

³³⁷ *Verdens Gang*, 9. april 1946.

³³⁸ Rokkan, Elizabeth 1986: ”Cultures in Contact”, s. 121.

³³⁹ *Verdens Gang*, 9. april 1946.

³⁴⁰ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 4/4-1946.

³⁴¹ Samme sted, brev av 30/4-1946.

krigsbrudene. Opprettelsen av Rettleiingskontoret og markedsføringen av kontorets virksomhet falt sammen i tid med den negative presseomtalen. Som også ble nevnt i forrige kapittel, lot Norsk Rikskringkasting kontorsjef Irene Hjersing få slippe til med sitt ti minutters informasjonsmagasin, *Calling British born wives*, på radioen - etter at hun hadde fått avslag på tidligere henvendelser.³⁴² Påstandene som var blitt fremsatt i mediene var kanskje overdrevent negative eller forårsaket av misforståelser og kommunikasjonssvikt. Likevel er det et spørsmål om hvor lenge de britiske konene hadde blitt nødt å vente, før myndighetene tok ansvar for situasjonen og fikk satt i gang tiltak, dersom saken *ikke* var blitt ”satt på spissen”.

5.3 Brakkeleirene

Den største brakkeleiren lå like utenfor Drammen og ble kalt Gulskogen, som den gang hørte til Skoger kommune.³⁴³ Området var opprinnelig en del av Jenny Arbos dødsbo og var etter krigen eid av Direktoratet for fiendtlig eiendom.^{344 345} Det meste av bygningsmassen var stilt til disposisjon for Fengselsstyrets landssviksavdeling, mens Flyktnings- og Fangedirektoratet fikk bruke ti av de tidligere tyskerbrakkene for ”familier der husmoren var britisk født og ankommet landet etter krigen”. Leilighetene ble satt i stand og tatt i bruk etter hvert som de internerte tyske soldatene ble sendt hjem til Tyskland.^{346 347} Til sammen var det innredet 78 leiligheter, hvorav 17 av dem hadde tre rom, inkludert kjøkken, og 61 besto av to værelser. For leie av tre rom betalte leieboerne kr 27,50 i måneden, mens de på to rom kostet fem kroner mindre. I tillegg kom utgifter til lys og varme.

I beskrivelsen av leilighetene går det frem at bygningene hadde doble vinduer og sentraloppvarming. Leilighetene var ikke møblert, og kokeplate måtte man skaffe selv. Før jul i 1946 bodde det 30 norsk-britiske ektepar i brakkebyen, men etter hvert som leiren ble tømt for internerte landssvikere, flyttet flere av de norsk-britiske familier inn.³⁴⁸ Da en av boligsøkerne, som hadde fått tilbud om leilighet, dro til Gulskogen for å se på forholdene, reagerte han på brakkenes dårlige forfatning. Til Rettleiingskontoret bemerket han kritisk at *slike* boforhold kunne han ikke tilby sin kommende hustru. I svarbrevet han fikk fra kontoret

³⁴² Norsk Rikskringkasting, *Programmet for uken*, torsdag 9. mai 1946.

³⁴³ Skoger kommune ble slått sammen med Drammen kommune i 1964.

³⁴⁴ Enke etter Dr. Carl Oscar Eugen Arbo.

³⁴⁵ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 14/3-1947.

³⁴⁶ Samme sted, brev av 28/8-1947.

³⁴⁷ Nøkleby Berit 1996, *Drammen. En norsk Østlandsbys utviklingshistorie*, bd. V, s. 218. Under krigen rommet leiren 3000 tyske soldater.

³⁴⁸ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 3/12-1946.

mente man at det ikke kunne være de rette brakkene han hadde sett, men derimot brakkene som quislingene bodde i. Brakkene som de norsk-britiske disponerte, ”er på den andre siden av veien og er i en ganske annen forfatning.”³⁴⁹

Det hendte ikke sjelden at familier som ble tilbudt leilighet på Gulskogen, likevel takket nei til tilbudet når de oppdaget at stedet lå mer enn en times reise med tog fra Oslo. Flere norsk-britiske familier begrunnet sitt *nei* med at reiseavstanden til Oslo var for stor og at det var praktisk vanskelig å bo i Drammen når arbeidsplassen lå i Oslo. Et brev til Rettleiingskontoret som er representativt for mange av dem som takket nei til Gulskogen eller som søkte seg bort fra Gulskogen, nevner at ektemannen måtte møte på jobb i Oslo kl. 7 og at arbeidstiden ofte varte til kl. 18. Med en samlet reisetid hver dag på fire timer, fikk han liten mulighet til et ordentlig familieliv.³⁵⁰ Det kan derfor synes som om Gulskogen etter hvert fikk preg av kriseløsning, hvor man plasserte britiske kvinner som av ulike årsaker hadde flyttet fra ektemannen. Her kunne de oppholde seg midlertidig mens de ventet på å få ordnet med skilsmissepapirer eller visum for å reise tilbake til Storbritannia.

I januar 1948 bodde det ennå 66 familier i leiren, der 62 av familiene var norsk-britiske. Antall barn i leiren var på dette tidspunktet 72, mens man ventet seks, syv nyfødte i nærmeste fremtid. Journalist Nic. Gulbrandsen ga i rapporten fra januar 1948 til formannen i Rettleiingskomiteen, Ragna Hagen, en nokså rystende beskrivelse av forholdene for dem som bodde der.³⁵¹ Han betegnet brakkenes tilstand som meget dårlige. Gulvbordene var lagt direkte på bakken, vaskemulighetene var elendige og dusj eller bad fantes ikke. Klesvasken som ble hengt til tørk, så alt annet enn vasket ut, forteller Gulbrandsen. Søppelkasser lå veltet rundt på området og det krydde av bastardbikkjer som etterlot ekskrementer overalt i gangene. Til hans store bekymring florerte tuberkulose blant beboerne, og smittede bodde sammen med barn i trange, små leiligheter. Flere av familiefedrene led av alkoholisme, og rett som det var kom lensmannen på besøk for å ta seg av fyll og bråk. Mødre overlot småbarn til seg selv for å dra på jobb inn til Oslo. Mange av ungene var kronisk forkjølte og fikk ikke tilstrekkelig mat, hvile eller den omsorgen som de hadde krav på. Slik beskriver han situasjonen for en tre år gammel gutt som ofte gikk uten tilsyn:

Min egen hustru tar ofte gutten inn og gir han mat, og tiner ham opp bokstavelig talt. Sjøl har jeg tatt ham inn, 5. juledag, - 22 graders kulde, stivfrossent snør fra nesa,

³⁴⁹ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 21/10-1946.

³⁵⁰ Samme sted, brev av 11/9-1946.

³⁵¹ Samme sted, boks 128, brev av 6/1-1948.

hendene opphovnet av frost med vottene fastfrosset, i og med frossen urin i benklærne.³⁵²

Som for å understreke den håpløse situasjonen avsluttet journalist Gulbrandsen rapporten til Rettleiingskontoret med kommentaren: ”Dette er ingen overdrivelse, nærmere for nøkternt.”³⁵³

Det ble imidlertid gjort velmente forsøk på å bedre forholdene for familiene og barna i leiren på Gulsbogen. En av de kvinnene, som selv hadde vært offer for ”ulykkelige omstendigheter”, tok initiativet til å starte et daghjem i leiren slik at barna kunne få tilsyn mens foreldrene var på jobb. Irene Hjersing ved Rettleiingskontoret hjalp denne kvinnen til å få kr 1000,- i støtte fra Nasjonalhjelpen til formålet.³⁵⁴ I tilknytning til julen 1947 organiserte Nic. Gulbrandsen juletreffest for barna i Folkets Hus i Drammen. Støtten til arrangementet ble gitt av det britiske ambassadørparet og Rettleiingskomiteen i Oslo. Det ble servert kakao og julekaker i mengder og barna kunne fryde seg over både julenisse og godteposer. Særlig vellykket synes også 17. mai-feiringen på Gulsbogen å ha vært i 1947. En av Rettleiingskontorets sekretærer rapporterte at flere av kvinnene som før festen hadde bestemt seg for å reise tilbake til Storbritannia, nå hadde forandret mening og ville fortsatt bli værende i landet. I forbindelse med feiringen var det særlig gledelig å oppdage at også mange av dem som bodde utenfor leiren hadde deltatt i festlighetene: ”So things seems [sic] brighter now.”³⁵⁵

Den andre større leiren hvor norsk-britiske familier ble innkvartert var ved Skøyen, Drammensveien 144 og 145 i Oslo, som hadde plass til omkring 40 familier.³⁵⁶ I Oslo-området ellers disponerte norsk-britiske familier brakkeleiligheter i Linnerud-leiren, Ullevål-leiren, Smestad-leiren og Fornebo-leiren.³⁵⁷ I tillegg ble Holmenkollen Turisthotell, med omliggende brakker, flittig brukt som midlertidig opphold for familier som var på boligjakt i eller i nærheten av hovedstaden.³⁵⁸ Utenfor Larvik bodde flere norsk-britiske familier ved Farris Bad, og i kaserner i tilknytning til militærforlegninger, flystasjoner og marinebaser rundt omkring i landet, som for eksempel Lademoen i Trondheim.³⁵⁹

³⁵² Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, boks 128, brev av 10/1-1948.

³⁵³ Samme sted, brev av 6/1-1948.

³⁵⁴ Samme sted, boks 130, brev av 22/4-1947.

³⁵⁵ Samme sted, brev av 27/5-1947.

³⁵⁶ Samme sted, boks 128 brev av 16/3-1948 og boks 132, brev av 22/5-1947.

³⁵⁷ Samme sted, boks 127, brev av 12/7-1947 til Direktoratet for fiendtlig eiendom fra Sigrid Helliesen Lund.

³⁵⁸ Samme sted, boks 130, brev av 9/6-1946, boks 131, brev av 29/4-1946 nevner brakker i tilknytning til turisthotellet.

³⁵⁹ Samme sted, boks 129, brev av 11/7-1946.

I sju år var dette hjemmet til Sally 9, den eneste av informantene mine som bodde i brakkeleir over lengre tid.³⁶⁰ Brakkene var i utgangspunktet ikke beregnet som familieeiligheter og tilpasningen til familieboliger hadde preg av å være midlertidig. I gangen var det laget til et provisorisk kjøkken, som også tjente som nødutgang for hele etasjen i tilfelle brann. Vannkran i kjøkkenet og utslagsvask ble installert først etter flere år. Stua ble avdelt med en lettvegg for å skaffe familien et eget soverom. På det meste bodde det til sammen 12 familier i den toetasjes brakka. De fleste av beboerne var ektepar der kona var britisk født og ektemannen hadde vervet seg til tjeneste i den norske marine.

De nyankomne unge kvinnene fant naturligvis betydelig sosial støtte hos hverandre. Behovet for å ha noen å kommunisere med på sitt eget morsmål, var selvfølgelig særlig stort i den første tiden før de lærte å snakke norsk. Dessuten kunne man få praktisk hjelp og søke råd og trøst hos andre kvinner med samme kulturbakgrunn. Fordi det opprinnelige nettverket deres var blitt svekket etter at de kom til Norge, fungerte den nære kontakten mellom de unge familiene som en viktig erstatning og sikring mens ektefellene var ute på tokt.

Ulempen med å bo så tett, var at man risikerte å få besøk av naboen støtt og stadig, også når man helst ikke ønsket selskap. Klikkdannelser i så tette miljøer kunne gjerne føre til sladder, misunnelse og baksnakking - der noen ledet an i meningsdannelsen, mens andre innordnet seg systemet mer eller mindre ukritisk. I forbindelse med soldatenes månedlige avlønning, ble det regelmessig arrangert løsslupne fester som lett kunne forårsake krangel og uro i leiren og derfor satte mangt et ekteskap på prøve.

Det har ikke vært mulig å slå fast hvor mange av kvinnene som fikk tilbud om bolig i brakkebebyggelse for kortere eller lengre tid. Korrespondansen som spesielt kvinnene hadde med Rettleiingskontoret, gir holdepunkter for å tro at mange av dem som fikk tilbud om opphold i brakkeleirene, hadde gjort seg erfaringer med andre måter å bo på som ikke hadde fungert tilfredsstillende for dem. Flytting til en brakkeleir kunne for eksempel være forårsaket av konflikter med svigermødre på grunn av trangboddhet. Eller den bygningsmessige tilstanden på boligen som de først ble tilbudt, viste seg kanskje å ha en enda større helserisiko.

5.4 Rettleiingskontoret som boligkontakt

En av de få krigsbrudene av canadisk opprinnelse, som tok kontakt med Rettleiingskontoret, forteller i brevet at da hun kom til Norge i november 1945, måtte hun bo sammen med

³⁶⁰ De neste tre avsnitt bygger på intervju nr. 5 med Sally 9.

ektemannens familie i et hus som var ”situated on top of a mountain” hvor leveforholdene var ”incredible”:

There was no electricity, water had to be carried in and out, no sanitation, unless one can call a place in the barn a toilet. There were no facilities for bathing or for feminine hygiene.³⁶¹

Livet i Norge var absolutt ikke slik bykvinnen hadde forstilt seg det. Foruten at boligstandarden var langt dårligere enn hun var vant med hjemmefra, var heller ikke svigerforeldrene hennes hyggelige mot henne. De likte verken at hun røykte eller brukte sminke. Bedre ble det heller ikke da hun nektet å melke kyrne eller hjelpe til med gårdsarbeidet.

Andre ganger var familien regelrett blitt kastet ut av hjemmet sitt på grunn av konflikter innad i familien som førte til uro og bråk, slik at familien fikk et akutt behov for ”tak over hodet”. Brakkeleirene ble også et alternativ i de tilfellene der den britisk konen led av depresjon eller hjemlengsel og forholdet mellom ektefellene skrantet. Ektemannen hadde kanskje reist til sjøs igjen, slik at det gjerne var langt til nærpersoner som konen kunne kommunisere med. Også klimatiske forhold på det nye hjemstedet med mørketid, storm og snø kunne isolere bygder i månedsvis og lett skape mistrivsel. For en nyankommer kunne det være vanskelig å takle slike forhold. I enkelte tilfeller kunne ensomhetsfølelsen og motløsheten føre til ganske alvorlige psykiske problemer, for folk som ikke var vant med den slags.

Krigsskade eller sykdom hadde gjort mange av ektemennene arbeidsudyktige - enten midlertidig eller permanent. Blant de britiske kvinnene fantes flere tilfeller av revmatisme lidelser og lungesykdommer. Dessuten nevnes alkoholisme og utroskap som vanlige årsaker til at de norsk-britiske familiene ba om hjelp til å skaffe seg ny bolig. Det de ble tilbudt var gjerne en brakkeleilighet av meget enkel standard. Noen endelig løsning på boligproblemene ble brakkeboligene aldri for de britisk fødte kvinnene her i landet. For de fleste var leirene bare en mellomstasjon, inntil familiene klarte å skaffe seg andre og bedre leiligheter, ofte gjennom boligsamvirke eller husbankfinansiering. I andre tilfeller valgte familiene å bryte opp for å dra tilbake til Storbritannia, dersom de øynet større muligheter for arbeid eller bolig på den andre siden av Nordsjøen. Det kunne være positive signaler fra andre norsk-britiske familier som hadde flyttet tidligere, og som kjente forholdene på et bestemt sted godt, eller at

³⁶¹ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, Rettleiingskontoret, kontorarkivet, boks 127, brev er udatert, svarbrevet fra Irene Hjersing er fra 6/6-1947.

kvinnens familie i Storbritannia hadde kontakter og kunne gi råd og tips om muligheter for å skaffe arbeid og bolig.

Dersom ekteskapet gikk i oppløsning etter bare kort tid her i landet, valgte konen vanligvis å returnere sammen med barna til familien sin i Storbritannia. Ikke alltid var det mulig. En av de britisk fødte kvinnene forteller i et brev at hjem til familien i Skottland kunne hun ikke reise, fordi faren hadde jaget henne hjemmefra da det ble oppdaget at hun var gravid.³⁶² 18 år gammel hadde hun giftet seg med sin norske kjæreste og fikk bo midlertidig hos sin søster med barnet, mens hun ventet på at mannen skulle skaffe dem leilighet i Norge. En dag kom et brev fra ektemannen hvor han krevde at dersom hun ikke straks innfant seg, ville det bety slutten for ekteskapet deres. Lydig tok hun med seg barnet og flyttet til familiens hjemsted i Norge.

Det viste seg at mannen var nest eldst av 12 søsken og kom fra et lite sted på østfoldkysten. Hjemmet var fullstendig overbefolket og den yngste av søsknene til ektemannen var bare tre år gammel. Etter at den britisk fødte kvinnen hadde havnet i slagsmål med sin svigermor, ble hun regelrett kastet ut av huset. ”As I find things here impossible to carry on any longer, can you advice me to what to do best?”, skrev hun i sin fortvilelse til Rettleiingskontoret, som ordnet med leilighet for henne og barnet på Gulskogen.³⁶³ Ektemannen fortsatte å bo hos moren, og konen bestemte seg for å søke skilsmisse. Tilbake til Skottland ville hun imidlertid ikke, fordi da ville faren få rett i advarselen han hadde gitt henne om følgene av å gifte seg med en utlending.

Kvinnen, som i dette tilfellet hadde fulgt ”hjertets stemme”, hadde i likhet med de fleste andre i samme situasjon, ikke noen fullstendig oversikt over hva som ville være situasjonen den dagen krigen var slutt. Forsørgeren sto fortsatt under militær kommando eller var hyret til tjeneste i handelsflåten. At konen ved giftemålet hadde fått norsk statsborgerskap, medførte at hun i tillegg til ekteskapsbåndet med mannen, også var bundet til Norge. Det er derfor vanskelig å se at kvinnene kunne handlet særlig annerledes enn å følge med til Norge da krigen sluttet. ”Vi kom fordi vi fulgte ektemannen til sin stat,” uttrykte Sally 2 det, da hun skulle forklare hvorfor hun reiste.³⁶⁴ Hva som ventet dem av utfordringer på den andre siden av Nordsjøen, mottagelsen de ville få eller mulighetene for å skaffe seg et eget sted å bo, var det naturlig nok knyttet stor usikkerhet til.

³⁶² Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, boks 129, rapport av 23/5-1947 fra kvinnens lege.

³⁶³ Samme sted, brev av 23/5-1947.

³⁶⁴ Intervju nr. 8. Nevnt i kapittel 1 i oppgaven.

Likevel mener jeg at Rettleiingskontoret vaktet seg vel for å skjønne forholdene. Når kvinner skrev fra Storbritannia og spurte om hvordan sjansen var for å skaffe seg leilighet i Norge, fikk de et klart svar tilbake om hvor vanskelig tilgangen på boliger var over hele landet. I andre tilfeller, når kvinnene kritiserte mangelen på leiligheter eller sammenlignet norske forhold med britiske, trakk man frem at boligforholdene også i Storbritannia var ille mange steder. Dessuten var det alminnelig kjent at på slutten på førtitallet kunne matvaresituasjonen være enda vanskeligere på den andre siden av Nordsjøen.³⁶⁵ Kontorleder Hjersing fremhevet norsk skolevesen som noe av det beste i verden og dessuten gratis, og at helsevesenet her i landet var godt utbygd.

Etter at Rettleiingskontoret la ned virksomheten sin i juni 1949, var det den enkelte kommune som fikk ansvaret for å hjelpe krigsbrudene til rette. I takkebrevene som ble sendt rundt til de lokale kontaktpersonene, ble det informert om at ”Rettleiingskomiteen for ikke norsk-fødte kvinner” nå anså arbeidet sitt for avsluttet, fordi myndighetene ”[...] er av den oppfatning at de britisk fødte kvinner som nå befinner seg her i landet har funnet seg til rette i de norske forhold [...]”.³⁶⁶ Uttalelsen står i sterk kontrast til det som komiteen i februar samme året skrev i et svar til en av kvinnene som ba om hjelp til å skaffe seg en brukbar bolig:

Dessverre er det umulig å hjelpe dere med noe sted å bo i Norge. Bosituasjonen er desperat for tusener av familier. Leiligheter er nesten umulig å få tak i – selv et eneste rom kan være vanskelig å skaffe.³⁶⁷

Det var likevel blitt vedtatt at de britiske kvinnene nå måtte klare seg som best de kunne innenfor landets ordinære sosiale hjelpeapparat dersom de fikk behov for hjelp. På forhånd hadde Rettleiingskontoret inngått en avtale med Oslo Kommunes Kontor for Fri Rettshjelp som skulle gi støtte i juridiske spørsmål. For boligspørsmål måtte man henvende seg til den kommunale boligformidlingen eller til forsorgsvesenet i tilfelle problemet var av akutt økonomisk art.

Rettleiingskontoret hadde oppnådd å bli en viktig støttefunksjon for de britisk fødte kvinnene i de godt og vel tre årene kontoret var i drift. Likevel fantes det enkelte som mente at de var blitt fortalt ”glowing tales” om all velferden i Norge og om alle klubbene som var blitt åpnet for å hjelpe de nyankomne kvinnene til rette, men som siden hadde funnet at dette

³⁶⁵ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, boks 130, brev av 4/4-1946.

³⁶⁶ Samme sted, boks 127, brev av 23/6-1949.

³⁶⁷ Samme sted, boks 131-133, brev av 1/2-1949.

stemte dårlig med deres erfaring.³⁶⁸ Bitterheten som fremkom i noen av brevene, skyldtes kanskje først og fremst den ulykkelige familiesituasjonen kvinnene selv var kommet opp i, forlatt av ektemannen sin og kanskje alene med små barn. Slike reaksjoner kan likevel ikke sies å være representative for alle de omkring 400 kvinnene som henvendte seg til kontoret. De mange varme hilsningene som kommer frem i mange av brevene som ble skrevet til Rettleiingskontoret, den uformelle tonen i brevene hvor de åpenhertig fortalte om sine personlige vanskeligheter, tyder på at hjelpen som ble gitt var kjærkommen og nyttig. Kvinnene som henvendte seg til Rettleiingskontoret og hadde fått god hjelp, anbefalte gjerne andre om å ta kontakt.

Fordi det offentlige hjelpeapparatet hadde fungert lite tilfredsstillende fra starten da de første krigsbrudene steg i land, klarte man ikke å kompensere for den sosiale underbalansen fullt ut. I den kaotiske fasen, ved overgangen fra et tysk okkupasjonsstyre til et norsk sivil styre, hvor mange aktører skulle innta nye posisjoner, hadde man verken et godt nok utbygd hjelpeapparat eller tilstrekkelige ressurser. I konkurransen om boliger trakk norsk-britiske par ”det korteste strå”. Det de ble tilbudt var ofte en bolig av det simpleste slaget, som dårlig isolerte sommerhytter, naust og skur. For denne gruppen ser det *ikke* ut til at Rekvireringsloven av 19. juli 1946 oppfylte intensjonen om å prioritere de som hadde ”vært ute” under krigen.³⁶⁹

I dette kapittelet har vi sett at den hjelpen som de britiske kvinnene ble tilbudt av norske myndigheter var av begrenset omfang. De fleste som flyttet til Norge etter krigen som hustruer til norske ektemenn, måtte i stor grad stole på egne ressurser og støtte fra ektemannens familie. Ja, suksessfaktoren var, som vi har sett, først og fremst avhengig av ektemannens familie og hvilke muligheter de hadde for å tilby plass til de nyankomne i sine hjem. Med hensyn til nytten av å ha et godt nettverk og sjansene for å skaffe seg en brukbar bolig hadde de norsk-britiske parene et betydelig handikap, i forhold til par hvor begge partene var norske. Par som hadde foreldre og familie fra begge sider i sitt nettverk, hadde vanligvis dobbelt så mange nærpersoner som kunne gi referanser og komme med tips, enn i de tilfellene hvor den ene ektefellen var av utenlandsk opprinnelse.

En måte å imøtekomme noe av behovet på, var å ta i bruk bygninger som tyskerne hadde satt opp midlertidig som kaserner for sine militære mannskaper, og som i utgangspunktet ikke egnet seg som boliger for familier med små barn. Men til tross for

³⁶⁸ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 127, brev av 26/4-1948.

³⁶⁹ Samme sted, boks 128, brev av 28/5-1947.

trangboddhet og boliger av dårlig standard, tilpasset de fleste av de britiske krigsbrudene seg forholdene. Etter hvert som varesituasjonen bedret seg og importrestriksjonene ble lempet noe på, kom også boligbyggingen i gang mange steder. Da hadde likevel flere hundre av krigsbrudene reist tilbake til Storbritannia.

Neste kapittel skal se nærmere på denne tilbakeflyttingen. Da skal vi prøve å skaffe rede på omfanget av den, og holdepunkter for at kvinnene handlet slik de gjorde.

Kapittel 6: Tilbakeflytting

”Krigsekteskap er alltid et eksperiment med høy feilprosent”, hevdet *Dagbladet* i en artikkel fra mars 1946. Artikkelen rettet søkelyset på hvorfor så mange britisk fødte koner allerede ønsket å skille seg fra sine norske ektemenn og reise tilbake til Storbritannia. Avisen mente å vite at om lag halvparten av krigsbrudene allerede var reist tilbake, og at norske myndigheter nå måtte legge forholdene til rette for at de som var igjen, kunne bli boende i Norge.³⁷⁰ Det ble pekt på at nettverket til de britisk fødte kvinnene var mer begrenset enn til de norske. De utenlandske kvinnene hadde derfor et handikap som det burde kompenseres for, ved at de fikk fortrinnsrett i boligkøen.

Kapittel 6 skal ta for seg tiden fra 1946 til 1950, som antas å være det tidsrommet da de fleste som ønsket å flytte tilbake, virkelig dro. Det er av interesse å finne ut hvor mange kvinner som dro tilbake, fordi omfanget av tilbakeflyttingen kan antyde i hvilken grad krigsbrudene generelt fant seg til rette i Norge.

Til tross for støttetiltakene som norske myndigheter sto ansvarlig for, som for eksempel opprettelse av brakkeleirer, tilbud om rekvirerte leiligheter eller driften av Rettleiingskontoret, vet vi at mange av krigsbrudene likevel valgte å flytte tilbake til Storbritannia. Dessuten var det noen familier som aldri fikk tilbud om rom i brakkeleirene eller som ikke fant seg til rette der. Noen av disse så kanskje ingen annen utvei enn å forlate landet.

I dette kapittelet skal vi først se på intervjuene med de tre informantene som reiste tilbake, for å forsøke å finne holdepunkter for hvorfor de valgte den løsningen. Materialet fra intervjurunden peker på mulige sammenhenger som forholdet til familiemedlemmer, utsikter til å skaffe seg en brukbar bolig, tilgang på arbeid for ektemannen og familiemedlemmenes fysiske og psykiske helse. Felles for alle de tre kvinnene var at de hadde både mann og barn med seg da de reiste tilbake.

Deretter vil jeg undersøke omfanget av tilbakeflyttinger hvor kvinnene valgte å dra tilbake uten ektefelle. Hvor stort omfang ekteskapsbrudd hadde, og hvor ofte skilsmisse var hovedgrunnen til at kvinnene valgte å flytte, er vanskelig å skaffe seg oversikt over. Utroskap og bigami er i denne sammenhengen relevante momenter, men som kildestoff er de ømtålelige emner på grunn av taushetsplikt og anonymisering. De som valgte å reise, kan naturlig nok ha følt det vanskelig å la seg intervju og snakke om personlige nederlag som

³⁷⁰ *Dagbladet*, 22. mars 1946.

kunne vekke til livet en kanskje fortrengt skyldfølelse for at de ga opp tilværelsen i Norge, i stedet for å stå imot og utholde vanskelighetene ”for good or for worse”, som de hadde lovet i vielsesritualet. Henvendelser til flere tilbakevendte krigsbruder i Storbritannia, viste at det ikke ville bli lett å finne noen som kunne være villige til å fortelle åpent om sine mindre gode erfaringer av privat karakter. Kvinnene skyldte på høy alder og sykdom for at de ikke ville la seg intervju eller sa at de var *ferdige* med Norge.³⁷¹

Brevene som de britisk fødte kvinnene skrev til Rettleiingskontoret mellom 1946 og 1949, er derfor et verdifullt kildemateriale som gir oss direkte innsikt i kvinnes situasjon, og som gjør det mulig å identifisere noen av årsakene til at de handlet slik de gjorde.³⁷² Ved å undersøke brevene systematisk vil jeg forsøke å finne holdepunkter som kan gi et klarere bilde av situasjonen fra den gang.

6.1 Informanter som dro tilbake

Blant de 16 kvinnene som ble intervjuet i forbindelse med denne studien, dro som nevnt tre av dem tilbake til Storbritannia sammen med ektefelle og barn.³⁷³ Da hadde de bodd i Norge fra ett til 15 år. I alle tre tilfellene hadde ektemannen vært til sjøs under det meste av krigen. To menn opplevde at skipet deres ble torpedert mens det gikk i konvoifart. Den ene ektemannen hadde fått en varig helseskade etter krigsangrep. De tre kvinnene som reiste og var villige til å la seg intervju, er en for liten gruppe til at de kan danne noe statistisk grunnlag. Men hver for seg kaster intervjuene lys over noen mulige forhold som kan forklare hvorfor de norsk-britiske ekteparene vendte ryggen til Norge. Opplevelsene som de forteller om i intervjuene, kan være relevante som delforklaringer til det store bildet. Tilfellene som nevnes her har det til felles at det ikke var forholdet mellom ektefellene som var årsak til at de forlot landet. Det som trekkes frem i de tre intervjuene, er levekår som først og fremst er knyttet til bolig, helse og ektemennenes muligheter for å skaffe seg arbeid.

Sally 5 slo seg ned med familien sin i Bergen. Her bodde de i noen år mens ektemannen fortsatte som sjømann i handelsflåten. Sally 5 minnes at hun deltok på møter som en av klubbene for de britiske krigsbrudene arrangerte oppe på Fløyen.³⁷⁴ De eldste barna var allerede begynt på skole da det kom melding fra ektemannens familie på nordvestlandet om at foreldrene var blitt så gamle og slitne at de hadde behov for hjelp til å klare gårdsdriften.

³⁷¹ Henvendelser som ble gjort til krigsbruder i Liverpool høsten 2003.

³⁷² Rettleiingskontoret ble avvirket i slutten av juni 1949.

³⁷³ Se kapittel 1.

³⁷⁴ Se kapittel 4.4.

Beslutningen om å bryte opp fra bylivet i Bergen for å flytte nordover ble tatt ut fra pliktfølelse overfor gamle foreldre og respekt for slektens tradisjoner, mer enn av hensyn til Sally 5 og barna, som allerede hadde funnet nytt feste for røttene sine i Bergen.

Ektemannens familie bodde på en gård som lå ensomt til ute på en liten øy midt i fjorden. Det første møtet med svigermoren ble en stor skuffelse for Sally 5. I klare ordelag uttrykte svigermoren at hun ikke kunne begripe hvordan sønnen hennes hadde vært så uheldig å få en så stygg kone ”med rødt hår og griseøyne”.³⁷⁵ Bemerkningen ble starten på en maktkamp mellom svigermor og svigerdatter som ikke tok noen ende. Sally 5 følte at hun aldri ble behandlet som et likeverdig familiemedlem, mens hun utførte sine daglige plikter i fjøs og hus som gratis arbeidskraft. Særlig vanskelig ble det når ektemannen var ute til sjøs i flere år om gangen.

I 1961 var begge svigerforeldrene borte. Likevel valgte Sally 5 og familien å selge familiegården og starte på nytt i Storbritannia. Gården ble solgt med hus, dyr og alt løsøre. Til Storbritannia brakte de kun noen klær og kontantene som salget av gården hadde gitt. For den summen fikk de kjøpt en flott eiendom i et forstadsområde som hørte til en større sjøfartsby. Sjømannen gikk i land for godt og startet opp sin egen virksomhet.

15 år i Norge hadde kostet Sally 5 en masse slitsomt arbeid, ensomhet og et anstrengt forhold til svigermoren. I tillegg hadde det yngste barnet en funksjonshemning som krevde mye omsorg og oppfølging. Tilbake i Storbritannia fant familien god støtte i det norsk-britiske miljøet i tilknytning til den norske sjømannskirken og velferdskontoret for norske sjøfolk, hvor de traff flere norske krigsseilere med britisk fødte koner som allerede hadde vendt tilbake eller var blitt boende der etter krigen.

Ektemannen til Sally 8 hadde vært ansatt i Nortraship i krigens siste fase. En av oppgavene hans var å skaffe hyre til norske sjøfolk eller arbeid på land for dem som ønsket det. Da familien bestemte seg for å reise tilbake til Norge i 1946, hadde ektemannen et godt håp om å få seg arbeid i likhet med det han hadde utført i London for Nortraship. Dette viste seg imidlertid å bli mye vanskeligere enn han hadde tenkt. Mens ektemannen søkte etter arbeid og bolig for å kunne forsørge familien, bodde Sally 8 og sønnen deres sammen med svigermoren. Hennes anstrengte forhold til sin svigermor er tidligere blitt nevnt i en annen sammenheng.³⁷⁶

Da et år var gått uten at ektemannen var kommet noe lenger i jakten på arbeid eller bolig for familien, bestemte de seg for å bryte opp for å forsøke det engelske markedet. Det

³⁷⁵ Intervju nr. 11.

³⁷⁶ Se kapittel 4.5.

tok ikke mange ukene før de kom over et lite hus hvor de fikk leie seg inn. I London fikk ektemannen heldigvis tilbud om å få den tidligere jobben sin tilbake. For begge ektefellene ble dette arrangementet en god løsning:

Getting the job with the Norwegians – working with Norwegian shipping – he was happy. It had both worlds then, and we were meeting friends from before the war, during the war and relatives.³⁷⁷

For Sally 8 og hennes familie var det hensynet til arbeidsmulighetene for ektemannen, kombinert med mangelen på familiebolig som gjorde at de valgte å returnere til Storbritannia. Samtidig var ektefellene bevisste på at det skulle være plass for begge lands kulturer i dagliglivet deres. Forholdet til svigermoren var ikke avgjørende for at Sally 8 valgte å reise tilbake. Hun mener at dersom de hadde sluppet å bo under samme tak, ville hun ha greid å hamle opp med henne, fordi hun visste at hun hadde hele mannens øvrige familie på sin side.

Sally 3 hadde flyttet sammen med ektemannen sin til et sted i Trøndelag hvor familien eide en håndverksbedrift. Planen var at ektemannen skulle sette seg på skolebenken for å gjøre ferdig sin utdanning som skipper. Imidlertid viste det seg allerede første året at han hadde pådratt seg sykdom som gjorde det vanskelig å følge den planlagte undervisningen. Familien valgte da å reise tilbake til Storbritannia. Medisinske undersøkelser som ble foretatt, konkluderte med at ektemannen hadde fått epilepsi som følge av et stygt fall mot et ståldekk, fordi skipet hvor ektemannen arbeidet som radiotelegrafist, var blitt angrepet av en torpedo under krigen.

Etter at sykdommen ble oppdaget, var videre skipperutdanning ikke aktuell. Likevel ville ikke norske myndigheter godkjenne tilfellet som noen krigsskade. Verken pensjonsytelse eller krigserstatning var det utsikter til å få utbetalt. I Storbritannia var Sally 3 heldig og fikk seg en god kontorjobb som gjorde henne i stand til å forsørge familien. Ektemannen ble hjemmeværende far med ansvar for den lille datteren. Hele tiden prøvde hun å hjelpe mannen sin med å fremskaffe bevis som kunne gi ham rett til krigspensjon. Gjennom god kontakt med velferdskontoret for sjøfolk, lyktes det til slutt å komme i kontakt med en person som hadde hatt hyre på det samme skipet som ble torpedert, og som kunne bevitne ektemannens ulykkestilfelle. Hendelsen hadde den gang gjort et stort inntrykk på den unge sjømannen, fordi han som nykomling ombord måtte overta den ansvarsfulle jobben som radiotelegrafist med bare minimal erfaring fra tilsvarende arbeid. Imens lå den erfarne radiotelegrafisten i koma i tre dager som følge av det tragiske fallet. Bevitnelsen som den inntil da ukjente

³⁷⁷ Intervju nr. 16.

sjømannen kunne gi, førte til at ektemannen til slutt fikk tilstått krigserstatningen. Året var 1968 – 23 år etter at krigen sluttet!

For pengene som ble utbetalt, kjøpte familien seg en liten bil, som ga dem muligheter for å kunne reise på norgesbesøk med Sally 3 som sjåfør. Bare sju år etter at ektemannen ble tilkjent erstatning etter torpederingen han hadde vært utsatt for under krigen, døde han. Sally 3 er ikke i tvil om at ektemannens tidlige død har sammenheng med krigsskaden han fikk, når hun hevder: ”Han brukte bare lengre tid på å dø!”

Årsaken til at Sally 3 og familien flyttet tilbake var først og fremst ektemannens helse. Uten inntekt så de små muligheter for å bli boende i Norge. Fordi Sally 3 hadde sin helse i behold, var det hun som måtte skaffe levebrødet til familiens underhold. Sjansen for å få arbeid regnet hun for å være større i hjembyen sin i Storbritannia enn i Norge. Her hadde hun i tillegg muligheter for å få hjelp fra sin egen familie.

Vanskeligheter med å skaffe seg en egen bolig sammen med helseproblemer og muligheter for arbeid, ser ut til å ha vært de tre viktigste push-faktorene som påvirket familiene til å reise fra Norge. Tilsvarende pull-faktorer som hadde betydning for å flytte, var kanskje først og fremst utsiktene til å skaffe seg bolig og arbeid. Men også miljøet i de norsk-britiske koloniene, som allerede var etablert i flere av de store byene i Storbritannia under krigen, kan ha gjort det lettere å bestemme seg for å dra tilbake. Språket skapte neppe store problemer for de norske ektemennene som allerede hadde bodd i Storbritannia under krigen. Barna som fulgte med var til dels tospråklige. Å etablere seg på nytt i Storbritannia var etter alt å dømme et mindre sjansespill for disse familiene enn å bli boende i Norge.

6.2 Tilbakeflytting i annet kildemateriale

Som nevnt i innledningen til kapittelet kan tilbakeflytting være forbundet med tabuer og vanskelig for en del mennesker å snakke åpent om. Det kan være problemer knyttet til utroskap, kvinnemishandling, bigami og andre kriminelle forhold. Noen kvinner kan føle en ubegrunnet skam og personlig skyld i forhold til slik atferd, som de naturlig nok ønsker å holde for seg selv. Foruten forholdet til ektefelle og svigerfamilie, kan forklaringer på hvorfor kvinnene ønsket å flytte, handle om hjemlengsel, generell mistriivsel på grunn av klima og vansker med å få tak i nødvendige forbruksvarer. For å kunne danne seg et nyansert inntrykk av ulike typer utfordringer og problemområder, ble det nødvendig å finne en informasjonskilde som direkte kunne formidle kvinnes oppfatninger om de forholdene de

levde under den gangen de bestemte seg for å dra tilbake til Storbritannia. Disse stemmene har jeg funnet i brevene som de britisk fødte kvinnene skrev til Rettleiingskontoret.

Kontorarkivet fra Rettleiingskontorets virksomhet inntil sommeren 1949 inneholder som tidligere nevnt, flere hundre brev som kvinnene skrev for å be om hjelp til å løse problemer som oppsto etter at de flyttet til Norge.

I underkapittel 1.2 er det beskrevet hvordan innholdet i brevene ble analysert. Resultatene er satt inn i tabellen nedenfor.

Tabell 6.1: Brev til Rettleiingskontoret fra britiske krigsbruder

Antall	Hus	Svigermor	Sykdom	Reise tilbake	Ensom/hjemlengsel	Språk	Klær	Skilsmisse	Forlatt	Utro	Arbeid/penger
100%	64%	1,5%	10%	25%	5%	5%	14%	8%	3%	3%	12%
376	243	6	38	94	19	19	53	30	12	11	45

Kilde: Flyktnings- og Fangedirektoratet, Rettleiingskontoret

Tabellen over viser nokså entydig at det var boligproblemer og henvendelser om hjelp til å skaffe familien bedre husrom som hyppigst nevnes i brevmaterialet. Brevene avslører også hvordan mange familier slet med ulike typer fysiske og psykiske lidelser. Noen på grunn av krigsskader og andre på grunn av at dårlige boligforhold påførte folk helseskader.³⁷⁸ Når situasjonen for familiene ble så vanskelig at barnas helse ble truet, ga mange opp og reiste tilbake til Storbritannia.

Norske aviser hadde i mars og april 1946 offentliggjort artikler som tok opp krigsbrudenes problemer i Norge. Her ble det hevdet at inntil mars 1946 hadde 600 britiske kvinner forlatt Norge fordi problemene de møtte her i landet, var blitt så alvorlige at de truet kvinnenens liv og helse. Tallet bygget på opplysninger som den britiske ambassaden hadde gitt, og tilsvarte søknader om innreisevisum som ambassaden hadde mottatt og behandlet. Etter de opplysningene som *Verdens Gang* hadde skaffet seg, utgjorde antall utstedte visa nesten halvparten av alle de britisk fødte kvinnene som hadde giftet seg med norske menn og flyttet til Norge etter krigen.³⁷⁹ I forhold til undersøkelser som er blitt gjort i denne studien, synes tallet som ble oppgitt over dem som alt hadde flyttet, å ha vært for høyt.

³⁷⁸ Se tabell 6.1. over. 10 % av brevene til Rettleiingskontoret fortalte om sykdomstilfeller i familien.

³⁷⁹ *Verdens Gang*, 1. april 1946.

Hvor mange av krigsbrudene som reiste tilbake, finnes det ikke noen samlet oversikt over. Ett av problemene med å tallfeste de som reiste tilbake, er at mange av dem som reiste ikke hadde til hensikt å bli boende i Storbritannia for all fremtid. Noen dro midlertidig tilbake for å føde barn i hjemlige omgivelser, og noen reiste for å besøke sine foreldre. I andre tilfeller ble kone og barn sendt over til Storbritannia mens ektefellen var til sjøs eller jaktet på en bedre bolig for seg selv og familien i Norge. Henvendelsene til Rettleiingskontoret tyder på at de britiske kvinnene reiste frem og tilbake mellom Norge og Storbritannia flere ganger. Blant de som er registrert i kontorets arkiver, reiste eller vurderte omkring 25 prosent av kvinnene å reise tilbake. Tar man hensyn til at en del av dem til slutt ble boende her i landet, kan 25 prosent være et maksimumstall.³⁸⁰ Ved å ta utgangspunkt i 657 britiske kvinner med kjent identitet, kan man med rimelig sikkerhet fastslå at 107 av dem reiste tilbake.³⁸¹ Overført til det totale antallet britisk fødte kvinner som vi antar giftet seg med nordmenn og flyttet til Norge etter krigen, kan anslagsvis 15 prosent eller omkring 460 av krigsbrudene ha reist tilbake til Storbritannia for varig opphold.³⁸²

Det er god grunn til å stille spørsmål ved disse tallene. Selv om kvinnene sier at de aktet å reise tilbake, trenger de likevel ikke å ha handlet slik i praksis. I brevmaterialet finnes det flere eksempler på kvinner som skrev at nå hadde familien endelig fått leilighet, situasjonen var dermed forandret og de ønsket fortsatt å bo i Norge. Eller at nå hadde ektemannen endelig fått seg arbeid eller at plassen på styrmannsskolen var sikret slik at problemene hadde løst seg.

Som tidligere nevnt ble levekårene i Storbritannia mindre gunstige mot slutten av 1940-årene i forhold til Norge.³⁸³ Det kan derfor være grunn til å tro at en del av dem som reiste tilbake, fant ut at vanskelighetene som de hadde i Norge ikke ville bli mindre om de flyttet. En av informantene som ble skilt i Norge noen år etter frigjøringen, fortalte at hun vurderte å reise tilbake til Storbritannia etter skilsmissen, men at hun hadde tenkt at i Storbritannia ville hun bli nødt til å betale for datterens utdannelse, mens den i Norge var gratis.³⁸⁴ Lignende økonomiske vurderinger kan ha vært mer utbredt enn det som kommer frem i brevmaterialet.

³⁸⁰ Se innledningskapittelet. Tallet referer til det totale antall navngitte krigsbruder - 657 - som er registrert i egen database. Legger man kun opplysninger fra brevene i kontorarkivet til grunn er remigrasjonen 25 %. Forskjellen kan forklares med at mange av de personene som ikke er tatt med blant de 376, er personer som vi er sikre på ikke flyttet tilbake likevel.

³⁸¹ Database laget på registreringer fra Flyktnings- og Fangedirektoratets arkiv.

³⁸² Med utgangspunkt i de 2300 som antydnet i kapittel 1.

³⁸³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, brev av 20/1-1948. Se også note nr. 250.

³⁸⁴ Telefonsamtale med Sarah 7 i mars 2003, før intervjuet.

Enkelte følte det nok også som et nederlag å måtte vende tilbake til Storbritannia, etter at de var blitt advart mot å gifte seg med utlendinger. Kvinnenes stolthet kan derfor ha bremsert tilbakeflyttingen. En av kvinnene som var blitt intervjuet av *Verdens Gang* i forbindelse med at avisen hadde satt søkelyset på alle krigsbrudene som hadde søkt om visum til Storbritannia, uttalte til journalisten ”[...]vi har gjennomlevd krigen. Vi må greie freden også”.³⁸⁵

6.3 Skifte av statsborgerrettslig status enda en gang

I enkelte tilfeller ble kvinnene forlatt av ektemennene, uten at de fikk noen forklaring på hvorfor han forsvant. Når den økonomiske støtten fra ektemannen ble borte, så konen kanskje ingen annen mulighet enn å flytte tilbake til familien sin i Storbritannia. Brev som kvinnene sendte inn til Rettleiingskontoret, forteller om dem som var blitt forlatt av mannen sin og som innstendig ba kontoret om hjelp til å få sporet han opp, fordi de ikke hadde penger til å forsørge seg selv og barna.³⁸⁶ Samarbeidet med Frelsesarmeen og andre kunne føre til at Rettleiingskontoret fikk opplysninger om hvor ektemannen oppholdt seg. Men det viste seg ofte vanskelig å oppnå noe regelmessig underhold fra en ektemann som ikke ønsket å fortsette samlivet. Ektemenn som reiste til sjøs, kunne klare å komme seg unna underholdsplikten ved å bytte rederi ofte. I praksis var det derfor vanskelig å kreve trekk i lønnen fra arbeidsgiver. Rettleiingskontoret kunne likevel gi råd om hvordan konen skulle gå frem for å få skilsmisse. Som tidligere nevnt, mistet britisk fødte kvinner som giftet seg med utlendinger statsborgerskapet sitt automatisk, før ekteskapsloven i Storbritannia ble endret i 1948. For å kunne søke om et nytt britisk statsborgerskap, måtte de enten ha skilsmissepapirene i orden eller de måtte ha enkestatus. Lovendringen tillot britiske kvinner å beholde sitt britiske statsborgerskap selv om de giftet seg med utlendinger.

Av korrespondansen som Rettleiingskontoret hadde med krigsbrudene, kan det virke som om flere av dem ikke var godt nok kjent med sin nye statsborgerrettslige status som de automatisk fikk da de giftet seg. I svarbrevene som gikk ut fra kontoret ble det innstendig påpekt at de britisk fødte kvinnene etter giftemålet med norske sjøfolk eller militære hadde status som norske statsborgere. En vanlig formulering som ble brukt av Irene Hjersing som svar på slike henvendelser var:

³⁸⁵ *Verdens Gang*, 1/4 – 1946.

³⁸⁶ Av 376 brev til Rettleiingskontoret nevnte 53 brev eller 14 % skilsmisse, utroskap eller at ektemannen hadde forlatt familien sin.

In a case of a British subject who marries a Norwegian, she becomes a Norwegian subject immediately and loses her British citizenship. You can only apply for British citizenship if you are widowed or divorced. Please note I say apply.³⁸⁷

Behovet for veiledning blant de britisk fødte kvinnene ser ut til å ha vært stort, blant annet om hvordan de skulle forholde seg dersom de ønsket å reise tilbake til Storbritannia enten midlertidig eller permanent.

En britisk soldathustru i Nord-Norge hadde tatt kontakt med fru Hjersing fordi hun ønsket å reise tilbake til Skottland så fort som mulig sammen med sin lille datter. Årsaken til mistrivselen forklarer hun med “[...] the many disappointments I had when I first came here have spoiled Norway for me”.³⁸⁸ Kvinnen ble rådet av Rettleiingskontoret til å ta kontakt med den lokale politimyndigheten på stedet for å be om pass. Samtidig måtte hun sørge for at barnet også ble oppført i passet. Deretter skulle passet sendes til visaseksjonen ved det britiske konsulatet i Bergen, vedlagt 16 kroner. Hun ville dermed få tilsendt visumet sitt i posten.

En av dem som Rettleiingskontoret hadde hjulpet med å skaffe visum og økonomiske midler for å reise tilbake til Storbritannia, uttalte i sitt takkebrev til fru Hjersing: ”Do you know, you never realise how great England is until you have been away from it! The grass over there in Norway is yellow compared to this.”³⁸⁹

Det fantes imidlertid en viss forvirring i ulike administrative instanser om de britiske kvinnene var å anse som norske, britiske eller om de egentlig hadde dobbelt statsborgerskap.³⁹⁰ Selv om norsk og britisk lov synes å ha vært klar på dette punktet, er det saker som tyder på at offentlig praksis kan ha variert. Når det ble gitt juridiske råd til de britisk fødte hustruene, var det ut fra norsk fortolkning. I noen tilfeller ble det avholdt konferanser med britiske myndigheter, slik at man kunne komme frem til en felles forståelse av lovverket.³⁹¹ Et notat fra januar 1948 til Utenriksdepartementet etter et møte som norske myndigheter hadde hatt med Foreign Office i London, slo fast at:

Britisk fødte kvinner taper ved ekteskap med nordmenn sin britiske statsborgerrett, dette uansett hvor ekteskapet inngås og om vedkommende aldri har forlatt Storbritannia. Når ekteparet skilles og hustruen blir boende i Storbritannia eller vender tilbake hit, vil hun fortsatt bevare sin norske statsborgerrett inntil hun søker om å få sin

³⁸⁷ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 13/5-1946.

³⁸⁸ Samme sted, brev av 19/9-1946.

³⁸⁹ Samme sted, udatert 1947.

³⁹⁰ Se kapittel 3.4. om statsborgerskap.

³⁹¹ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 14/1-1948.

britiske statsborgerrett tilbake. Eventuell søknad om å gjenerhverve britisk statsborgerrett vil i slike tilfeller alltid bli innvilget.³⁹²

Ett av spørsmålene som ble tatt opp flere ganger, var om norske myndigheter var forpliktet eller ikke til å refundere utgifter som sosialetaten i Storbritannia fikk når britisk fødte kvinner med norsk statsborgerskap søkte sosialhjelp hos det lokale sosialkontoret. Siden de ikke kunne regne seg som britiske statsborgere lenger, ble det vanlig å be norske myndigheter om å refundere utleggene som lokale sosialmyndigheter i Storbritannia fikk når kvinnene henvendte seg dit for å be om økonomisk støtte. Flere av disse kvinnene mottok lite eller ingen bidrag fra ektefellen sin i Norge og hadde heller ingen andre inntektskilder. Norske myndigheter derimot viste til internasjonale avtaler som skulle sikre mennesker livsopphold, uavhengig av hvilket land personen oppholdt seg i. Først når myndighetene fikk stadfestet at hjelpen som ble gitt av en fremmed makt var mangelfull eller manglet helt, var det aktuelt å tilby norsk hjelp og henvise søkeren til norske konsulater eller ambassade.³⁹³ Etter hvert kom man frem til ”at det fra britisk side aldri har vært reist spørsmål om Norge skulle refundere disse utlegg”, og de kommunene som allerede hadde sendt penger til Storbritannia, som skulle dekke de britiske lokalmyndighetenes utgifter, måtte slutte denne praksisen straks.³⁹⁴

6.4 Økonomiske konsekvenser

Et annet problem som rammet kvinner som reiste tilbake eller som aldri hadde forlatt Storbritannia, var at Norge ikke hadde noen gjensidig avtale med Storbritannia om innkreving av barnebidrag, i likhet med avtaler som var gjort mellom de nordiske land. Rettleiingskontoret tok saken opp med statsråd Aaslaug Aasland på slutten av 1947. I brevet ble det vist til en avtale som ble gjort mellom USA og Norge etter krigsoppgjøret, hvor man tok spesielt hensyn til barn som ble født utenfor ekteskap, der moren var norsk og faren amerikansk statsborger eller moren var amerikansk og faren norsk. Ordningen skulle muliggjøre en viss økonomisk sikring for barna både i USA og Norge.

Hvor mange barn med norsk far som ble født utenfor ekteskap under krigen i Storbritannia, finnes det ingen samlet oversikt over. Hos feltpresten i Norske Brigade ble det første halvår av 1945 registrert seks barn født utenfor ekteskap blant 69 fødte barn ved én registrering. Tilnærmet kan derfor antall barn utenfor ekteskap ha ugjort omtrent ti prosent av

³⁹² Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, notat av 14/1-1948.

³⁹³ Samme sted, brev av 5/4-1947.

³⁹⁴ Samme sted, brev av 10/3-1948.

det totale fødselstallet. Dette tallet stemmer bra med oppgaver fra prestekontoret i St. Andrew's for 1944 og 1945, der det ble registrert 20 barn født utenfor ekteskap i perioden, av et totalt fødselstall på 197 i samme periode.³⁹⁵

Sannsynligvis var det bare et fåtall av disse barna som mottok bidrag regelmessig, selv om barnefaren hadde anerkjent farskapet og erklært seg villig til å betale. Noen varig økonomisk sikring for barnet eller moren var det vanskelig å oppnå. Et problem som kom frem i korrespondansen med Rettleiingskontoret, var myndighetenes restriksjoner som var lagt på overføring av valuta til utlandet. Når mange av de forlatte og avviste kvinnene i Storbritannia skrev sine klagebrev til Rettleiingskontoret om at de ikke hadde mottatt bidrag fra barnas fedre, kan det ikke utelukkes at noen tilfeller av manglende bidrag kunne skyldes praktiske problemer med å få overført pengene, og ikke bare fedrenes vrangvilje eller likegyldighet.

En av dem som hadde ventet lenge på økonomisk bistand for barnet sitt, skrev til Rettleiingskontoret og klaget over at hun ennå ikke hadde mottatt penger fra sin tidligere ektemann:

I don't seek charity only my rights as an English mother, who could love only one man in a lifetime, only to be told, Sorry Mr. NN was married in Norway. It makes women bitter. I realize I am not the only one by thousands, but why should it be. We who fed & looked after these men who had nowhere else to go, during the hardest days of war. Do people forget so easy?³⁹⁶

En båtbillett på annen klasse til Storbritannia i 1946, kostet 360 kroner for en voksen person, én vei. Med en månedslønn på rundt 450 kroner, var det vanskelig å finansiere en hjemreise, dersom man ikke hadde familie som kunne spe på inntekten med noen kroner.³⁹⁷ I noen spesielle tilfeller kan det se ut som om Rettleiingskontoret selv sponset hjemreisen for personer som hadde det ekstra vanskelig. Det kunne være en voldelig ektemann, dødsfall eller tilfeller av utroskap eller bigami som gjorde det nødvendig å handle raskt. Rettleiingskontoret hadde dessuten gode kontakter til Frelsesarmeen, Nasjonalhjelpen, Sjømennenes hjelpefond eller sosialetaten i kommunen, som kunne bistå med hjelp til dem som trengte det mest. En av de britiske konene hadde mistet mannen sin i en eksplosjonsulykke etter krigen. Dødsulykken skjedde under arbeid med å desarmere en tysk mine, mens han fortsatt var i forsvars

³⁹⁵ Feltpresten/ Norske Brigade, B-20, liste over barnefødsler 1942-1945.

³⁹⁶ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 131, brev av 18/3-1948.

³⁹⁷ Historisk statistikk 1994, tab. 10.3: Timelønn i industribedrifter for 1946 var kr 2,33. Tab. 11.2: Gjennomsnittlig nettoinntekt i 1948 var kr 6705,-. Tab. 10.11: Hyre for sjøfolk pr. måned i 1948 lå mellom kr 421,- og kr 722,-.

tjeneste. Pensjonen som enken fikk utbetalt som kompensasjon var på 58 kroner i måneden. Med diverse dyrtidstillegg ville hun komme opp i en årsinntekt på 980 kroner.³⁹⁸ På denne inntekten skulle hun også forsørge den lille datteren. Etter tapet av ektemannen ønsket kvinnen å reise tilbake til foreldrene sine i Skottland. Irene Hjersing ved Rettleiingskontoret hjalp henne med å sende søknad til Nasjonalforeningen om økonomisk støtte for å klare å finansiere returen, og oppnådde å få innvilget 300 kroner til formålet. I brevet som fulgte med vedtaket hadde administrerende direktør Sam Knutzen understreket at pengene ikke var tatt fra Landsinnsamlingen til Krigens Ofre "[...] og vi ser helst at Nasjonalhjelpens navn ikke nevnes i denne forbindelse. På den annen side skal vi gjøre hva vi kan for å hjelpe Dem i lignende tilfeller."³⁹⁹

Når direktøren for Nasjonalhjelpen understreket at pengene som organisasjonen hadde bevilget til den britiske enken ikke ble tatt fra Landsinnsamlingen for Krigens Ofre, tyder det på en viss ulik oppfatning i opinionen omkring hvem som hadde et legitimt krav på å få erstatning eller hvem som kunne regnes som krigsoffer her i landet. Folk tenkte vel at å inngå ekteskap gjør en av frivillighet. Valgte man å inngå ekteskap med en utlending under en krig, var det en kalkulert risiko som den enkelte måtte bære ansvar for selv. Ut fra en slik tanke kunne de som uforskyldt var blitt påført en skade under krigshandlinger ha større krav på kompensasjon, enn de som selv hadde foretatt uheldige disposisjoner som førte til sosiale og økonomiske problemer. Krigsoppgjøret og fokuseringen på skyld kontra ikke skyld, undersøkelseskommisjoner som skulle granske handlinger som ble foretatt under krigen av ministre, presidentskap, høyesterett, generaler og andre, skapte kanskje en forestilling om at noen handlinger og motiver var mer ærefulle enn andre. Hvem fortjente størst ære, de som hadde funnet seg i fem års tysk okkupasjon og gjort sitt beste for familie og lokalsamfunn i sin daglige dont, eller de som hadde flyktet fra okkupasjonen og som kanskje ved sin handlemåte hadde satt både sitt eget og andres liv i fare?

En aner her en motsetning mellom folk som "var ute" under krigen og folk som i stillhet led seg gjennom de fem krigsårene i Norge. Vi kan tyde det ut fra måten man fordelte boliger til de boligsøkende eller ut fra spørsmålet om hjemstavnsrett. Vi kan også se det på manglende utbetalinger av oppspart lønn til sjøfolk, som hadde gjort tjeneste i handelsflåten under hele krigen, noe som mange senere har betegnet som en nasjonal skandale.

Jeg tror derfor at direktør Sam Knutzens anmodning til Rettleiingskontoret om ikke å fortelle hvor pengene til hjemsendelse av nødlidende britiske hustruene kom fra, tyder på at

³⁹⁸ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 128, brev av 6/6-1947.

³⁹⁹ Samme sted, brev av 12/6-1947.

det kunne være delte meninger i opinionen om hvor langt norske økonomiske forpliktelser overfor de britiske krigsbrudene skulle gå. Derfor ble det viktig å holde detaljene skjult og ikke utfordre motsetningene i befolkningen unødig.

En av de hustruene som gjennom brev til Rettleiingskontoret ga uttrykk for at hun ville reise tilbake, begrunnet valget med de dårlige lønnsbetingelsene mannen hennes ble tilbudt her i landet etter å ha vært stasjonert i Skottland i seks år. For to ukers arbeid fikk han utbetalt 150 kroner. I brevet uttaler kona: "That's nothing for the work he is doing [sic] if we tried in a 100 years to get money [...]".⁴⁰⁰ Dårlig økonomi og mangel på arbeid var tema i 12 prosent av brevene som kvinnene skrev til Rettleiingskontoret.⁴⁰¹ For noen kunne det nok være en løsning å reise til en større by eller tettsted i Norge hvor kvinnene fikk muligheter for å treffe andre kvinner i samme situasjon, og der ektemannen kanskje hadde større sjanser for å skaffe seg et arbeid som familien kunne leve av. Men som det allerede er blitt vist i denne oppgaven, var arbeidstilbudet avhengig av at familien fikk tak i et skikkelig husvære. Fordi boligsituasjonen var omtrent like vanskelig overalt her til lands og begrenset muligheter for å skaffe seg arbeid, kan man forstå at noen av de britiske kvinnene ikke så noen annen mulighet enn å bryte over tvert og reise tilbake. Spesielt når ektemannen måtte reise til sjøs igjen, og den britiske konen ble alene sammen med sine gamle svigerforeldre som vanligvis ikke snakket engelsk, føltes savnet etter familien i Storbritannia særlig sterkt. Hjemlengsel og ensomhet kan i slike tilfeller være vanskelig å komme over, og var sannsynligvis en medvirkende faktor til at kvinnene valgte å flytte. Problemer som hørte til denne kategorien nevnes i fem prosent av brevene til Rettleiingskontoret.⁴⁰²

Når kvinnene nærmest ble overlatt til seg selv, kunne motivasjonen for å starte omstillingsprosessen til norske forhold reduseres så mye at de ikke så noen fremtid i å bli boende her i landet. Eller som en av kvinnene som hadde havnet på en øy på nordlandskysten uttrykte det i sitt brev til Rettleiingskontoret: "I will have about as much privacy as a goldfish in a bowl."⁴⁰³ Kona hadde følelsen av å være "fanget" og ute av stand til å unnsnippe en tilværelse, som på langt nær samsvarte med kvinnenens visjoner om hvordan det skulle bli å skape et hjem langt ute i sivilisasjonens periferi. Fordi Norge hadde et mangelfullt kommunikasjonsnett i forhold til landets vanskelige geografi, og fordi unge familier i etableringsfasen hadde begrensede økonomiske ressurser, ble det smått med muligheter for å reise på ferieopphold til familien i Storbritannia. Derfor valgte mange å flytte tilbake for godt.

⁴⁰⁰ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, brev av 18/6-1946.

⁴⁰¹ Se tabell 6.1.

⁴⁰² Samme sted.

⁴⁰³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, brev av 31/3-1948.

I noen tilfeller betydde en slik avgjørelse at de tok ut skilsmisse og reiste tilbake med barna sine – i andre at familien emigrerte sammen for å prøve lykken på den andre siden av Nordsjøen.

I neste kapittel skal vi se på hvordan tilpasningen skjedde for majoriteten av de britiske kvinnene som giftet seg med nordmenn under og like etter krigen, og som valgte å slå seg ned i Norge for godt. Forutsetningen fra norske myndighetenes side var tydeligvis at kvinnene skulle tilpasse seg norske forhold raskest mulig. Norsk statsborgerskap hadde de fått ved giftermålet, nå gjensto prosessen med å omdanne dem til ”riktige” nordmenn, ved å bruke norsk språk, tilegne seg norske klesmoter, lage norsk mat og bruke norske omgangsformer, lære seg å like norske sportsgrener og friluftsliv – kort sagt: Bli flinke, norske husmødre!

I hvilken grad kan man si at dette var et krav til de britisk fødte kvinnene om å la seg assimilere inn i det norske samfunnet? Hvordan samsvarte dette eventuelle kravet til de forhåpninger som kvinnene stilte til seg selv om å bli norske?

Kapittel 7: Identitet og tilpasning

I de tilfellene der krigsbrudene ikke reiste tilbake til Storbritannia, men valgte å bli i Norge som de fleste av dem gjorde, kan man da forutsette at de tilpasset seg forholdene og nesten gikk opp i den norske befolkningen? Ble de norske? Fant de tilhørighet i det norske samfunnet? Å høre til i en sammenheng betyr at en fyller noen kvaliteter eller kriterier som andre mennesker gjenkjenner og godkjenner.⁴⁰⁴ Det gir forhåpninger om å bli akseptert og innlemmet i et fellesskap som i beste fall kan romme likeverdighet og trygghet og gi mennesker en følelse av å være verdsatt. Tilhørighet medfører en toveis kommunikasjon mellom den som søker seg inn i fellesskapet og de som allerede er innenfor. ”Slik sett kan tilhørighet være en skapende sosial følelse. Den gir øre for de andre, og vi blir lyttet til sjøl.”⁴⁰⁵

I dette kapittelet ønsker jeg å se nærmere på hvordan tiltakene som skulle fremme tilhørighet fikk betydning for de britisk fødte kvinnene i praksis. Vi skal følge hovedtrekkene av denne tilpasningsprosessen fram til midten av 1970-årene, som er den tiden man kan regne med at kvinnene hadde voksne barn eller sto på høyden av en eventuell yrkeskarriere.

”De vanskeligheter som disse kvinnene har med å tilpasse seg forholdene i Norge, er mangeartede, men skyldes for en stor del krigen,” mente Sigrid Helliesen Lund i en orientering som hun skrev til statsråd Aaslaug Aasland, like etter hun hadde overtatt som formann for Rettleiingskomiteen i mars 1947. Foruten boligspørsmålet, som fru Helliesen Lund mente var det største problemet, pekte hun på krigsbrudenes unge alder, og på alle påkjennningene de hadde vært utsatt for under krigen. Tidligere kapitler synes å kunne støtte opp om fru Helliesen Lunds påstand om at boligspørsmålet var den største utfordringen for de britisk fødte kvinnene som skulle etablere seg her i landet etter 1945.

Her skal vi se på en del av de ”mangeartede” andre faktorene som synes å ha spilt en rolle i forløpet av prosessen, som en felles erfaring for en del av kvinnene. Kvinnenes unge alder vil blant annet bli drøftet nærmere i underkapittel 7.1, mens påkjennningene fra krigens dager, som fru Helliesen Lund nevnte i skrivet til statsråden, vil bli belyst i 7.5. Å leve sammen med en ektefelle som led under ettervirkninger av torpederinger til sjøs, eller at kvinnene selv hadde vært utsatt for krigsskader og pådratt seg sykdommer, mente hun kunne medføre en ekstra stor belastning for den enkelte familie.

⁴⁰⁴ Sveen, Karin 2005, *Frokost med fremmede: ei bok om tilhørighet*. I boken sin nevner Sveen at fellesskap kan bli en sensurinstans som det kan være nødvendig å frigjøre seg fra. Tilhørighet oppstår i en slags dialog, som en hermeneutisk bevegelse, hvor det fremmede og hjemlige belyser hverandre gjensidig.

⁴⁰⁵ Samme sted, s. 167.

I et tidligere kapittel så vi at krigsbrudene hadde ulike strategier for å lære seg norsk språk.⁴⁰⁶ Hvor snart lærte de å snakke norsk så godt at de var i stand til å orientere seg i det norske samfunnet? I underkapittel 7.3 vil jeg bruke språkundersøkelsen som Elizabeth Rokkan gjorde blant briter som flyttet til bergensdistriktet i 1982, for å belyse hvor effektivt de britiske krigsbrudene tilegnet seg språket.⁴⁰⁷

Det kan nesten se ut som om norske myndigheter tok det for gitt at de krigsbrudene som ikke allerede hadde reist tilbake til Storbritannia, uten videre skulle være i stand til å klare en rask omstilling nesten på egen hånd. Lå det kanskje i dette et krav om assimilering fra samfunnets side?

Men før vi ser på utviklingen i vårt eget land, skal vi gjøre et langt hopp over Atlanteren og undersøke hvordan britiske krigsbruder opplevde en tilsvarende tilpasning i Canada og USA. Hvordan forløp tilpasningsprosessen for britiske krigsbruder som giftet seg med canadiere og amerikanere? Var deres utfordringer forskjellig fra det britisk fødte kvinner måtte tåle her i landet? Kan kravet om tilpasning som kvinnene møtte da de flyttet til ektefellens hjemland være et allment fenomen, eller var det trekk ved det norske samfunnet som gjorde tilpasningen spesielt vanskelig?

7.1 Krigsbruder i andre studier

Mer enn 40 000 britiske kvinner giftet seg med canadiske soldater og ble sendt med skip over Atlanteren like etter at andre verdenskrig var over.⁴⁰⁸ Både mens de var om bord på skipene som skulle frakte dem over havet, og senere under togreisen gjennom Canada, ble krigsbrudene eskortert av canadiske medlemmer fra Røde Kors.⁴⁰⁹ Organisasjonen fulgte også opp kvinnene etter at de hadde slått seg ned på sine respektive hjemsteder og kunne bistå med hjelp til dem som hadde behov for det. Etter at det hadde forekommet historier i avisene om "lonely war brides" som ønsket å forlate Canada i hopetall, ble det gjort en omfattende spørreundersøkelse i 1947 blant krigsbrudene om hvordan de opplevde sin situasjon som innflyttere, og om de anså den hjelpen som de hadde fått av canadiske myndigheter for å være tilstrekkelig? Rapporten som ble laget, viste til forholdene i provinsen New Brunswick som et typisk eksempel.⁴¹⁰ Den fortalte at de canadisk-britiske ekteskapene som var inngått under

⁴⁰⁶ Se underkapittel 4.3.

⁴⁰⁷ Se underkapittel 1.2.

⁴⁰⁸ Jarrett, Melynda 1995, "The war Brides of New Brunswick", forordet til masteroppgaven.

⁴⁰⁹ Samme sted. Jarrett forteller i kapittel 1 at hver 4. kanadier var medlem av Røde Kors på denne tiden.

⁴¹⁰ Melynda Jarrett antyder i sin masteroppgave at rapporten var ment å få slutt på negativ avisomtale.

krigen, var ”as successful as even the most optimistic could expect”.⁴¹¹ Det kom likevel frem to forhold som krigsbrudene ikke var helt fortrolige med. For det første syntes de ikke noe særlig om merkelappen ”war bride”, som var blitt hengende ved dem, to år etter at krigen var slutt.⁴¹² Den andre bemerkningen var at de reagerte på sentimentale overskrifter i avisene som ble slått stort opp når kvinner som ikke fant seg til rette, ønsket å forlate Canada - av typen ”war bride went back”.⁴¹³ De ville tydeligvis ikke fremstå som en misfornøyd gruppe kvinner, ute av stand til å tilpasse seg forholdene i Canada, og som bare ga opp når de møtte litt motgang.

Når kvinnene valgte å reise tilbake fra Canada, var det ofte på grunn av personlige vanskeligheter som utroskap, alkoholisme eller sykdom. Som denne studien tidligere har vist, var dette også her hjemme vanlige årsaker til at mange av krigsbrudene ønsket å returnere. Svarene som kom frem i spørreundersøkelsen, gir inntrykk av at boligforholdene i Canada på mange måter kunne sammenlignes med forholdene i Norge. Også der var det områder av landet som lå langt tilbake i utvikling i forhold til den standarden som en del av storbykvinnene fra Storbritannia var vant med. Mange hus hadde fortsatt vedfyring og utedo, og vannet måtte bæres i bøtter fra brønnen. Fra brevene som de britiske kvinnene skrev til Rettleiingskontoret, kjenner vi igjen mange av de samme utfordringene som kvinnene møtte mange steder i norske bygder og byer.⁴¹⁴

Kvinnene som hadde svart på spørsmålene i levekårsundersøkelsen, hadde også merket seg at opinionen i Canada var mer konservativ i forhold til kvinner som tok arbeid utenfor hjemmet enn man var i Europa. Blant de som hadde svart på spørreskjemaet, var det flere som mente at de kunne risikere kritikk fra sine omgivelser dersom de insisterte på å skaffe seg inntektsbringende arbeid utenfor hjemmet. Visst hadde de canadiske kvinnene, på samme måte som de britiske, arbeidet i krigsindustrien og gjort en storartet innsats som det canadiske samfunnet hadde applaudert. Likevel synes det å ha vært et uttrykk for en alminnelig oppfatning i befolkningen, når det ble hevdet at kvinnene måtte være beredt til å innta sine tradisjonelle arbeidsoppgaver i hjemmet når de canadiske soldatene kom tilbake fra krigen, fordi det var ektemannen som skulle sørge for familiens inntekt. Det ble antydning at en kvinne som insisterte på lønnsarbeid, krenket mannens maskulinitet, selvfølelse og aktelse i

⁴¹¹ Jarrett, Melynda 1995, ”The War Brides of New Brunswick”, kapittel 4.

⁴¹² Samme sted. Se også kapittel 3.1 hvor begrepet *krigsbrud* - diskuteres i denne studien. Hjemmesiden for de canadiske krigsbrudene bruker konsekvent uttrykket ”war bride”, noe som tyder på at begrepet i dag er fullt ut akseptert.

⁴¹³ Samme sted.

⁴¹⁴ Melynda Jarrett viser til en opptelling fra 1947, hvor det blant 1820 ekteskap kun var 60 britisk fødte som på dette tidspunktet hadde flyttet ut av provinsen. Bare 21 av dem hadde dratt tilbake til Storbritannia.

nærmiljøet. Som en canadisk kvinne, som følte seg forvist fra den jobben hun hadde hatt under krigen, uttrykte det:

[...] there was general tendency to say to women: "Well, girls, you have done a nice job: you looked very cute in your overalls and we appreciate what you have done for us: but just run along; go home; we can get along without you very nicely".⁴¹⁵

En så negativ holdning til kvinner som ønsket å vie livet sitt til andre arbeidsområder enn mann, hus og barn var ikke alminnelig like etter krigen verken i Norge eller Storbritannia. Selv om man også i disse landene finner at de fleste gifte kvinnene var hjemmeværende i 20-årsperioden etter krigen, synes det som om kvinnene likevel sto friere til å gjøre egne valg enn forholdet var i Canada. Til en viss grad kan man forklare canadiernes konservative holdning til kvinners rettigheter ut fra at befolkningen i flere av provinsene hadde store innslag av katolikker.⁴¹⁶ Canadierne var trolig av samme årsak også mer restriktive overfor skilsmisser enn befolkningen i Storbritannia og Norge.

Annerledes var det for britiske kvinnene som kom til USA. Her møtte de en langt mer liberal holdning til kvinner som jobbet utenfor hjemmet, og hvor det også var mer vanlig å søke om skilsmisse og alminnelig akseptert at kvinner levde alene med sine barn.

I kapittel 3 ble det nevnt at britiske kvinner som giftet seg med nordmenn, automatisk fikk den samme statsborgerstatlige status som ektemannen, mens de som giftet seg med amerikanske soldater, måtte søke om amerikansk statsborgerskap etter først å ha bodd noen år i USA.⁴¹⁷ En annen viktig forskjell, som også ble nevnt i kapittel 2, var at amerikanske militærmyndigheter hadde praktisert en meget omstendelig prosess for inngåelse av ekteskap mellom amerikanske soldater og britiske kvinner. Tiden det tok å saksbehandle søknader om ekteskap kunne ta minst seks måneder. Dette ble gjort i den hensikt å holde tallet på ekteskap som partene inngikk etter et kanskje overfladisk bekjentskap, og som man regnet med allikevel måtte oppløses, så lavt som mulig. I motsetning til de amerikanske myndighetenes bevisste holdning til at man ikke skulle oppmuntre til ekteskapsinngåelser i krigstid "hvor hjertet er så lett antenkelig," så vi i kapittel 3 at norske myndigheter i mindre grad hadde en restriktiv holdning til ekteskapsallianser mellom nordmenn og britiske kvinner. Tvert i mot kan man hevde at innføringen av bigamiloven våren 1942, hvor norske menn fikk skilsmisse fra sin norske kone, uten at denne visste noe om skilsmissebegjæringen eller hadde fått uttalt

⁴¹⁵ Jarrett, Melynda 1996, "The War Brides of New Brunswick", kapittel 4.

⁴¹⁶ Samme sted, note 21 forteller at i provinsen New Brunswick var nesten halve befolkningen katolikker i 1941.

⁴¹⁷ Virden, s. 4. Amerikanske myndigheter satte ned naturalisasjonstiden, før man kunne søke om amerikansk statsborgerskap, fra fem til tre år for krigsbruder.

seg til saken, var en måte å *oppmuntre* til ekteskap med britiske kvinner. Dessuten så vi i samme kapittel at behandlingen av søknader om ekteskap som norske myndigheter foretok, hadde mindre preg av kontroll enn de amerikanske. Ekteskapspolitikken, som amerikanerne drev under krigen i Storbritannia, må derfor sies å ha vært mer restriktiv enn den norske, hvor det i større grad var tilfeldighetenes frie spill som gjaldt. I det følgende skal vi derfor se om de to landenes ulike praksis for inngåelse av ekteskap hadde konsekvenser for hvordan de britiske krigsbrudene i de to landene selv opplevde tilpasningen til sitt nye hjemland etter krigen.

Først skal vi se på om mottakelsen som de britiske kvinnene fikk i USA var annerledes enn den de fikk i Norge. Dernest skal vi se om kvinnene opplevde språkvanskeligheter i USA, til tross for at de snakket engelsk. Og hvilken betydning fikk klubbene som de britiske kvinner dannet i USA, i forhold til dem som ble dannet i Norge?

I mer enn hundre år hadde amerikanske myndigheter skaffet seg erfaring med å ta imot immigranter i stort omfang, noe som klart kom til syne etter andre verdenskrig, da omkring 70 000 krigsbruder skulle transporteres over Atlanteren til USA. I gjennomgangsløypen i Storbritannia, og før overfarten, ble det holdt informasjonsmøter hvor kvinnene fikk utdelt opplysningsmateriale om hvordan de skulle forholde seg på reisen og praktiske tips om hva som ventet dem på amerikansk jord.

Noen tilsvarende masseinnvandring som den amerikanske, hadde man ikke erfaring for på norsk side. Krigsbrudene som kom hit til landet, hadde ofte lite informasjon om hva som ventet dem i Norge, ut over det som ektemannen kunne fortelle. Fordi det hadde vært krig og kontakten med Norge hadde vært sterkt begrenset i fem år, var også deres viten om norske forhold i praksis mindre relevant.

På samme måten som i Canada hadde også USA et drillet mottakerapparat som Røde Kors hadde stilt til disposisjon for de nyankomne. I Norge så vi at det i all hovedsak var opp til ektemannen og eventuelt familien hans å bistå ved ankomsten og vise konen til rette i den første tiden. Samfunnet som de britisk fødte kvinnene kom til i USA, var preget av å være mer åpen for andre kulturer enn den norske. Norge hadde en liten og mer homogen befolkning som i hovedsak snakket norsk eller nynorsk. På den annen side var nok forventningen om at de britiske krigsbrudene skulle tilpasse seg amerikanske forhold raskt, minst like sterk der som i Norge. Dette skyldtes nok først og fremst den kulturelle tilknytningen Storbritannia hadde med USA og fordi språket var felles. Likevel finnes det flere eksempler på at de britiske kvinnene ble hundset fordi de snakket en annen dialekt eller brukte andre ord og uttrykk enn amerikanere flest. I noen tilfeller hendte det at svigerfamilien i USA selv var

første generasjons immigranter, og derfor ikke behersket engelsk så godt at de kunne kommunisere med sin britiske svigerdatter. Noen av kvinnene som reiste til USA fikk derfor vanskeligheter med å forstå dagligspråket, ikke ulik språkproblemer som britisk fødte kvinner hadde i Norge.

Holdninger som kvinnene møtte i USA, tyder på at også amerikanere hadde fordommer overfor dem som snakket litt annerledes eller kledde seg litt forskjellig fra det som var vanlig skikk. I en av guidene som ble laget for å veilede de britiske krigsbrudene, ble de rådet til å abonnere på lokalavisa og et kvinnemagasin for å holde seg à jour med aktuelle nyheter og tidens klesmoter.⁴¹⁸ Guiden minnet også kvinnene om at amerikanerne hadde for vane å overdrive fakta, og at kvinnene ikke skulle ”ta alt i verste mening”, fordi mange amerikanere likte å teste de nyankomne ved å erte dem litt.⁴¹⁹

På samme måten som i Norge og Canada ble det vanlig å opprette sosiale klubber for krigsbrudene, som skulle hjelpe kvinnene med å føle seg til rette og motvirke hjemlengsel. Det kan se ut som om kvinnene vurderte nytten av å delta i koneklubber nokså likt i alle de tre landene ut fra den enkeltes kvinnes behov for å oppnå støtte fra det britiske miljøet. Som vi også så var tilfelle i Norge, fant enkelte krigsbruder både i Canada og USA at klubbene var mer egnet til å opprettholde savnet av nettverket som de hadde mistet, enn å fremme integreringen. En tyskfødt svigermor i USA advarte sin britisk fødte svigerdatter mot å delta i et for snevert etnisk miljø, fordi hun selv hadde en opplevelse av å bli isolert i en etnisk enklave da hun kom til USA som nygift, en generasjon tidligere.⁴²⁰

Den likheten som kanskje overrasker mest, er at USA hadde omtrent like stor mangel på boliger som Norge hadde, en mangel mange britiske krigsbruder fikk merke her i landet. De aller fleste krigsbrudene som kom til USA, måtte finne seg i å dele bolig med svigerfamilien eller andre, gjerne i flere år, på samme måten som krigsbrudene hos oss i hovedsak måtte gjøre. En større undersøkelse som ble gjort blant britiske krigsbruder i USA fra 1986, viser at det var tilfelle for 76 prosent av de spurte.⁴²¹ Det er mulig at krigsbrudene hadde høyere forventninger til levestandarden i USA enn til livet i det kalde og mindre attraktive Norge, fordi amerikansk filmindustri gjennom krigsårene hadde forsynt det britiske markedet med filmer som skildret all luksusen og kvinnes frie stilling i det amerikanske hjemmet. De amerikanske soldatene hadde dessuten skilt seg ut fra andre lands allierte ved at de hadde uniformer av bedre kvalitet, de hadde mer lommepenger å rutte med enn andre lands

⁴¹⁸ Virden, s. 110.

⁴¹⁹ Samme sted, s. 111.

⁴²⁰ Samme sted, s. 128.

⁴²¹ Samme sted, s. 116.

soldater, og de skaffet seg lett luksusartikler som nylonstrømper og sigaretter - produkter som utvilsomt var ment å imponere de britiske pikene.⁴²² Slik ekstravaganse støttet også opp om inntrykket av amerikanere som mer velstående og vellykkete enn andre, eller som misunnelige rivaler gjerne beskrev dem – ”overpaid, oversexed and overfed”.⁴²³ Etter krigen, da kvinnene fikk se mennene igjen i sine hjemlige omgivelser, var den flotte uniformen borte, og bostedet fremsto kanskje som mindre idyllisk. Luksusen som de hadde sett for seg fra filmindustrien, var ofte fjernt fra realiteten slik de opplevde den langt ute på prærien. Derfor kan nok mange britiske krigsbruder ha følt like stor hjemlengsel og savn der ute, som de kvinnene som havnet i et krigsslitt land som Norge.

Både Jenel Virden, som skildret forholdene for de britiske kvinnene i USA og Melynda Jarrett, som skrev masteroppgave om krigsbrudene som flyttet til Canada, forteller at størstedelen av kvinnene som giftet seg med amerikanske og canadiske soldater, var mellom 17-21 år.⁴²⁴ I denne studien derimot, synes kvinnes gjennomsnittsalder å ha vært høyere.⁴²⁵ Jeg vil peke på to forhold som kan forklare forskjellen. For det første var gjennomsnittlig giftemålsalder til soldatene fra USA og Canada rundt 25 år.⁴²⁶ Og det er naturlig at de av den grunn valgte seg hustruer som var like unge eller yngre enn dem selv. Ved å gjennomgå data som viser fødselsdato og årstall på 70 menn som deltok i de militære norske styrkene i Storbritannia, og som søkte om å inngå ekteskap med britiske kvinner, finner jeg en gjennomsnittsalder ved krigens slutt på 29 år.⁴²⁷

Vanskeligere er det å skaffe seg sikre data om giftemålsalderen på nordmennene som hørte til handelsflåten. Som tidligere nevnt kjenner man ikke til noe vigselfregister over de sjøfolkene som giftet seg med britiske kvinner. Folketellingen for 1930 viser at det var flere enn 10 000 flere sjøfolk over 25 år enn under denne alderen. Tar en hensyn til at det i all hovedsak var de samme sjøfolkene som seilte til sjøs i 1940 som i 1945, må en

⁴²² Virden, s. 21 forteller at mens en britisk soldat i gjennomsnitt fikk 12 \$ i måneden, mottok en amerikansk soldat 60\$.

⁴²³ Samme sted.

⁴²⁴ Jenel Virden viser i sin spørreundersøkelse fra 1989 at de amerikanske soldatene i gjennomsnitt var 25 år da de giftet seg, mens kvinnene var 21 år på det samme tidspunktet.

⁴²⁵ Se note 5. Blant 102 kvinner med kjent giftemålsalder har jeg funnet at gjennomsnittsalderen var 23 år. Blant 85 kvinner som jeg kjenner fødselsdagen til har jeg regnet ut at de i gjennomsnitt var 25 år i mai 1945. Jeg mener at tallene korresponderer med hverandre og at de derfor må antas å være korrekte.

⁴²⁶ Jarratt, Melynda 1995, *The War Brides of New Brunswick*, M.A. Thesis, University of New Brunswick.

⁴²⁷ Blant 70 ektemenn med kjent fødselsdato har jeg regnet ut at gjennomsnittsalderen ved krigens slutt var 29 år.

gjennomsnittsalder på sjøfolk, som antas å ha lagt i underkant av 25 år i 1940, være steget til 30 år ved krigens slutt.⁴²⁸

Et annet moment som må tas med i betraktningen, er at de norske sjøfolkene i antall utgjorde kanskje det dobbelte i forhold til de norske militære mannskapene.⁴²⁹ Gjennomsnittsalderen ved inngåelse av ekteskap blant sjøfolk, har derfor sannsynligvis vært høyere enn blant norske militære. Det er derfor naturlig at norske militære og sjømenn giftet seg med kvinner som hadde en høyere alder enn de kvinnene som giftet seg med amerikanere og canadiere. Et annet forhold som man bør merke seg, er at en del av de britiske kvinnene som i de norske listene hadde en relativt høy giftemålsalder, hadde vært gift tidligere.⁴³⁰ Av 195 britisk fødte kvinner med kjent fødselsdato, var 30 av dem eller omkring 15 prosent over 30 år. Noen av dem var enker etter britiske soldater som hadde falt i krigen.⁴³¹ Det kan tyde på at det er en viss sammenheng mellom disse kvinnenes relativt høye giftemålsalder og alderen til norske militære, og kanskje enda klarere, alderen til norske sjøfolk.

På bakgrunn av det materialet som jeg har hatt tilgang til i forbindelse med denne studien, synes ikke giftemålsalderen til de britiske krigsbrudene i Norge (23 år) å ha vært spesielt lav i forhold til krigsbrudene som kom til Canada og USA, slik fru Helliesen Lund antok i innledningen til kapittelet. Men i forhold til giftemålsalderen for norsk fødte kvinner som mellom 1941 til 1945 var 26,9 år, var den betydelig lavere.⁴³²

Som det er blitt vist til her, er det ikke vanskelig å finne likhetstrekk mellom de problemene som krigsbrudene møtte i USA, Canada eller i Norge. Forskjellene synes å være like store innenfor hvert av disse landene, som mellom dem. Det som må understrekes er at de britiske kvinnene giftet seg først og fremst på grunn av "varme følelser" for sine ektemenn. De valgte seg neppe en ektemann etter hvilke utsikter landet som han representerte, hadde muligheter til å bidra med. Når kvinnene i Virdens spørreundersøkelse fra 1989 spurte om de noen gang hadde angret på at de inngikk ekteskap med en utlending og flyttet til mannens hjemland, var det en stor majoritet blant dem som hevdet at de ville ha valgt det samme, dersom de hadde fått sjansen igjen!

⁴²⁸ Det har dessverre ikke lyktes meg å finne sikre tall om gjennomsnittsalderen på sjøfolk i 1940-1945. Gjennomsnittsalderen fra årene like etter krigen kan ikke brukes, fordi spesielt mange unge sjøfolk dro til sjøs like etter krigen, mens de gamle gikk i land.

⁴²⁹ Se kapittel 3.2 om forholdet mellom antall sjøfolk, hvalfangere og folk som hadde flyktet fra Norge under krigen.

⁴³⁰ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, boks 128, brev av 16/3-1948, som forteller at konen hadde vært gift før og at hun hadde med seg tre barn et fra tidligere ekteskap til Norge. Fra samme boks finner vi brev av 2/6-1947 til en britisk kvinne gift med en nordmann. Hennes første ektemann ble drept i slaget ved El Almain. Hun hadde to barn fra 1. ekteskap.

⁴³¹ Det finnes en del brev som hentyder til barn fra tidligere ekteskap. Se note over.

⁴³² Historisk Statistikk 1994, tab. 3.26: Gjennomsnittsalder ved giftermålet. For førstegangsgifte var den 26,4 år.

Tilbake til norske forhold skal vi se nærmere på hva krigsbrudene selv holdt for å være de viktigste momentene for at tilpasningsprosessen skulle bli vellykket. I underkapittel 4.4 ble det vist til programserien i radioen, *Calling British born wives*, som leder for Rettleiingskontoret, Irene Hjersing, hadde fått i stand i samarbeid med Norsk Rikskringkasting. I det siste programmet som ble sendt i radioen like før jul i 1946, var to krigsbruder invitert til studio for å la seg intervju om sine erfaringer. Bortsett fra boligproblemene, som tidligere er behandlet i kapittel 5, var kvinnene mest opptatt av problemer i forhold til klimaet, kostholdet, språket og selve miljøet.

7.2 Klimaets betydning

Klimaet her i landet med mye kulde, snø, vind og regn fordrer godt bygde og velisolerte hus, tilstrekkelig med brensel og hensiktsmessige klær. Denne oppgaven har tidligere antydnet at mange av de nordmennene som hadde giftet seg i utlandet måtte ta til takke med boliger som vanligvis ikke ble ansett for å være egnet for familier med små barn. Dersom de norsk-britiske parene ikke hadde familie som de kunne ta inn hos, ble mange av dem gjerne henvist til uisolerte hytter, tyskerbrakker, garasjer, båthus – ja, til og med telt. En norsk-britisk familie med et sykt barn, som hadde henvendt seg til husformidlingstjenesten i sin fortvilelse over at de ikke fikk tak i noe sted å bo, fikk beskjed fra mannen bak skranken om at været for tiden var så strålende at det ville sikkert gå greit å bo i telt.⁴³³

Det er ikke vanskelig å forstå at det kan være problematisk å tilpasse seg det kalde og fuktige klimaet som vi har i Norge store deler av året, dersom boligene ikke er av god nok standard. Når nødvendighetsartikler som gode klær og skotøy også var vanskelig å få tak i på grunn av streng rasjonering og mangel på tilførsler, er det ikke uventet å finne mange henvendelser fra de britiske kvinnene til Rettleiingskontoret med beklagelse over at familiemedlemmer hadde vært syke helt siden de kom hit til landet. Kvinnene mente derfor at klimaet her i landet passet dårlig for dem.⁴³⁴ For de som flyttet til Norge etter krigen, tok det gjerne lang tid før familien fikk hånd om tilstrekkelig antall rasjoneringskort, som var nødvendig for å få kjøpt klær og andre viktige forbruksvarer. Blant kvinnene som skrev inn til Rettleiingskontoret, var det mange som ba om hjelp til å skaffe barnetøy, både fordi slike varer kunne være vanskelig å få tak i og fordi det var regnet som kostbart. Særlig etterspurt

⁴³³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, boks 127, brev av 1/3-1948.

⁴³⁴ Samme sted, boks 133, brev av 13/5-1946.

var *flannelette* til å sy bleier av og tøy av ull.⁴³⁵ De som ikke hadde familie og nettverk i nærheten, hadde færre sjanser enn andre par i samme situasjon for å låne eller bytte kjøpemerker som kunne sikre dem de nødvendige klesproduktene.

Blant 376 krigsbruder som ba om hjelp fra Rettleiingskontoret, var det 53 - eller omkring 14 prosent som ønsket hjelp til å skaffe klær til barna sine, mens enkelte også hadde behov for klær og skotøy til seg selv eller ektefellen.⁴³⁶ Det hendte at kontoret formidlet pakker fra Røde Kors, som blant annet inneholdt spedbarnstøy, til kvinner som var registrert i kontorarkivet. Dette var gaver som var høyt verdsatt og etterspurt. Men fordi Røde Kors-pakker var et begrenset gode, ble de gjerne forbeholdt familier med mer enn to barn. De aller fleste av dem som ba om hjelp til å skaffe seg klær, fikk derfor avslag. Begrunnelsen var at kontoret ikke hadde noe eget lager av klær, men at man var helt avhengig av å få tilført slike varer fra internasjonale organisasjoner som for eksempel Røde Kors.

Vedfyring var en vanlig oppvarmingsmåte like etter krigen. Men for mange familier ble det vanskelig å klare fyringsutgiftene, delvis på grunn av at dårlig isolering krevde uforholdsmessig mye brensel, og fordi prisen på ved ble ansett for å være høy.⁴³⁷ Når den økonomiske situasjonen samtidig var slik at en familie fra Tønsberg måtte velge mellom enten å kjøpe ved for å holde varmen eller å kjøpe medisiner til et sykt barn, forstår en hvor håpløse valg en familie kunne bli tvunget til å ta. Et eksempel fra Rettleiingskontorets arkiv forteller om en familie der hytta de bodde i hadde enkle vinduer og tynne vegger som vinden blåste rett igjennom.⁴³⁸ I et annet tilfelle skrev en fortvilt kvinne fra Trøndelag om hjelp til å finne et nytt sted å bo, fordi veggen bak vedovnen hadde tatt fyr og politiet hadde forbudt familien å bruke den. ”Vi må bruke ovnen likevel fordi at barna våre ikke skal fryse i hjel”, fortalte den fortvilte kona i brevet sitt.⁴³⁹

Et annet ektepar som ventet sitt andre barn bodde på et eneste rom som både skulle tjene som et sted for å sove, spise, oppholde seg, vaske og tørke tøy. Året før måtte familien sende bort barnet til en Røde Kors-institusjon i seks uker, for at barnet skulle komme seg igjen etter sykdom. Konen hadde pådratt seg revmatisme på grunn av kulden. Nå som familien ventet familieførøkelse i nær fremtid, visste de ikke sin arme råd. Rettleiingskontoret hadde heller ikke noe å tilby, men var nødt for å henvise familien, som sto som nr. 21 på

⁴³⁵ *Flannelette* er en type lettvevd flanelletøy med flosset overflate på én side.

⁴³⁶ Se tabell 6.1. under rubrikken klær.

⁴³⁷ NRK, opptak av radioprogram sendt 23/12-1946, ”Samtale med britiskfødte hustruer i Norge”, arkivnr. GRAM-05953

⁴³⁸ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 127, brev av 1/3-1948.

⁴³⁹ Samme sted, brev av 4/2-1947.

ventelisten, videre til styret for Sjømennenes hjelpefond, i håp om at de ville bli plukket ut i konkurranse med mange andre om en liten leilighet i Ullevål-brakkene.⁴⁴⁰

Flere av brevene som kvinnene skrev til Rettleiingskontoret peker på sammenhengen mellom dårlige boligstandard, det kalde klimaet og faren for å pådra seg sykdommer. Initiativ og fantasi for å motvirke konsekvenser av problemene, har det ikke manglet på. Igjen var det de som hadde familie å støtte seg til i et nødstilfelle, som også hadde størst sjanse for å mestre det umilde klimaet.

7.3 Kostholdets betydning

En av de britiske hustruene som bodde på Vestlandet, hadde skrevet inn til Rettleiingskontoret for å be om hjelp. Etter mye strev hadde hun endelig fått tak i et sted å bo og som hun kunne kalle sitt eget, selv om det var lite. Det eneste som bekymret henne nå var de høye matvareprisene, og ”[...] the same thing all the time - fish.”⁴⁴¹ Siden hun kom til Norge, hadde hun ikke sett kjøtt i varesortimentet. Utvalget av matvarer som grønnsaker og frukt var lenge fraværende eller utvalget var lite, på grunn av at tilførslene var nokså begrenset i mange år etter krigen. Det er rimelig at mangel på viktige matvareslag var et stort savn for folk som var vant til et mer variert kosthold enn det som var vanlig å stelle til på norske kjøkken like etter krigen. Likevel ser det ut til å ha vært stor interesse for å lære å lage norske matretter, både gjennom kurs som klubbene arrangerte for krigsbrudene, og ved at de henvendte seg direkte til Rettleiingskontoret for å få tak i oppskrifter, etter at de hadde hørt Irene Hjersing snakke om norsk matlaging på radioen.

Å lese norske oppskriftshefter ble en god motivasjon for å lære seg norsk språk. Så lenge Rettleiingskontoret kunne skaffe selvstudiumboka, *Teach yourself Norwegian*, ble den distribuert rundt til dem som henvendte seg til kontoret og ytret ønske om å lære seg språket. Men først og fremst til de kvinnene som bodde for spredt til at det var mulig å samle dem for å arrangere norskkurs på tradisjonell måte.

7.4 Språkets betydning

⁴⁴⁰ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 131, brev av 20/1-1948.

⁴⁴¹ Samme sted, brev av 30/9-1946.

I radioprogrammet fra julen 1946 som tidligere ble nevnt i dette kapittelet, forklarte en av krigsbrudene som ble intervjuet at ”nå som vi alle er norske borgere, vil vi bli nordmenn som dere andre”.⁴⁴² For å klare den oppgaven, var det viktig å lære seg språket for at overgangsvanskelighetene skulle bli så kortvarige og lette som mulig, ”men da trenger man støtte og oppmuntring fra våre nye omgivelser,” uttalte kvinnen i samtalen med Irene Hjersing. Ikke alle de nyankomne britiske fruene var like heldige med hensyn til støttende og oppmuntrende omgivelser.

En gang da en av informantene var til stede under en tilstelning som ble arrangert for de britisk fødte fruene, var det en av kvinnene som henvendte seg til henne: ”Tell me, are you learning the native language?”⁴⁴³ ”Akkurat som om vi bodde i Afrika”, sukket Sarah 1, og la til at hun opplevde at mange av de britisk fødte kvinnene hun møtte hadde store tilpasningsvansker, ”noen som hadde ikke familie og noen som bodde svært dårlig.”⁴⁴⁴ Sarah 1 oppfattet kanskje at kvinnen som hadde tiltalt henne, ønsket å distansere seg fra majoriteten av de britiske kvinnene som var innstilte på å ”bli norske”. I kommentaren sin antyder samtidig Sarah 1 at kanskje grunnen til at den fremmede kvinnen viste denne litt nedlatende holdningen, skyldtes at hun selv ikke var kommet inn i noen norsk familie som kunne sørge for at hun skulle føle seg hjemme. Sannsynligvis var hun blitt henvist til å bo under forhold som ikke fremmet intensjonen om tilhørighet i det norske samfunnet.

I 1982 gjorde universitetslektor Elizabeth Rokkan en studie om britisk fødte kvinner som hadde bosatt seg i Norge etter krigen, for å undersøke hvordan de taklet utfordringen med å lære seg norsk, og hvilke problemer en engelsktalende kunne forvente, dersom hun valgte å bosette seg her i landet.⁴⁴⁵ Av de 89 kvinnene, som undersøkelsen fra 1982 viser til, var det 38 kvinner som hørte til gruppen krigsbruder som slo seg ned i bergensområdet.

Bakgrunnen for undersøkelsen var at Rokkan hadde erfart at forståelsen av engelsk språk hos hennes norske elever på universitetet var annerledes enn hos personer som hadde engelsk som morsmål. Begreper som frihet eller demokrati forstås forskjellig i ulike kulturer. Selv om det legges stor vekt på å gi elevene gode bakgrunnskunnskaper om amerikansk og britisk kulturhistorie, var det vanskelig å formidle språket på en slik måte at norske elever oppfattet alle de språklige nyansene, fordi de vokste opp og levde i en kultur med andre og nokså forskjellige referanser.

⁴⁴² NRK, opptak av radioprogram sendt 23/12-1946, *Samtale med britiskfødte hustruer i Norge*, arkivnr. GRAM-05953.

⁴⁴³ Intervju nr. 14.

⁴⁴⁴ Samme sted.

⁴⁴⁵ Rokkan, Elizabeth, september 1986: Nordic Conference of English Studies, ”Cultures in Contact”.

Når Rokkan i studien sin ønsket å ta med personer som hadde levd her i landet i over tretti år med engelsk som morsmål, så var det for å undersøke hvordan de hadde løst oppgaven med å lære seg norsk, hvilke erfaringer de hadde gjort seg og hvor godt de behersket språket, etter å ha bodd mange år i landet. Hadde det at de lærte seg å snakke norsk gjort det lettere for dem å bli integrert eller assimilert i det norske samfunnet? Kan man peke ut hvilke forhold som gjorde det lett eller vanskelig for dem å føle seg hjemme i Norge?

Til spørsmålet om de britiske kvinnene selv mente at de snakket norsk flytende, svarte 72 av de 89 kvinnene som ble spurt eller nesten 81 prosent, ja. På spørsmålet om de syntes det hadde vært vanskelig å lære seg norsk, svarte over halvparten bekreftende, mens 44 prosent sa at de ikke hadde hatt problemer med språket. Når de skulle vurdere hva som var deres første språk i 1982, oppga 41 prosent av dem norsk og bare 25 prosent engelsk.

Nesten halvparten av kvinnene snakket norsk hjemme til daglig, mens omtrent en fjerdedel brukte engelsk. Like stor var andelen av dem som alternerte mellom begge språkene hjemme hos seg selv. Når det kom til lesning eller skrivning, var det flere som foretrakk engelsk. For skrivning dreide det seg om hele 58 prosent av dem som var med i spørreundersøkelsen.

I en kommentar til et av svarene i undersøkelsen, uttrykte en av kvinnene at selv om hun regnet norsk som sitt første språk i dag, følte hun det som en lettelse når hun var tilbake på ferie i Storbritannia og kunne snakke morsmålet sitt. Det er rimelig at selv om du lærer et nytt språk i voksen alder så godt at du kan forstå og gjøre deg forstått i det daglige, så er det nyanser i språket som kanskje bare de færreste makter å tilegne seg, og som gjør at man velger ord som ikke helt passer inn. På den måten blir meningen som en prøver å uttrykke sannsynligvis litt annerledes enn det en hadde tenkt. Det føles sikkert både forsmedelig og kanskje også sårende å bli ledd av eller få spydige kommentarer når man bommer på ordvalg, selv om feilen egentlig er en nyanseforskjell og i virkeligheten ubetydelig.

En person som er vant til å omgi seg med vittige bemerkninger på sitt eget morsmål, kan ha vanskeligheter med å transformere slagferdige uttrykk til et nytt språk som for eksempel norsk. Britisk omgangstone, som ofte er humoristisk og rik på ”understatements”, kan være vanskelig å overføre til norsk sjargong ved å lage tilsvarende norske uttrykk, som nordmenn ville oppfatte som treffende bemerkninger, ordspill eller billedtale i overført betydning. På den måten kan personer som har tilegnet seg norsk språk og flyttet hit til landet, ha mistet noen språklige uttrykksmåter. De vil kunne oppleve å bli mistolket, bli ledd av og motta kommentarer fra personer i omgivelsene rundt seg. Som nevnt i kapittel 4 oppfattet noen av informantene mine slike kommentarer og bemerkninger som ”å bli hakket på”. De

tolket kanskje enkelte reaksjoner som de fikk fra nordmenn som lite vennlige eller velvillige.⁴⁴⁶

Rokkan har også vært opptatt av å finne ut om familiemedlemmene til de britisk fødte kvinnene snakket godt engelsk. I undersøkelsen hennes går det frem at hele 85 prosent av ektefellene snakket flytende eller svært godt engelsk, mens minst like mange av barna i familien behersket engelsk tilfredsstillende. Interessant i Rokkans undersøkelse er det også at det var en sterk tendens til at det første barnet i familien regnet engelsk som sitt morsmål og at flere jenter enn gutter snakket flytende engelsk.⁴⁴⁷

I intervjuene som ble gjort i forbindelse med det foreliggende prosjektet, kom det frem at flere av familiene snakket engelsk i hjemmet inntil det første barnet begynte på skolen. Derfor må sannsynligvis det første barnet i familien kunne regnes for å være bilingvalt. Barnebøker, rim og regler, sanger og ringleker foregikk for en stor del på engelsk, inntil barna lærte å lese selv. En av mine informanter minnes at familien pleide å underholde i barnas fødselsdagsselskaper med engelske sangleker, aktiviteter som var svært populære blant de unge gjestene.⁴⁴⁸ Om fordelene av å ha engelsk som morsmål førte til at barna valgte et yrke hvor de kunne gjøre seg spesielt nytte av tospråkligheten, har det ikke vært mulig å finne noe entydig svar på gjennom spørsmålene som ble stilt i intervjuene.

Rokkans undersøkelse peker også på kulturelle forskjeller mellom briter og nordmenn, som ligger i måten å bruke språket på. Mens nordmenn, som blir sittende sammen på bussen eller på venteværelset hos legen vanligvis ikke snakker sammen, dersom de ikke kjenner hverandre meget godt, ville det være uhøflig og direkte pinlig, dersom en brite ble sittende i taushet sammen med et annet menneske under tilsvarende omstendigheter. Normen her i landet, å holde igjen, tie til du blir spurt, er påfallende forskjellig fra den mer åpne, interesserte og deltakende måten som briter opptrer på. Tausheten, mener Rokkan, tolkes av briter som uvennlighet, mens britenes ”small talk” virker påtrengende på nordmenn eller til og med som uforskammet oppførsel.⁴⁴⁹

Tilsvarende Rokkans påpekning av kulturelle forskjeller i måten språket uttrykkes på, fant jeg i intervjuet med Sarah 7, som i mange år arbeidet som førskolelærer for engelskspråklige barn i Oslo. En dag da klassen var ivrig opptatt med å male bilder, banket det på døren og inn kom en meget elegant dame i minnkåpe. Sarah 7 hadde for anledningen tatt på seg en særdeles fargerik kittel som beskyttelse mot malingssølet, og det var vanskelig å

⁴⁴⁶ Se kap. 3.5.

⁴⁴⁷ Rokkan 1986: ”Nordic Conference of English Studies”, s. 9.

⁴⁴⁸ Intervju nr. 7.

⁴⁴⁹ Rokkan 1986: ”Nordic Conference of English Studies”, s. 5.

se hva som var opprinnelig mønster i tøyet og hva som var nypåførte malingsflekker. Damen i mink slo hendene sammen og utbrøt:

”Nei, men for noen festlige farger De har på Dem. Jeg er så glad i farger. Jeg synes det er så viktig å bruke farger”. Og hun la ut om det festlige forkledet og så videre. Så jeg tenkte: Den damen, hun kan ikke være riktig klok altså. Hun må jeg holde vekk fra barna, ellers så blir det ordentlig oppstyr. Og hun bablet i vei og hun var så vennlig og det var så uten karakter med den klassen hun opplagt kom fra. Så plutselig sier hun til meg: ”Oh, but why are we both speaking Norwegian, we are both English?” Åh, vet du, jeg tenkte med det samme: ”Oh thank God, she is not mad, she is English!”⁴⁵⁰

En konklusjon kan kanskje være at de fleste av de britisk fødte kvinnene lærte seg norsk slik at de kunne gjøre seg forstått i sitt daglige virke etter bare få år. Intervjuene med kvinnene bekrefter at de behersker språket godt. Det er karakteristisk at flere av kvinnene som ble intervjuet har en tydelig aksent som røper at de har vokst opp utenfor landets grenser. Ordstillingsfeil er vanlige, mens verb og pronomen ofte har bøyningsfeil. Engelske ord blir gjerne puttet inn i setningen når det norske ordet er ”blitt borte” for dem, for eksempel: ”Så tok man the kettle on,” eller ”jeg kan jo gjøre a little namedropping [...]”.⁴⁵¹

Som Rokkans undersøkelse viser, mente det store flertallet av kvinnene som hadde engelsk som morsmål at de snakket norsk flytende. Til tross for de små avvikene som ble nevnt over, må språket kunne karakteriseres å ha vært funksjonelt i daglig bruk. Men det kan synes som om veien for å tilegne seg språket med letthet og flyt – var vanskeligere for noen enn for andre.⁴⁵² De som var yrkesaktive og måtte snakke norsk i arbeidet sitt, har sannsynligvis hatt færre problemer med å lære seg språket. Og kanskje lærte de det hurtigere enn de som var hjemmeværende og stort sett bare hadde omgang med andre engelsktalende på fritiden - samtidig som de snakket engelsk med ektefelle og barn i hjemmet. Flere nevner et skille da barna begynte på skolen, fordi mor fant det nødvendig å sette seg inn i barnas skolearbeid for å hjelpe til med leksene. Samtidig ble leksehjelpen en fin måte å bli nærmere kjent med landets geografi, historie og samfunnsliv på, som igjen fremmet tilhørigheten til det nye hjemlandet og dermed integreringen.

Særlig vanskeligheter med å tilegne seg språket hadde ressursfattige kvinner med svakere nettverk, som kanskje var blitt overlatt til seg selv mens ektemannen var til sjøs i måneder og år om gangen. Noen av disse var unge og uerfarne og ute av stand til å sørge for seg selv, sine barn eller styre egen økonomi. Andre igjen hadde gjennomlevd traumatiske

⁴⁵⁰ Intervju nr. 2.

⁴⁵¹ Henholdsvis intervju nr. 8 og intervju nr. 6.

⁴⁵² Rokkan, Elizabeth, henviser til Rayfield, J.R.: *The Languages of a Bilingual Community*, s. 11.

krigsopplevelser, hvor de kanskje hadde mistet barn eller hadde opplevd å bli enker under krigen. Inntrykket er at enkelte av dem som var blitt utsatt for slike hendelser hadde fått psykiske problemer, som igjen bidro til å gjøre tilpasningen til norske forhold ekstra vanskelig å takle.

7.5 Miljøets betydning

I innledningen til kapittelet så vi at Sigrid Helliesen Lund hadde uttalt seg om krigsbrudenes problemer og antydte at de blant annet kunne skyldes traumatiske opplevelser som kvinnene hadde opplevd under krigen. I tabell 6.1 går det frem at ti prosent av brevene til Rettleiingskontoret forteller om sykdom som angår kvinnene. Det gjelder enten sykdom hos dem selv eller at ektefelle og barn led av sykdom eller skader. En rask opptelling i underlagsmaterialet forteller at blant ektefellene er det krigsskader og alkoholisme som nevnes oftest. Dertil kommer noen tilfeller av tuberkulose. Blant kvinnene er det psykiske lidelser og skader etter ulykker som forekommer hyppigst, men også tuberkulose og revmatisme hører med til bildet. Barnas sykdommer nevnes ikke eksplisitt. Flere av familiene forteller i brevene til Rettleiingskontoret at de mistet alt de eide under bombeangrep under krigen.

En ikke helt ubetydelig andel av kvinnene nevner depresjoner, nervøse sammenbrudd, innleggelse på psykiatriske institusjoner og lignende. Et eksempel gjelder en kvinne som var blitt enke etter en britisk soldat og som siden giftet seg med en nordmann. Mellom 1944 og 1947 var samtlige av hennes seks barn døde. Et tvillingpar døde av skader etter flybombing og to andre av tyfus, mens enda et tvillingpar døde like etter fødselen.⁴⁵³

Tabell 6.1 viser også til kvinner som nevner at de er ensomme, som ikke snakket norsk, ble forlatt av ektefellen eller at ektefellen var utro eller bigamist. Til sammen berørte slike tilfeller mer enn 16 prosent av alle kvinnene som skrev brev til Rettleiingskontoret. I 13 prosent av brevene klager kvinnene over at ektemannen ikke har arbeid og at familien derfor mangler inntekt til det aller mest nødvendige. På bakgrunn av slike data forstår en hvorfor tilpasningen til norske forhold kunne oppleves som vanskelig.

Det er rimelig grunn til å anta at det var de kvinnene som hadde størst problemer som henvendte seg til Rettleiingskontoret. Kvinner som havnet i bedre levekår, hadde gjerne et større nettverk av familie som kunne yte hjelp og redusere problemene. Likevel er det grunn

⁴⁵³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 20/1-1948

til å hevde at familiene kunne ha problemer å stri med i det skjulte, selv om fasaden utad ikke røpet familienes vanskeligheter.

Ektefellen til en av informantene hadde opplevd dramatiske forlis og torpederinger som så mange andre som hadde vært til sjøs under krigen. Slike hendelser hadde satt sitt preg på mange sterke sjømenn og kunne skape søvnforstyrrelser og mareritt om nettene som det ofte tok tiår å komme over. Opplevelsene som sjøfolkene hadde gjennomlevd ute på havet, tapet av gode arbeidskamerater og redselen fra den gang, ga vonde følelser som stadig kom tilbake. Ektemannen til Sally 7 hadde ofte slike mareritt. Det var sjelden han frivillig fortalte om krigsepisoder som han hadde opplevd til sjøs.⁴⁵⁴

Under hele krigen gikk skipet han arbeidet på i tankfart over Atlanteren med drivstoff til allierte krigsskip for lossing i åpen sjø. Bak på skipet var det montert ”a bunkering bridge” som ga skipet en spesiell silhuett og som derfor gjorde den til et lett gjenkjennelig mål for tyske fly og ubåter. Mellom kameratene ombord gikk denne skipstypen under betegnelsen selvmordsbåter, fordi treff fra en eneste torpedo kunne bety total utslettelse. En dag da ektemannen sto på den spesialbygde brua, fikk han se en torpedo komme rett mot skipet. Akkurat idet torpedoen skulle til å slå inn i skutesiden, ble hele skipet løftet opp av en veldig bølge. Torpedoen passerte under skipet uten å treffe målet sitt. Til kona hadde ektemannen sagt: ”Du må ikkje seie det til nokken prest, for han ville ikkje tro oss.”⁴⁵⁵

Når ett av skipene i konvoien ble truffet, hadde andre skip som var i følge ikke anledning til å stoppe for å plukke opp overlevende, bortsett fra skip som var tildelt en slik oppgave. Ektemannen hadde opplevd å se skipet pløye seg frem mellom mennesker som var havnet i sjøen etter en torpedering. Synet av de røde lysene på livvestene brente seg fast i ektemannens sinn og dukket stadig opp i søvne og førte til voldsomme mareritt. De fortvilte ropene hans vekket kona når han skrek: ”Å dei små røde lysene, alle dei små røde lysene, nei og nei, dei små røde lysene!” Sally 7 tror aldri han helt kom over de vonde minnene. Selv sa han: ”Arbeid er den beste medisinen.” Derfor ble det til at han ”worked and worked and worked”, som Sally 7 uttrykte det. Ikke alle taklet de vonde krigsopplevelsene like godt som denne familien gjorde. Det var mange slike enkeltskjebner, særlig blant sjøfolkene, som hver for seg var tragiske for den enkelte familie som var rammet.

7.6 Ulike kulturmønstre

⁴⁵⁴ Avsnittet over og de to neste er bygger på intervju nr. 15.

⁴⁵⁵ Samme sted.

Vi har tidligere sett at de britisk fødte kvinnene var opptatt av å lære om norsk skikk og bruk, og at temaet ble tatt opp i fru Hjersings radioprogrammer og som emne i klubbene. Et særlig ømtålig område kan oppdragelsen av barna ha vært, hvor britisk og norsk kodeks til dels kan være nokså forskjellige. Hva som tillates av sømmelige omgangsformer mellom kvinner og menn er et eksempel på det. Blant annet reagerte Sarah 2 på den mer løsslupne moralske holdningen her i landet som tillot gutter og piker å dra på hytteturer uten foreldre som moralens voktere: ”Der også forbauset det meg om den frihet som var her mellom ungdom. En helt annen moralsk holdning enn den jeg hadde blitt vant til.”⁴⁵⁶

Et annet eksempel er hvordan høflighetsformer ble praktisert mellom nordmenn. Det føles ikke naturlig for en brite å hilse ved å ”ta i hånden”, utover første gangen man møter personen.⁴⁵⁷ Selv nære familiemedlemmer møtes av nordmenn med utstrakt hånd, mens man i Storbritannia finner det mer naturlig med en omfavnelse eller kyss på kinnet. Slik nonverbal kommunikasjon som ikke når frem til mottakeren, kan skape avstand og usikkerhet. Like ens er det å takke for maten ved å bukke eller neie for vertinnen eller å ta henne i hånden, som norske barn tidlig ble opplært til å gjøre, noe forskjellig fra britisk barneoppdragelse. En av informantene mine, som etter å ha bodd i Norge noen år var blitt oppmerksom på denne høflighetsformen, hadde lært sønnene sine å takke for maten ved håndtaking og dype bukk. Ved en anledning spiste familien middag på en restaurant i London, idet den minste gutten plutselig forsvant fra bordet slik at foreldrene begynte å lete etter han i lokalet. De oppdaget snart at treåringen var i ferd med å gå rundt til alle restaurantgjestene for å håndtakke hver og en av dem høytidelig for maten med dype bukk, slik han var blitt instruert hjemmefra, til stor fornøyelse for det britiske publikumet.⁴⁵⁸

Selv høflighetsfraser kan være utsagn som kan misoppfattes og vekke anstøt hos den annen part, selv om det ikke var tilsiktet. Blant briter er det for eksempel ikke vanlig å komme med komplimenter til vertinnen ved bordet om hvor fortreffelig maten smakte, slik skikken praktiseres her i landet. Selvfølgelig skal maten du blir servert være godt tillaget.⁴⁵⁹ Kommentarer er derfor mer egnet til å skape usikkerhet om oppriktigheten av utsagnet, enn å tilfredsstille vertinnen. Når man kommer som gjest til et hjem i Storbritannia, er det ikke vanlig å øse ut sin begeistring om hvor pent vedkommende har det i hjemmet sitt, noe som her i landet må sies å være en vanlig norsk atferd. Overdrevne rosende bemerkninger og fakter vil av briter bli oppfattet å være uhøflige og påtrengende, mens man her i landet nærmest

⁴⁵⁶ Intervju nr. 10.

⁴⁵⁷ Lie, Suzanne Stiver 1986 s.138.

⁴⁵⁸ Samtale med forfatterens svigermor.

⁴⁵⁹ Samme sted.

forventer at interiør og utsmykning skal kommenteres av gjester som kommer på besøk. I motsatt fall tolkes gjerne tausheten som mangel på interesse eller likegyldighet. Derimot - hvis en brite ikke tar av seg skoene før han trår inn i hjemmet til en nordmann, vil denne kunne føle seg krenket over at vedkommende skitner unødig til og ikke viser tilbørlig hensyn eller respekt for vertinnen.

Sarah 7 fortalte om en liten episode som utspant seg i svigermorens hjem en tid etter at hun hadde ankommet Norge. Det var kommet en håndverker på besøk i svigermorens hjem som skulle utføre noe malerarbeid. Maleren kom inn, pent antrukket og gikk inn på badet hvor han skiftet til malerhabitt og straks satte i gang med å male. Da han hadde holdt på en stund, ble det tid for formiddagsmat og kaffe. Med den største selvfølgelighet ble maleren invitert til å innta måltidet sammen med husets to damer. Det som imponerte Sally 7 var at maleren var så omtenkstom at han tok et par aviser og la på stolen før han satte seg til bords. Enda mer overrasket ble hun over å oppdage at maleren var godt informert om begivenheter som var kjent fra nyhetene i inn- og utland, noe som gjorde det lett og interessant å føre en samtale med han. ”Det var en veldig kontrast på den tiden til den engelske arbeidsmann,” sier Sally 7 og legger til,

Han ville ha kommet på jobben, seende ut ikke i det hele tatt. Han ville ikke ha tatt hensyn til hvor han satt og samtalen ville ha vært veldig vanskelig utenom fotballkamper og pub. Men det var påfallende på den tiden der altså, den dannelsen som den alminnelige nordmann hadde og sin kunnskap til det som lå utenfor Norge.⁴⁶⁰

Eksempelene viser at kulturelle forskjeller mellom land som Storbritannia og Norge kunne komme til å skape distanse og avsløre klasseforskjeller. Språket utjevnet forskjellene. Derfor var det viktig å beherske språket så godt at en kunne forklare og korrigere de misforståelsene som lett kunne oppstå.

7.7 Tilpasning til det norske

Eksempelene er mange på at informantene engasjerte seg i ulike lag og foreninger hvor medlemmene stort sett var etnisk norske, eller at de deltok i aktiviteter som ble drevet på en mer uorganisert måte, gjennom syforeninger, hobbygrupper, lesesirkler, musikkgrupper og friluftsliv.

⁴⁶⁰ Intervju nr. 2.

I hjemmet til Sally 2 henger flere idrettsutmerkelser på veggen. De er hennes egne. I mer enn 20 år avla hun jevnlig prøver til friidrettsmerkene i bronse, sølv og gull. Første gang hun tok idrettsmerket var hun 40 år, og hun ga seg ikke før etter fylte 75.⁴⁶¹ Gjennom idrettsaktiviteter kommer en i god kontakt med mennesker fra ulike miljøer. Prestasjonene som man oppnår gjennom aktivitetene, er med på å skaffe deltakerne anerkjennelse og respekt fra omgivelsene rundt. Fellesskapsfølelsen man får ved å dele en slik felles interesse, oppleves som inkluderende. Tilsvarende brukte Sarah 3 mye av fritiden sin til sosialt arbeid i sitt lokalmiljø. I en årrekke organiserte hun pensjonistaktiviteter i en lokal menighet i Oslo, hvor hun oppnådde stor anerkjennelse for innsatsen sin blant de eldre i bydelen.⁴⁶²

Etter kort tid her i landet uttrykte krigsbrudene at de hadde interesse av å lære å gå på ski. I samarbeid med den britiske ambassaden satte en av de britiske klubbene i gang med et instruksjonskurs i skigåing.⁴⁶³ Interessen for skigåing viste seg også ved at Rettleiingskontoret fikk flere henvendelser om det var mulig å få tak i skibukser og annet utstyr. Flere av informantene kan fortelle om sine bestrebelser med å bli kjent med en typisk norsk vinteridrett som skigåing, og hvordan de med stor entusiasme og iherdig trening opparbeidet seg tilstrekkelig balanse slik at de behersket kunsten. Om de ikke ble racere på ski alle sammen, og det kanskje manglet litt på stilen, lærte flere av dem å bli virkelig glad i den norske folkesporten og gikk inn for aktiviteten med liv og lyst. I et par tilfeller var det kona mer enn ektemannen som etter hvert ble den ivrigste til å benytte søndagene til skigåing. Sally 2 hadde lært skiteknikken av naboene:

”[...] for de var veldig til å gå på alle fjellene. Og de lærte meg hvordan jeg skulle gå sidelengs, snu skiene og sånn [...]. Etter hvert elsket jeg det. Vi lånte hytte på fjellet. Han gikk hjem etter en uke. Vi skulle være der 14 dager.”⁴⁶⁴

Etter sin første instruksjonstime i skiteknikk sverget Sarah 2 på at hun aldri ville ha ski på beina igjen. Hun var så lei av å falle over ende hele tiden, og det syntes som om hun aldri skulle klare å beherske ”treplankene”. Etter litt selvovertvinning taklet hun utfordringene og lærte å bli virkelig glad i både skigåing og friluftsliv. Ektemannens familie var sportsinteressert, mens hun selv ikke hadde ”[...] gjort mer enn å løpe etter bussen” før hun kom til Norge.⁴⁶⁵ De tok henne med på lange skiturer i skog og mark, ja, langt inn i villmarka,

⁴⁶¹ Intervju nr. 8.

⁴⁶² Intervju nr. 4.

⁴⁶³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, brev av 6/2-1947.

⁴⁶⁴ Intervju nr. 8.

⁴⁶⁵ Intervju nr. 10.

hvor hun gjerne overnattet i familiens beskjedne hytte. Mannen hennes var ikke særlig interessert i å være med, fordi han var lei av hyttetilværelsen, som innebar morgentoalett i iskaldt vann. Derfor foretrakk han mer bekvemme steder for rekreasjon, mens Sarah 2 trivdes utmerket med den enkle standarden. Om nordmenn lot seg imponere eller sjarmere av utlendinger som gjorde en målrettet innsats for å lære seg norsk, eller som vi har sett, lærte seg kunsten å gå på ski, er sannsynlig. I alle fall tror jeg at de britiske kvinnene skaffet seg en betydelig goodwill ved at de viste mot til å bli nærmere kjent med norsk vinteridrett.

På samme måte kan det være med håndarbeidsaktiviteter som av nordmenn oppfattes som ”typisk” norske. Flere av informantene tilegnet seg ferdigheter innenfor bunadssøm, rosemaling, veving og strikking, som fullt ut kan sammenlignes med det beste som produseres på hobbybasis av tradisjonelle norske håndarbeidsprodukter. Forfatteren har hatt den glede å beundre vakre gensere i norske mønstre, vevde bilder, puter og løpere i kompliserte veveteknikker, hardangerbroderier av ypperste sort og rosemalte skrin og fat i elegant utførelse. Produktene og kvaliteten som preger dem, viser en klar vilje til å tilegne seg norske håndarbeidstradisjoner, som er en gjennomgående trend for nesten samtlige informanter. Jeg mener at motivet for å delta på mer eller mindre organiserte kurs, hvor man kunne få opplæring i denne typen aktiviteter, demonstrerer et klart ønske om å bli integrert i det norske samfunnet.

Særlig viktig kan denne typen fritidskurs ha vært for de kvinnene som ikke var yrkesaktive i særlig grad. De fleste, både Sally-ene og Sarah-ene, har i noen grad eller i perioder deltatt i yrkeslivet. Tre av dem har erfaring fra arbeid i forretning, like mange har vært lærere eller førskolelærere, et par har arbeidet som journalister, som ektemannens personlige sekretær eller har hatt ansettelse på kontor. En av kvinnene var til sjøs sammen med ektemannen sin i flere år og har dessuten arbeidet som anleggskokke.

Deltakelse i yrkesliv så vel som i fritidsaktiviteter gir gode muligheter for å leve seg inn i det norske miljøet. På den måten skaffer man seg kollegaer og får interessefellesskap som gjensidig stimulerer hverandre. Man introduseres for nye møteplasser og interesseområder. Sosiale påvirkninger fører til en kontinuerlig læring som fremmer vår kunnskap om oss selv, og skaper tilhørighet til samfunnet rundt oss. Vi oppdager at vi er gjensidig avhengige av hverandre og av våre sosiale, økonomiske og politiske institusjoner.

Jeg mener at mange av de britiske krigsbrudene opplevde å bli verdsatt i det norske samfunnet, de ble vist tillit og behandlet med respekt som ga dem trygghet og aksept. Derfor er det rimelig å hevde at de langt på vei ”ble norske”. Bevisstheten om at vi tilhører en felles kultur som den norske, er gradvis blitt forsterket i forhold til den opprinnelige skotske,

walisiske eller engelske kulturen som krigsbrudene ble født inn i. Den opprinnelige er likevel ikke forsvunnet, men opprettholdes og pleies gjennom klubbvirksomhet, i religiøse forsamlinger, gjennom deltakelse i skotske dansegrupper eller egne klubber for å dyrke den skotske poeten Robert Burns.⁴⁶⁶

Kulturene kan balansere hverandre - man blir en del av både den opprinnelige og den norske, og oppnår dermed ulike grader av integrasjon. Som Sarah 1 sa i intervjuet: ”Jeg er medlem av den norske kirken og den engelske kirken her i byen!”.⁴⁶⁷ Eller slik som Sally 4 uttrykte den samme doble tilhørigheten når hun uttalte om krigsbrudene: ”Når de kommer til et annet land. På en måte de overfører lojaliteten, og det merker jeg veldig på meg selv og på flere av de jeg kjenner. Jeg føler en veldig sterk lojalitet til Norge – det gjør jeg.”⁴⁶⁸

I kapittel 3 ble det referert til en artikkel i *Dagbladet* fra mars 1946 som hadde en sterk oppfordring til de britiske kvinnene om at nå etter som de var blitt norske, burde de tenke, kle seg være og snakke norsk! Dette sterke utsagnet tyder på at man på denne tiden, både på offisielt hold og på grasrotplanet, neppe tenkte seg noen annen mulighet for en innflytter enn at han skulle assimileres i samfunnet for å bli norsk i størst mulig grad. I alle fall synes det som om de erfaringene som informantene har formidlet gjennom denne undersøkelsen, at også kvinnene selv holdt assimilasjon som et endelig mål for hvordan tilpasningen til norske forhold burde foregå.

7.8 Assimilasjon og personlig identitet

Når de fleste av krigsbrudene synes å være fornøyd med det livet de har levd, og for en stor del av livet har oppholdt seg i Norge, langt fra familie, venner fra barndommens kjente omgivelser, skyldes det da at de er blitt assimilert i sitt nye hjemland?

De skiller seg ikke lengre ut fra sine sambygdinger, og de har tatt opp i seg omgivelsenes måte å kle seg på eller anlegge hår og sminke på. Husene sine har de utstyrt nokså likt naboenes hjem. I bokhyllen står stort sett de samme boktitlene og på veggene henger bildene av norske fjell- og fjordlandskaper. Salongbordene preges av duker med de samme kunstferdige broderiene som finnes i mange norske hjem. Mye er likt, også språket. De britiske kvinnene som kom til Norge like etter krigen lærte seg snart å snakke et godt forståelig norsk. Mange fikk norske venner og ble medlemmer av de samme organisasjonene

⁴⁶⁶ I Bergen har poeten en egen klubb.

⁴⁶⁷ Intervju nr. 14.

⁴⁶⁸ Intervju nr. 9.

som etniske nordmenn er medlemmer av. De er fortrolige med norske matretter og tilbereder rømmegrøten like blank og jevn som noen norsk budeie. Med andre ord er de for en stor del blitt norske i det ytre og skiller seg lite ut fra sine medborgere. På den måten må de sies å være kulturelt assimilert i det norske samfunnet.

Likevel har de noe ekstra blant alt det norske som de har tilegnet seg gjennom et langt liv her i landet. De har morsmålet sitt intakt, de har vaner og tradisjoner fra det hjemmet de kom fra i Storbritannia. I tillegg til sine venninner i Norge har de gjerne hatt like mange i Storbritannia som de har holdt god kontakt med gjennom brevskrivning og regelmessige besøk. I bokhylla er det også britiske boktitler, i tillegg til de vanlige norske. Titter man inn i kjøkkenet deres, finner man i tillegg til alt det vanlige som finnes i norske kjøkken, også noen ”fremmede” krydderslag, te-typer, oster og kokebøker, som hver for seg og ikke minst sammen signaliserer tilhørigheten til Skottland, Wales eller England.

Kvinnernes kulturelle identitet viser derfor kulturelle kjennetrekke både fra det opprinnelige britiske og det tillærte norske. De britiske kvinnene som kom hit til landet har tilsynelatende gått fullstendig opp i den norske kulturen. Men det er bare tilsynelatende, fordi det er noe i tillegg som må forklares.

De britiske kvinnene hadde med seg en kulturell ballast da de kom rett etter krigen, som på ingen måte er blitt borte, til tross for at det er gått 60 år. Den norske kulturen er kommet i tillegg, som en ferniss eller en beskyttelseshinne, som har hjulpet dem til å finne tilhørighet i deres daglige virke. Bak fasaden eller bokstavelig talt inne i kjøkkenskapet, finner man snart små spor som avslører at den opprinnelige kulturen ikke er borte, selv om den i løpet av mange år kan ha endret seg i noen grad.

Sally 1 fortalte at hun hadde tatt vare på den gamle suppeøsa som hun hadde med seg fra Skottland i 1945: ”Jeg så på den en dag og tenkte: Gud, kor gammel du er blitt.”⁴⁶⁹ Kulturen er, som symbolet ”suppeøsa”, en integrert del av personen. Symbolverdien som den representerer, kan ikke løsrives fra individet, men gjennomsyrrer hele individets identitet. Jeg mener derfor at en fullstendig assimilering neppe kan påvises hos de britiske krigsbrudene når man studerer dem som individer.

Jenel Virden peker på at en fullstendig assimilasjon er umulig så lenge kvinnernes identitet ikke er omformet.⁴⁷⁰ I sin undersøkelse av forholdene for de britiske kvinnene i USA, fant hun at selv ikke i de tilfellene når kulturene er så like som i USA og Storbritannia, og til tross for at språkene er nesten identiske, vil det være vanskelig å finne immigranter som har

⁴⁶⁹ Intervju nr. 7.

⁴⁷⁰ Virden, s. 141.

endret sin kulturelle identitet.⁴⁷¹ Utfordringen med nye kulturelle mønstre, å tilegne seg mottakerlandets skikker og utvendige særpreg, behersket de fleste kvinnene etter relativt kort tid i sitt nye hjemland. Mens deres innerste vesen, deres identitet, vil normalt forbli uendret, som før migrasjonen.

Den kulturelle tilpasningen skjedde på flere ulike plan. De britiske kvinnene som kom til Norge etter 1945 ble eksponert for impulser i sitt nye miljø, som de lærte av og som de tilpasset seg - i den grad det var nødvendig for at omgivelsene skulle være i stand til å forstå dem og samhandle med dem. Den kulturelle identiteten derimot kan vanskelig avlæres eller endres. Etter at de britiske kvinnene hadde levd 18 til 25 år i Storbritannia, var den kulturelle identiteten etablert for lengst, lik en tatovering som er preget inn i huden. Man kan dekke den til og holde den skjult, men den er der likevel, som et minne for livet.

Dersom vi med assimilasjon mener en nær 100 prosent oppløsning av en etnisk gruppe i et samfunn, slik at minoritetsgruppen ikke lenger er identifiserbar i majoritetssamfunnet, er det grunn til å hevde at de britiske krigsbrudene er en minoritetsgruppe som er blitt assimilert. Likevel mener jeg som antydning over at bildet er mer nyansert enn som så. Det spørres bare fra hvilken synsvinkel eller perspektiv en velger å se objektet fra.

Fra de britiske kvinnenenes eget perspektiv identifiserer noen seg kanskje like mye med tradisjoner og måter å leve på i begge lands kulturer. Andre oppfatter seg helst som britiske, mens andre igjen kan føle en mer multikulturell tilhørighet. Poenget mitt er at det individuelle perspektivet har en stor betydning for spørsmålet om assimilering. Forbausende mange av de britiske kvinnene deltar fortsatt i klubber, religiøse møter og sammenkomster med andre fra det engelske språkområdet. Noen av informantene hevdet, som det også ble nevnt i underkapittel 1.1, at kontakten med andre britisk fødte hadde enda større betydning nå som ektefeller og omgangsvenner hadde begynt å falle fra, enn den gang de var opptatt med å ta vare på små barn og etablere seg med hus og eget hjem. Poenget synes å støtte min antakelse om at heller ikke som gruppe betraktet, oppfatter kvinnene seg som fullstendig assimilert.

Målet for de fleste britisk fødte kvinnene var å bli assimilert inn i det norske samfunnet, slik kvinnen i radiointervjuet i programmet, *Calling British born wives*, hadde uttalt i underkapittel 7.4, ”nå som vi alle er norske borgere, vil vi bli nordmenn som dere andre”. Norske myndigheter hadde ved sine tiltak for de britiske krigsbrudene vist vilje til å hjelpe de unge kvinnene med å tilpasse seg norske forhold. Kanskje lå det i dette samtidig et

⁴⁷¹ En fullstendig assimilasjon kaller Virden for ”perceptual assimilation”. Den innebærer at personen selv oppfatter at han har endret sin etniske tilhørighet.

krav fra myndighetenes side om at kvinnene skulle ”bli norske”, raskere enn de strukturelle forholdene i landet skulle tilsi?

Det mener jeg er tilfelle. For det første unnlot de norske eksilmyndighetene å føre en god nok kontroll med ekteskapsinngåelser mellom britiske kvinner og norske menn. Dessuten bidro innføringen av bigamiparagrafen til følelsesmessig belastning, økonomisk tap og sosial degradering til betydelig skade både for norske og britiske kvinner. Derneft førte mangel på rutiner ved inngåelse av ekteskap til at man ikke hadde oversikt over behovet for boliger, rasjoneringskort og et skikkelig mottaksapparat som kunne forberedt overføringen av de mer enn 2000 kvinnene til Norge i 1945. Som det tidligere ble nevnt i underkapittel 5.4, kom tiltakene våren 1946 for sent i gang slik at mange av krigsbrudene, kanskje nærmere 500 av dem, måtte oppgi sitt forsett om å tilpasse seg et liv i Norge. Når myndighetene først skulle gi støtte til arbeidet med å hjelpe krigsbrudene, burde de ha fulgt opp tiltakene langt bedre enn det kildematerialet har vist at de gjorde. Etter min vurdering skjedde det motsatte. Rettleiingskontoret fikk mindre oppbakking enn det som synes å ha vært behovet. Omstruktureringene som sosialdepartementet foretok våren og sommeren 1947, kan ha svekket kontorets kapasitet for å kunne yte god nok hjelp til alle som hadde behov for det. Da departementet vedtok endelig nedleggelse våren 1949, sto fortsatt mer enn hundre familier på venteliste for å få bolig. I tillegg var den tidsfristen som norske myndigheter hadde satt for at familiene skulle kunne oppnå gratis reise til Norge, så kort at boligproblemene for de norsk-britiske familiene forsterket seg.

De britisk fødte kvinnene som trosset problemene de første vanskelige årene, var de som hadde familie og et nettverk i ryggen som kunne gi tilstrekkelig støtte for å kunne klare tilpasningsprosessen. I oppsummeringskapittelet skal vi se nærmere på de betingelsene som måtte være til stede for å kunne lykkes med det prosjektet.

Kapittel 8: Oppsummering og konklusjon

Historien om de britiske kvinnene som flyttet til Norge etter 1945 sammen med sine norske ektemenn har mange fasetter som reflekterer kvinners livsvilkår til alle tider. Den handler om krig og fred, om håp og savn, om styrke og svakhet, om de som ofret og de som svek, men kanskje mest handler den om pliktoppfyllelse, hengivenhet og kjærlighet.

I den omskiftelige tidsepoken som andre verdenskrig forårsaket, inntok de britiske kvinnene nye posisjoner i samfunnet. Mange av dem trakk i uniformer eller gikk inn i krigsindustrien for å gjøre sin innsats i kampen for et fritt Europa. Samtidig som britiske unge menn ble sendt til fronten, strømmet soldater fra allierte land til den britiske øystaten for å ta opp kampen mot den tyske krigsmakten. Krigens uvisse utfall endret mange unge menneskers perspektiv på framtida: Kommer jeg til å overleve denne krigen? Hvordan kan jeg sikre min posisjon best mulig?

Mennesker, som ellers aldri hadde møtt hverandre hvis det ikke hadde vært for krigen, inngikk ekteskap etter relativt kort tids bekjentskap. Inngåelse av ekteskap ble en løsning for å kompensere for usikkerheten og de omskiftelige omstendighetene som skyldtes krigen. For noen synes alliansene å ha vært en strategi for å sikre seg bedre muligheter til å overleve.

Da krigen var over, fulgte en fase der de britiske kvinnene som ved giftemål med nordmenn hadde fått norsk statsborgerskap, nå skulle overføres til norsk jord og starte prosessen med ”å bli gode norske husmødre”.⁴⁷² For mange av kvinnene foregikk flyttingen til Norge uten særlig store vanskeligheter. For andre betydde den en rekke utfordringer. Ut fra denne iakttakelsen, reiste det seg en problemstilling om hvorfor noen av kvinnene tilpasset seg forholdene i Norge tilsynelatende ubesværlig, mens andre syntes å ha hatt større problemer. For enkelte av kvinnene ble vanskelighetene så store at de valgte å reise tilbake til Storbritannia, etter å ha forsøkt å etablere seg her for kortere eller lengre tid.

Var det kanskje noen av kvinnene som hadde bedre forutsetninger i utgangspunktet for å klare tilpasningen enn andre, eller var det ulike sosiale eller materielle forhold i Norge, som var avgjørende for hvordan tilpasningsprosessen til kom til å forløpe?

Det som denne oppgaven i særlig grad har fokusert på, er alle utfordringene som britisk fødte kvinner møtte da de skulle etablere seg i et for dem relativt ukjent land som var preget av fem år med tysk okkupasjon. Oppgavens overordnede mål har vært å peke ut hvilke faktorer som gjorde tilpasningen under slike forhold spesielt problematiske.

⁴⁷² Sitat etter Jennie T. Juell. Se underkapittel 5.2.

Problemfokuseringen kan kanskje skape et inntrykk av at vanskelighetene var større enn de i realiteten var. En betydelig del, kanskje de fleste britiske fødte kvinnene tilpasset seg forholdene her i landet med god hjelp fra familie og ble godt mottatt i lokalsamfunnet hvor de slo seg ned, uten noen spesiell oppfølging fra offentlige hjelpeinstanser. Sikkert er det også at denne oppgaven ikke har klart registrere alle de kvinnene som hadde et omfattende behov for bistand, men hvor hjelpen kom for sent eller aldri nådde frem. Deres skjebne vil fortsatt være ukjent. Brev som noen av dem skrev til det statsstøttete velferdskontoret i Oslo, vitner om skuffede kvinneskjebner og betydelig motgang. På den annen side kunne fremstillingen fått en skjev vinkling den andre veien, om det kun var blitt fokusert på alle de som fant seg godt til rette, lærte seg norsk språk og tilpasset seg norske forhold, uten å ha fått føle etterkrigstidens mange utfordringer på kroppen.

Tar en hensyn til begrensningene ved kildematerialet, mener jeg at det likevel er mulig å trekke noen konklusjoner som kan være av generell gyldighet for de britisk fødte kvinnene som slo seg ned i Norge etter krigen. Faktorene som hadde betydning for hvordan kvinnene klarte å tilpasse seg forholdene her i landet, mener jeg kan summeres opp i tre hovedgrupper:

- Materielle faktorer
- Relasjonelle faktorer
- Individuelle faktorer

Faktorenes vekt i forhold til hverandre, vil bli tatt opp og behandlet til slutt. Først skal vi se på savn og mangler som berørte de britisk fødte kvinnes materielle behov. Flere ganger i denne studien er det blitt nevnt hvor vanskelig det var for norsk-britiske ektepar å skaffe seg sin egen bolig, at standarden på eksisterende boliger var dårlig, stor knapphet på viktige forbruksvarer, vanskelig å skaffe seg arbeid og dårlige kommunikasjoner.

Var slike faktorer avgjørende for hvor lett de britiske kvinnene klarte omstillingen til norske forhold?

8.1. Materielle faktorer

Delvis skyldtes mangelen på boliger at boligbyggingen ikke hadde klart å holde tritt med folkeøkningen de to siste tiårene før den tyske okkupasjonen av Norge i 1940. Byene lokket folk fra landbygda til arbeidsplasser innen industrien, mens en opphopning av mennesker, særlig i hovedstaden, hadde ført til et sterkt press på boligmarkedet etter at omtrent 20 000

boliger var blitt ødelagt etter krigshandlinger. Som vi så i underkapittel 5.1 ble boligmangelen etter krigen omtalt i pressen som tidens største sosiale problem.

Overgangen til et sivil styre i 1945 med store gjenoppbyggingsoppgaver, bød på mange utfordringer for norske myndigheter: Et stort antall krigsfanger som hadde sittet i tysk fangenskap skulle sendes ut av landet, samtidig som nordmenn skulle tilbakeføres fra fangenskap i utlandet. I tillegg skulle 350 000 tyske soldater avvæpnes og sendes hjem, og tusenvis av landssvikere interneres. Menneskestrømmen, både innenfor landets grenser og inn og ut av landet, fordret en rekke ekstraordinære tiltak.

Midt i denne vanskelige overgangsperioden kom de britisk fødte hustruene til sitt nye hjemland. Mange av dem ble tatt imot i boliger, som allerede før krigen var overbefolket. Etter krigen var presset på boligmarkedet blitt enda større, samtidig med at utsiktene for å få bygget nye boliger var små, på grunn av stor mangel på byggematerialer. Det betydde at de britiske konene ofte måtte finne seg i å dele bolig eller leilighet med svigerforeldrene sine. Dersom en slik løsning ikke var praktisk mulig, måtte man vurdere å ta i bruk bygninger, som vanligvis ikke ble regnet som helårsboliger, for eksempel uisolerte sommerhytter og skur som vi så i underkapittel 5.1. Eller, dersom man var heldig, skaffe seg et rom eller to i brakkeleirene som under krigen hadde huset de tyske okkupantene, som det ble vist til i 5.3.

Både husværet på landsbygda og i byene kunne være av varierende kvalitet. Flere av informantene har fortalt om tungvinte og uvante arbeidsforhold for husmora. Vann måtte gjerne bæres fra brønn, og de sanitære forholdene ble betegnet som primitive i forhold til den standarden de var vant med hjemmefra. Kvinnene uttrykte det som om landet de hadde flyttet til, var satt minst et tiår tilbake. Et dårlig utbygd kommunikasjonsnett tvang mange av de britiske konene til å bo isolert, med liten kontakt med omverdenen. Lang vei til nærmeste tettsted eller by, gjorde det vanskelig for mange å skaffe seg nødvendighetsartikler som klær og skotøy.

Selv om tilgangen på arbeid var god mange steder, og gjenoppbyggingen av landet krevde en stor arbeidsstyrke, førte vanskeligheter med å skaffe råmaterialer og produksjonsutstyr til en forsinket utbygningstakt. Et vanlig problem, som ble vist i 5.1, var misforholdet mellom ektemannens muligheter for å skaffe seg arbeid og samtidig få tak i en brukbar bolig for familien som ikke lå for langt unna arbeidsstedet.

Heller ikke Storbritannias innbyggere var uberørt av virkningene etter krigen. Rasjonering av dagligvarer fortsatte lenger der, enn i Norge.⁴⁷³ Omleggingen fra en

⁴⁷³ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, Rettleiingskontoret, kontorarkivet, boks 129, brev av 27/3-1946, hvor det heter at "Also I have heard that food conditions are in a deplorable state in Great Britain [...]".

krigsøkonomi med full sysselsetting, til gjenoppbygging av krigsherjede byer og produksjon for privat konsum, førte også i Storbritannia til økt press på arbeids- og boligmarkedet. Kanskje hadde arbeidsløshet og boligmangel vel så store konsekvenser for folk flest på den andre siden av Nordsjøen, enn tilsvarende forhold her i landet, hvor løsningen ofte var å skaffe seg hyre, når det var vanskelig med beskjeftigelse på land. Det er derfor lite sannsynlig at dårlig økonomi eller knapphet på forbruksvarer alene skulle være avgjørende for at de britisk fødte kvinnene fant seg til rette i det norske samfunnet eller ikke.

I kapittel 5 ble det vist til at det først og fremst var dårlige boligforhold som avgjorde, om de britisk fødte kvinnene vurderte mulighetene for å flytte tilbake til Storbritannia. Dårlige boligforhold kan i denne sammenhengen være en overbefolket leilighet. Det kan også bety dårlige sanitære forhold, eller en bolig med dårlig isoleringsevne og liten mulighet for skikkelig oppvarming. Når manglene ved boligen var store, kunne det føre til dårligere helse. Særlig i de tilfellene der barn ble utsatt for dårlige boligforhold og hvor helsen deres var truet, valgte kvinnene å reise tilbake til Storbritannia.

En må derfor kunne anta at de kvinnene som ble igjen, omtrent tre fjerdedeler av de britisk fødte konene som hadde giftet seg med nordmenn under krigen, levde under forhold som var over en "laveste" terskel for hva som kunne aksepteres som trygge materielle levekår. Hvor mange av kvinnene som bodde hos sine svigerforeldre for kortere eller lengre tid etter at de kom til Norge, har det ikke vært mulig å tallfeste. Nettopp på grunn av den vanskelige boligsituasjonen er det rimelig grunn til å tro at mange familier ikke hadde stort andre alternativer. Intervjuene bekrefter samme inntrykket. Forutsetningen for å kunne leve tett på svigerfamilie i lang tid, kanskje år, må ha vært at familien disponerte et tilstrekkelig boligareal i forhold til antall familiemedlemmer i husholdet. Svigerfamiliens materielle situasjon må derfor ha vært en viktig suksessfaktor for at de kvinnene maktet å tilpasse seg de første vanskelige etterkrigsårene. Når de materielle leveforholdene ble oppfattet å være akseptable av kvinnene, slik at de følte seg trygge for at barna deres ville få rimelig gode oppvekstvilkår, kan det se ut som om prosessen med å "bli norsk" hadde gode sjanser for å lykkes.

Etter at boligbyggingen for alvor kom i gang ut på 1950-tallet, og presset på boligmarkedet lettet noe, ser det ut til at de norsk-britiske ekteparene konkurrerte om husbanklån og leiligheter på samme linje som andre hussøkende. Selv om materielle årsaker i enkelte tilfeller var avgjørende for at noen av kvinnene valgte å reise tilbake, fremfor å slå seg ned i Norge for godt, kan slike årsaker også være deler av mer komplekse sammenhenger som kan ha gjort det vanskelig å tilpasse seg norske forhold. Slike sammenhenger kan være

relasjoner som de britisk fødte konene hadde til samfunnet rundt seg, svigermødrene sine eller hvor raskt kvinnene lærte å snakke norsk. Relasjonen mellom ektefellene ønsker jeg å kommentere nærmere i underkapittel 8.3 om individuelle faktorer.

8.2 Relasjonelle faktorer

Å flytte sammen med foreldre eller svigerforeldre var en vanlig løsning på boligproblemene for mange unge par som ville stifte familie her i landet etter andre verdenskrig. En egen leilighet ble for mange unge en ønskedrøm som vanskelig kunne virkeliggjøres. Det som gjorde de norsk-britiske ekteparenes situasjon spesiell, var som vi så i underkapittel 5.4 at de hadde et svakere nettverk enn par, hvor begge ektefellene var norsk fødte og gjerne hadde familie fra begge sider. I praksis betydde det at de hadde færre nærpersoner som kunne være hjelpelige med å finne gode boligløsninger. Par, hvor begge ektefellene hadde oppholdt seg i Norge under krigen, kunne lettere dokumentere hjemstavsrett i en kommune, og fikk dermed høyere prioritet på ventelista hos det lokale boligkontoret. De som hadde ”vært ute” under krigen, ble ofte nektet en slik rett.

Tatt i betraktning at så mange av de norsk-britiske parene bodde sammen med ektemannens foreldre i flere år før de fikk sitt eget hjem, er det etter min mening overraskende at så få har kommentert konflikter i sitt forhold til svigermødrene. Som tabell 6.1 viser, var det bare seks av de 376 kvinnene, eller under to prosent, som ga uttrykk for at de hadde slike problemer.⁴⁷⁴ At ”vanskelige” svigermødre skulle være en hovedårsak til at de britisk fødte kvinnene valgte å reise tilbake, tyder å ha vært en populæroppfatning eller klisje som har hatt liten forankring i virkeligheten. Blant informantene ble det referert flere historier om kravfulle svigermødre som herset med svigerdøtrene sine og utnyttet dem som billig arbeidskraft i hjemmet eller på gården.⁴⁷⁵ Det er liten grunn til å tvile på at noen av kvinnene virkelig opplevde å bli dårlig behandlet i sitt nye hjem, men at svigermorsproblemer skulle være en betydelig årsak til at kvinnene fant det vanskelig å slå seg ned her i landet, synes å være overdrevet. Dårlige boligforhold, knappe ressurser på mat og klær og språkproblemer kan føre til konflikter mellom mennesker som lever tett sammen, som for eksempel mellom ektefeller eller i relasjonen mellom svigerdøtre og svigermødre. Problematiske forhold til svigermødrene kan tenkes å ha vært en del av flere ulike utfordringer som førte til at kvinnene søkte om et nytt sted å bo.

⁴⁷⁴ Se tabell 6.1.

⁴⁷⁵ Se underkapittel 4.5.

En annen grunn til at ”svigermorsproblemer” litt for ofte har vært trukket frem som årsak til at så mange krigsbruder valgte å reise tilbake, kan være at folk i alminnelighet har større tilbøyelighet til å fokusere på personlige egenskaper og atferd når de skal forklare hvordan personkonflikter oppstår, enn å knytte dem til de relasjonene som menneskene inngår i. Manglende språkforståelse fører ofte til misforståelser og kan skape forvirring og frustrasjon. Kommunikasjonen brytes, og det blir vanskelig for partene i relasjonen å få øye på hverandres perspektiver slik det ble vist med eksempler i underkapittel 4.3. De britiske kvinnene hadde vokst opp under forhold som for en stor del var annerledes enn svigermødrene deres. Kunnskap, oppdragelse og erfaring som de var sosialisert inn i, og som var verdsatt i britisk kultur, hadde kanskje ikke den samme relevans eller status i den norske. Når partene ikke kunne kommunisere gjennom et felles språk på en tilstrekkelig nyansert og god måte, kunne velmente forsøk på å forklare og vise til rette, lett kunne mistolkes som kritikk, som vi så i 4.5. Blant kvinnene var det flere som irriterte seg over at nordmenn stadig måtte kommentere at krigsbrudene ikke var norske fordi de snakket med en mer eller mindre tydelig aksent. Kommentarer av denne typen kunne virke sårende, og ble kanskje oppfattet som små hint om at kvinnes språkferdigheter ikke var gode nok, selv om bemerkningene neppe var ment som kritikk. Dersom en innflytter blir møtt med denne type reaksjoner noen ganger, er det kanskje ikke så rart om han eller hun forsøkte å unngå situasjoner hvor det var naturlig å ta kontakt og kommunisere med nordmenn. I kapittel 7 ble tilhørighet definert som en toveis kommunikasjon hvor majoritetssamfunnet gir aksept for at det godtar din måte å være på, eller som kan bekrefte overfor den andre at ”jeg forstår hva du sier”. Bare slik kan gode relasjoner bygges mellom mennesker fra ulike kulturer, og bidra til å inkludere minoritetsgrupper i storsamfunnet.

Den gangen da de britiske konene flyttet til Norge kan det se ut som om samfunnet var mindre oppmerksom eller innstilt på at tilpasningsprosessen burde gå begge veier. De som valgte å bo i Norge, måtte tilpasse seg forholdene slik de var, og vise det i praksis ved å ”tenke, kle seg, være og snakke norsk”, som nærmest ble uttalt som et krav fra majoritetssamfunnets side i 4.5. Når de britiske kvinnene derfor ble møtt av familie og personer i sine nære omgivelser som viste forståelse og aksept for de kulturelle forskjellene, og vilje til å legge forholdene til rette for at de skulle komme til å føle seg hjemme, ga det kvinnene en sosial trygghet som samtidig gjorde det lettere å akseptere at de materielle levekårene her i landet var mindre tilfredsstillende. I underkapittel 4.1 i reportasjen om ”konebåtene” som var på vei til Norge i 1945 ble det understreket at ”vi *vil* at det skal gå

godt”.⁴⁷⁶ Men viljen eller intensjonen er ikke tilstrekkelig, den må vises i handling som ”mange hjelpende hender, smil og godvilje fra sin manns slekt og naboer”.⁴⁷⁷

Et annet perspektiv på tilpasningsprosessen er møteplasser hvor kvinnene kunne komme sammen med andre fra samme kulturområde, og som de kunne kommunisere med på sitt eget språk. Som vi så fra underkapittel 4.4 ble det opprettet koneklubber i mange av de største norske byene. Til en viss grad virket klubbene som en slags erstatning for familien de hadde forlatt i Storbritannia. Samtidig som klubbene hadde en viktig funksjon for å bygge relasjoner mellom de enkelte kvinnene, var hensikten like mye å hjelpe kvinnene med å sette seg inn i norske samfunnsspørsmål eller skaffe seg informasjon om norske forhold. Å bygge opp relasjoner innad i egen gruppe kan ses på som en måte å bevare sin opprinnelige kultur på, og dermed som et mottrekk til ”fornorskningen”. På den annen side kan klubbannelsen ses på som en måte for å skaffe seg en trygg basis for å utvikle båndene til majoritetssamfunnet. Vi så i 4.3 at enkelte kvinner syntes det ble for mye ”klagekor” i koneklubbene, mens andre så mer på klubbene som springbrett for å komme i kontakt med norske nettverk.

Relasjonene som de britiske krigsbrudene hadde til sin nye familie og til samfunnet rundt kunne nok som vi har sett være forskjellige, og hadde sannsynligvis ulik betydning for den enkelte kvinne, men det generelle inntrykket mitt er at disse relasjonene hadde en stor betydning for tilpasningsprosessen til norske forhold.

Til slutt står det igjen å undersøke om individuelle årsaker kunne være avgjørende for at de britiske krigsbrudene fant tilpasningsprosessen lett eller vanskelig. De individuelle faktorene kan være knyttet til forhold som sosial status, kvinnes oppvekst og utdanning eller arbeidsoppgaver og erfaringer som de hadde skaffet seg under krigen. Som en individuell faktor har jeg også valgt å ta med ektefellenes forhold til hverandre.

8.3 Individuelle faktorer

Informantene ble, som vi har sett, fordelt i to sosiale grupper - Sarah og Sally. Sarah-gruppen representerte kvinner som hørte hjemme i et høyere sosialt sjikt enn Sally-gruppen. Som det ble antydnet i kapittel 1 hadde Sarah-ene større tilbøyelighet til å gifte seg med menn fra Norske Brigade enn Sally-ene, som oftest giftet seg med sjøfolk eller sjømilitære. Kanskje kan det også være verdt å trekke frem at flere Sarah-er enn Sally-er hadde kjennskap til Norge

⁴⁷⁶ *Alle kvinners blad*, nr. 3.

⁴⁷⁷ Samme sted.

og norsk kultur, før de kom hit til landet. Kunnskap om norsk kultur og norske forhold kan ha hatt betydning for den individuelle tilpasningen, uten at effekten av den lar seg tydelig skille ut i intervjumaterialet. Sally-ene viste seg å ha andre personlige egenskaper som kanskje hadde minst like stor betydning for tilpasningsprosessen eller strategien for å finne seg en plass i det norske samfunnet. Flere av dem utmerket seg ved at de var spesielt tilpasningsdyktige, målbeviste og med ”en god dose” stahet.⁴⁷⁸

Hele fem av de syv Sarah-ene, behersket språk spesielt godt, mens ingen av Sally-ene kan sies å ha vært utpreget språkmektige. Forskjellene mellom dem viste seg blant annet gjennom ulike yrkes- og fritidsaktiviteter, som informantene valgte å engasjere seg i. Flere av Sarah-ene arbeidet som lærere innenfor barnehage, ordinær skole eller voksenopplæring, mens Sally-ene oftere var engasjert innenfor serviceyrker, som butikk, kontor og kjøkken.

Tar man utgangspunkt i de problemene, som informantene ga uttrykk for at de fikk etter at de bosatte seg i Norge, ser man lett at de er nokså jevnt fordelt på alle informantene, uavhengig av om de hørte til den ene eller den andre sosiale kategorien.⁴⁷⁹ Eksempelvis kan det nevnes at til tross for ulik kompetanse innenfor språkfeltet, ga begge gruppene uttrykk for at det var vanskelig å lære seg norsk. Kanskje kan dette tilsynelatende paradokset skyldes at Sarah-ene hadde større ambisjoner om å tilegne seg språket *raskt*, enn Sally-ene hadde. De av Sally-ene som var i lønnet arbeid, lærte kanskje språket like effektivt som Sarah-ene likevel, fordi de kom i stadig kontakt med nordmenn gjennom arbeid utenfor hjemmet og at de dermed fikk praktisert det gjennom aktiv bruk.

Samtidig som informantene synes å ha vært enige om at det var vanskelig å lære seg norsk, var det også bred enighet om at det å skaffe seg bolig og forstå norske sosiale skikker, med få unntak, var store utfordringer, uansett sosial bakgrunn. Et forbehold er muligens vanskeligheter med å oppgås svigermødrene sine. I de to tilfellene, der slike problem er registrert i oppgavens intervjumateriale, hørte begge kvinnene til Sally-gruppen. I underkapittel 8.2 ble det antydnet at problemer av svigermors-typen kunne ha bakgrunn i dårlig kommunikasjon og språkforståelse. I så fall kan en kanskje hevde at fordi Sally-gruppen hadde lavere språkkompetanse, kunne det forventes at de *oftere* ville få problemer med å omgås svigermødrene enn Sally-ene. Som det tidligere er blitt påpekt, er materialet og utvalget av krigsbruder svært begrenset, slik at en sammenheng som antydnet over, ikke bør vektlegges for sterkt.

⁴⁷⁸ Vedlegg 2.

⁴⁷⁹ Se tabell 2.1, spørsmål 8.

Vedlegg 2 er en tabell over informantenes personlige egenskaper, vurdert etter intervjuene og forfatterens personlige møte med dem. Dersom man ser på lederegenskaper hos informantene, fantes slike hos langt flere Sarah-er (5 av 7) enn Sally-er (3 av 9).⁴⁸⁰ Også når det gjelder sosial kompetanse, skåret Sarah-ene (4 av 7) høyere enn Sally-ene (2 av 9).⁴⁸¹ På grunn av slike ulikheter kunne man kanskje ha forventet at informantene hadde gitt uttrykk for en større variasjon i ulike *typer* problemer, ved å skulle tilpasse seg norske forhold. Når dette ikke har vært så lett å påvise her, kan årsaken skyldes et metodeproblem. Det hadde vært rimelig å anta at de av kvinnene som hadde høyere sosial kompetanse enn andre og som derfor hadde lettere for å ta kontakt og oppnå kontakt med andre mennesker, ville ha tilpasset seg nye leveforhold raskere og enklere enn personer som var mer tilbakeholdne. Når jeg ikke kan påvise dette klart i denne studien, kan det være at spørsmålene som ble stilt i intervjuene, kanskje var utformet for generelle for å få fram entydige svar. I utgangspunktet var spørsmålene i intervjuguiden ment å være "vide" og ha et livsløpsperspektiv. Dessuten kan informantene ha uttalt seg i mer generelle vendinger, når de ble oppfordret til å uttale seg om personlige vanskeligheter. Det er nå en gang lettere å uttale seg på vegne av en gruppe, enn å utlevere personlige forhold for åpen mikrofon. Og som det ble nevnt i innledningskapittelet, er det et tankekors at de kvinnene som ble intervjuet i denne studien, var blant dem som hadde de beste forutsetningene for å klare omstillingen godt.⁴⁸² Det synes derfor ikke å være grunnlag for å hevde at verken Sarah-ene eller Sally-ene i utgangspunktet hadde bedre forutsetninger enn den andre gruppen, for å mestre tilpasningsprosessen i Norge etter krigen. De individuelle faktorene hadde betydning, men i sum utjevner forskjellene seg, fordi menneskets evne til omstilling er stor og kan gjøre seg nytte av hele knippet av individuelle egenskaper.

Hva så med de kvinnene som skrev inn til Rettleiingskontoret. Kan brevene deres si noe om hvilke individuelle egenskaper som kan forklare hvorfor noen av kvinnene fant seg bedre til rette enn andre? Enkelte brev gir et visst inntrykk av at sterk hjemlengsel kunne være et problem for kvinnen tilpasning til norske forhold.⁴⁸³ Hva årsaken til hjemlengsel eksplisitt er, kan være vanskelig å uttrykke. Følelsen er reell nok, og kan være forbundet med savn, som både kan knyttes til ulike materielle betingelser og ulike relasjoner til nær familie. Tilstanden må likevel også kunne sies å være individuell, fordi følelsen av hjemlengsel gjerne oppleves subjektivt og forskjellig fra menneske til menneske. I brev materialet fra

⁴⁸⁰ Se vedlegg 2.

⁴⁸¹ Vurderingene som er gjort i denne forbindelse er subjektive.

⁴⁸² Se underkapittel 1.4.

⁴⁸³ Se tabell 6.1, der 19 av 376 krigsbruder ga uttrykk for at de var ensomme eller led av hjemlengsel.

Rettleiingskontoret går det frem at sterk hjemlengsel i noen tilfeller kunne ende med psykiske problemer og institusjonsinnleggelser slik vi så i underkapittel 7.5. Som det ble omtalt i kapittel 6, reiste mange av kvinnene på besøk til Storbritannia regelmessig. Både blant informantene og kvinnene som skrev brev til Rettleiingskontoret, finnes det eksempler på at opphold i Storbritannia kunne vare i flere måneder av gangen. En tolkning kan være at en del av disse turene kom i stand for holde følelsen av hjemlengsel ”i sjakk”. Visitter til Storbritannia med denne hensikten for øyet, kan naturligvis ha vært avhengig av de økonomiske mulighetene som kvinnene rådde over. Da Irene Hjersing ved Rettleiingskontoret en gang fikk forespørsel fra en av krigsbrudene om økonomisk støtte til en slik reise, svarte hun, som det også ble nevnt i kapittel 3, at kontoret ikke hadde midler til å dekke feriereiser for alle de 2000 kvinnene som allerede befant seg i Norge.⁴⁸⁴ Sannsynligvis hadde kvinner som kom fra familier med økonomisk evne til å yte støtte til besøksreiser, bedre sjanse til å holde hjemlengselen på avstand enn de som ikke hadde slike muligheter. En av de britiske krigsbrudene som havnet i USA uttrykte at: ”Homesickness was a war bride’s worst enemy!”⁴⁸⁵

En annen måte å dempe følelsen av hjemlengsel på, kan ha vært ulike inkluderende tiltak som flere av ektemennene bevisst initierte eller støttet for at konene deres skulle trives og finne tilhørighet i det norske samfunnet. Blant annet vet vi at noen av ektemennene til informantene involverte seg aktivt i kvinnes norskopplæring.⁴⁸⁶ De oppmuntret dem til å fortsette sine karrierer innen litteratur og musikk, med utgangspunkt i den utdannelsen som de hadde startet på før krigsutbruddet.⁴⁸⁷ Andre ble oppmuntret til eller fikk ektemannens støtte til å gå ut i lønnet arbeid. Nytt ved å tjene egne midler og skaffe seg kontakt med arbeidskollegaer og andre nordmenn, kunne bidra til å styrke kvinnes selvfølelse og en følelse av egenverd.⁴⁸⁸ Blant de kvinnene som stort sett var hjemmевærende, hadde det ikke minst betydning for tilpasningen at ektemennene forsto betydningen av å inkludere konene i sin egen omgangskrets eller blant arbeidskollegene sine, og på den måten sørge for at de fikk gode kontakter også utenfor det britiske koneklubbmiljøet.

I tabell 6.1 hvor innholdet i brevene som kvinnene skrev til Rettleiingskontoret er summert opp, går det frem at relasjonen til ektefellene omtales i til sammen 14 prosent av

⁴⁸⁴ Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskontoret, boks 128, brev av 11/6-1947.

⁴⁸⁵ Shukert, s. 237.

⁴⁸⁶ Sarah 5 og Sarah 6.

⁴⁸⁷ Sarah 5, Sally 4, Sarah 3 og Sarah 2.

⁴⁸⁸ Sally 1 og Sally 2.

brevene.⁴⁸⁹ Det gjelder spørsmål om skilsmisse, utroskap eller at de ble forlatt av ektemennene sine. Tallene i tabellen kan kanskje si noe om begrunnelsen for å reise tilbake, men det er vanskelig å trekke noen generell konklusjon om relasjonen mellom ektefellene og hvilken betydning den hadde for tilpasningsprosessen til de som ble værende her i landet. Som eksempel kan nevnes at til tross for at to av informantene ble skilt, valgte de likevel å bli. Derfor må en konkludere med at relasjonen mellom parene var forskjellig og kan synes å ha hatt betydning for hvordan den individuelle tilpasningen til norske forhold forløp. I noen tilfeller var relasjonen avgjørende for at konen valgte å bli eller ikke, i andre eksempler har de personlige båndene virket positivt på prosessen med å tilpasse seg det nye livet i Norge.

8.4 Avslutning

Skal man vurdere hvilke faktorer som betydde mest for hvordan de britisk fødte kvinnene maktet å tilpasse seg norske forhold, blir man nødt til å ta forbehold om egenskaper og betingelser som det i en oppgave som denne, ikke er mulig å skaffe seg noen fullstendig oversikt over. Ressursene til det enkelte mennesket er til det for mangeartete og sammensatte, og egenskapene kan bare unntaksvis måles og settes i forhold til hverandre. Dessuten, om det *hadde* vært mulig å måle utholdenhet eller evne til å tåle vanskelige livsvilkår, ville det neppe vært mulig å holde slike egenskaper isolert fra ressurser utenfor mennesket selv, som det er nødt til å ta i bruk for å overkomme alle livets utfordringer. Isolert sett er vi alle sårbare. Styrken vår ligger i de relasjonene vi kan ha til andre mennesker rundt oss og de alliansene vi kan bygge sammen med dem. Ekteskapene som britiske kvinner inngikk med norske sjøfolk og militære under andre verdenskrig, er nettopp eksempler på slike. Alliansene kan heller ikke opprettholdes uten at de materielle betingelsene som er nødvendige for å sikre individene tilstrekkelige levekår, er innenfor rekkevidde.

Konklusjonen må derfor bli, at selv om de materielle faktorene betydde mest da de britisk fødte kvinnene skulle tilpasse seg norske forhold etter andre verdenskrig, må en likevel ta i betraktning at både de relasjonelle og individuelle faktorene var kjedet sammen med de materielle i en gjensidig avhengighet, som noen kaller kjærlighet.

⁴⁸⁹ Se underkapittel 6.1.

Kildeliste

Muntlige kilder

Intervjuer av 15 informanter på lydbånd og utskrevet på papir

Informanten, intervju nr. 12, kun skriftlig intervju

NRK, opptak av radioprogram sendt 23. desember 1946, *Samtale med britiskfødte hustruer i Norge*, arkivnr. GRAM-05953

Video og plakater fra utstillingen "Spirit of the Blitz" på Merseyside Museum, Liverpool 2003/ 2004

Skriftlige kilder

Informanten, intervju nr. 4 har skrevet eget notat

Informanten, intervju nr. 5 har skrevet eget notat

Rokkan, Elizabeth: "Cultures in Contact", Nordic Conference of English Studies, Sweden, September 1986, upublisert foredrag

Rokkan, Elizabeth 1986: "Cultures in Contact: British immigrants in Norway", upublisert manuskript

Arkiv

Riksarkivet, Flyktnings- og Fangedirektoratet, kontorarkivet, Rettleiingskomiteen, boks 127-133

Riksarkivet, Kassakontoret/ Hærens Overkommando 1940-1945, eske nr. 196, Mappe 8-7

Riksarkivet, Feltpresten/ Norske Brigade eske nr. 5, 6, og 7 og 13

Public Records Office, Foreign Office, 371/32234 File no. 606 1942 og 371/42310 File no. 390 1944

Sosialdepartementet, Flyktnings- og Fangedirektoratet 1945-1947, bd. 1:

Boks 0147, Andre sosiale tiltak: 16.2: Rettleiing vedr. spm. som hører under andre inst, fond, Engelsk født – norsk gift

Sosialdepartementet, Flyktnings- og Fangedirektoratet 1945-1947, bd. 2: boks 0008, vedr. britiskfødte hustruer 1946

Justis og politidepartementet: Journaler for hele departementet, boks 25: Forslag til endring av ekteskapsloven § 43, skilsmisses

Statistikk

Statistisk Sentralbyrå, Norges Offisielle Statistikk, folketellingene fra
1930, 1946 og 1950
Statistisk Sentralbyrå, Historisk statistikk 1994

Aviser, ukeblad

Aftenposten: 20., 27., og 28. september 1945
Dagbladet: 13., 19., 20., og 27. september 1945, 14. februar, og 8., 22., 26. mars 1946
Drammens Tidende: 6. oktober 1945
Fremtiden, Drammen: 6. september 1945, 26. september 1945
Morgenbladet: 30. mars og 4. april 1946
Verdens Gang: 1., 2., 3., 5., 9. april 1946
Alle Kvinners Blad: 1945, nr. 3 og nr. 8
Kvinner og Klær: 1945, nr. 3

Litteraturliste

Annaniassen, Erling: *Boligsamvirkets historie i Norge*, bd. 1, bd. 2 og bd. 3, Oslo 1991
og 1996: Gyldendal Norsk Forlag
Bjørnsen, Bjørn: *Norge etter 1945*, Oslo 1975: J. W. Cappelens Forlag A/S
Blom, Ida (red.): *Cappelens kvinnehistorie*, bd. 2, Oslo 1992: Cappelens Forlag A/S
Børtnes, Jostein (red.) 1999: *Kulturperspektiver i fremmedspråkfagene*;
Knut Kjeldstadli, "Nasjonale kulturer. Finnes de? Kan de studeres",
Kulturstudier nr. 7, Høyskoleforlaget
Costello, John: *Love, Sex and War*, London 1985: Pan Books
De Courcy, Anne: *Debs at war 1939-1945*, London 2005: Weidenfeld & Nicolson
Derry, T. K.: *A History of St. Edmund's Church Oslo 1884-1974*, Oslo 1976:
Merkantile Trykkeri

- Dons, Erik 1949: "Gifte kvinners rettslige stilling", *Tidsskrift for rettsvitenskap* (1): 163-176
- Graves, Robert, m.fl. : *The Long Week-End*, New York 1963: The Norton Library
- Harris, Carol: *Women at war 1939 – 1945*, Gloucestershire 2001: Sutton Publishing
- Haukaa, Runa m.fl.: *Kvinneforskning: bidrag til samfunnsteori*; Hanne Haavind: "Makt og kjærlighet i ekteskapet", Oslo 1982: Universitetsforlaget
- Helliesen Lund, Sigrid m. f.: *Alltid underveis*, Oslo 1981: Tiden Norsk Forlag
- Hibbert, Joyce: *The War Brides*, Toronto 1978: Peter Martin Associates Ltd.
- Hjeltnes, Guri: *Handelsflåten i krig 1939-1945*, bd. 3 og 4, Oslo 1994
- Hodne, Bjarne mfl.: *Muntlige kilder*, Oslo 1981: Universitetsforlaget
- Holter, Øystein Gullvåg: *Sjekking: kjærlighet og kjønnsmarked*, Oslo 1981: Pax Forlag A/S
- Hugo, Charles: *Norwegian Simplified*, Part of Hugo's Simplified System, Suffolk 1940: Woodbridge; Omarbeidet utgave ved Øivind Blom 1989, *Norwegian in three months*
- Kjeldstadli, Knut (red.), *Norsk innvandringshistorie*, Oslo 2003: Pax Forlag
- Kjeldstadli, Knut: "Habitusser og andre troll – på sporet av vår egen underjordiske", Oslo 1996: *Dugnad nr. 3*
- Kjeldstadli, Knut: *Oslo bys historie, bd. 4 Den delte byen*, Oslo 1990: J. Cappelens Forlag AS
- Kvale, Steiner: *Det kvalitative forskningsintervju*, Oslo 1997: Ad Notam Gyldendal
- Leira, Astrid Daatland: *I krig og kjærlighet*, Oslo 1984: Luther Forlag A/S
- Nøkleby, Berit: *En norsk Østlandsbys utviklingshistorie*, bd. V, Drammen 1996: Tangen Grafiske Senter AS
- Martinussen, Willy: *Sosiologisk analyse. En innføring*, Oslo 1984: Universitetsforlaget
- Palmstrøm, Bettine: *From Thames to Tana 1947-1952*, London 2003: Triographics
- Palmstrøm, Bettine: *Fra Themsen til Tana*, Oslo 1995: Vidarforlaget
- Riste, Olav: *Londonregjeringa*, 2. utgåve, Oslo 1995: Det Norske Samlaget
- Shukert, Elfrieda: *War Brides of World War II*, USA 1988: Presidio
- Småge, Kim: *Lex Love*, Oslo 1993: H. Aschehoug & Co.
- Sommerfelt, Alf og Ingvald Marm: *Teach yourself Norwegian*, London 1943: English Universities Press
- Statistisk Sentralbyrå, *Samfunnsøkonomiske Studier nr.13. Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge 1856 – 1960*: Oslo 1965

Stiver Lie, Suzanne: *Mellom to kulturer*; Elizabeth Rokkan: "Førti år i Norge: Livssituasjonen for britiske krigsbruder", Oslo 1986: Universitetsforlaget
Stortinget: *Den norske regjerings virksomhet*, bd.1, Oslo: H. Aschehoug & Co
Sveen, Karin: *Frokost med fremmede: ei bok om tilhørighet*, Oslo 2005: Oktober
Taylor, Eric: *Women who went to war*, London 1988: Robert-Hale
Virden, Jenel: *Good-bye, Piccadilly*, Chicago 1996: University of Illinois Press
Ward, Paul: *Britishness since 1870*, London 2004: Routledge
Wright, Myrtle: *Norwegian Diary 1940-1945*, London 1974: Goodwin Press

Artikler fra internett

Jarratt, Melynda: *The War Brides of New Brunswick*, The University of New Brunswick 1995, Master of Arts, 25/8-2005
http://collection.nlc-bnc.ca/100/200/301/cic/immigration_historical_notes-e/war_brides_ww2/html/warbrides.html> Canadian War Brides,
Copyright Melynda Jarratt, design by Mila Jones, maintained by Maven New Media, last updated 12/4-2005.

Bateman, Alice, "Mary Rose O'Donell, "Love Under Fire" og "The War Brides",
07.04.2003,
<<http://www.geocities.com/SoHo/Village/4330/writersvoicebateann.html>>

Reynolds, Theresa: "The War Brides of World War II", April 3, 2001,
22.06.2003<<http://www.canadianwarbrides.com.html>>

Vedlegg 1: SPØRSMÅL TIL INFORMANTENE

- 1) **Kan De fortelle litt om Deres barndom og oppvekst?**
Utdypning: Jeg er interessert i å få vite hvilke yrker far og mor hadde, er hun vokst opp på landet, i en liten by eller storby, nettverk i barne- og ungdomsårene, utdanning etter grunnskole.
- 2) **Hva arbeidet De med under krigen?**
Utdypning: Jeg er interessert i å få frem om informanten gikk på skole, hadde tatt seg arbeid eller hadde vervet seg ved krigsutbruddet eller senere under krigen. Hva slags arbeid hadde hun da hun ble kjent med sin blivende ektemann?
- 3) **Hvordan traff De Deres ektefelle?**
Utdypning: Jeg er ute etter å få vite litt om hvordan informanten benyttet fritiden sin under krigen. Hvilke muligheter hadde hun for å treffe andre ungdommer og hvilke aktiviteter var mest alminnelige? Var det noen vesentlig aldersforskjell mellom partene? Hva gjorde den fremtidige ektefellen i Storbritannia? Hvor lenge var dere kjærester før bryllupet?
- 4) **Kan De fortelle litt om Deres første møte med Norge, og hvordan De ble mottatt av Deres svigerforeldre?**
Utdypning: Jeg ønsker å få vite om informanten kjente noe til Norge før hun giftet seg. Ga ektemannen henne noe informasjon om Norge? Hadde hun hatt noen kontakt med mannens familie før ankomsten til Norge? Under hvilke omstendigheter skjedde reisen til Norge? Reiste informanten alene eller sammen med ektefelle? Kom hun sammen med barn eller ventet hun barn? Hvordan var mottakelsen, og hvordan opplevde hun den første tiden her i landet?
- 5) **Hvordan var det å lære seg å snakke norsk?**
Utdypning: Var språket helt ukjent, eller hadde informanten lært seg litt norsk før hun kom? Hadde informanten spesielle strategier for å lære seg språket? Mener informanten at språket var avgjørende for det å tilpasse seg forholdene her i landet?
- 6) **Hadde De kontakt med andre kvinner i samme situasjon?**
Utdypning: Jeg er interessert i å få rede på hvilket nettverk informanten hadde etter ankomsten til Norge. Holdt hun kontakt med andre britiske kvinner, eller var det også et vesentlig antall nordmenn i hennes omgangskrets?
- 7) **Har De hatt lønnet arbeid i Norge?**
Utdypning: Dette spørsmålet har vist seg å være litt uheldig. Femtitallet var en tid da de færreste gifte kvinner hadde lønnet arbeid. Under dette punktet er jeg derfor interessert i å få frem om informanten har deltatt i familiens inntektservervelse uten lønn, bortsett fra husmoryrket.
- 8) **Diskuterte De og Deres mann noen gang å reise tilbake til Storbritannia?**
Utdypning: Ideen med dette spørsmålet er å få frem om det noen gang var et reelt alternativ å bli boende i Storbritannia eller å reise tilbake, etter å ha bodd noen år i Norge. Det kan også være nyttig å få et inntrykk av hvor ofte informanten hadde

kontakt med familien i Storbritannia. Hvordan har informanten tatt vare på egen kultur i Norge? Hvordan har dette virket på egne barn eller barnebarn og deres oppfatning av engelsk språk og britisk kultur?

9) **Kjenner De noen av de britiske konene som reiste tilbake?**

Utdypning: Jeg er interessert i å få informantens syn på hva som kunne være motivet for at mange av de britiske kvinnene reiste tilbake.

10) **Er det noe med nordmenns måte å være på, som de har reagert på?**

Utdypning: Informanten kan ha lagt merke til at nordmenn har andre måter å reagere på enn personer fra britisk kultur.

11) **Har De vært medlem av noen forening eller lag her i landet?**

Utdypning: Nevner informanten norske lag og foreninger uten at man spør spesielt etter det? Tanken er å prøve å finne ut om nettverket til informanten er snevert eller bredt. Har informanten hobbyer eller fritidsbeskjeftigelser som indikerer at hun deltar aktivt i norsk kulturliv?

Vedlegg 2: Individuelle karaktertrekk

	1	2	3	4	5	6	7
Individer	Skilte foreldre	Utdannelse*	Spesielle evner	Ledertype	Far i live	Fars yrke	Sosial legning**
Sarah 1	Nei	3	Flink med språk	Ja	Ja	Forr.mann	3
Sarah 2	Nei	4	Flink skribent	Ja	Ja	Forsker	3
Sarah 3	Nei	4	Flink med språk	Ja	Ja	Forr.mann	3
Sarah 4	Nei	4	Lærevillig hos svigermor	Nei	Ja	Forr.mann	2
Sarah 5	Nei	4	Flink til å lede	Ja	Ja	Forr.mann	2
Sarah 6	Nei	3	Kunstner	Nei	Nei	Kunstner	2
Sarah 7	Ja	3	Flink med språk	Ja	Ja	Forr.mann	3
	6 nei/ 1 ja	Gj.snitt 3,58		2 nei/5 ja			Gj.snitt 2,57
Sally 1	Nei	3	Flink på skolen	Nei	Ja	Offentlig ansatt	2
Sally 2	Ja	2	Tilpasningsdyktig	Ja	Bor m/ mor	Småhandler	3
Sally 3	Nei	2	Flink å administrere	Ja	Bor m/ mor	Far død	3
Sally 4	Nei	3	Tilpasningsdyktig	Ja	Ja	Handelsmann	2
Sally 5	Vet ikke	1	Sta	Nei	Bor m/ mor	Vet ikke	2
Sally 6	Nei	2	Målbevisst	Nei	Nei	Sjømann	2
Sally 7	Nei	3	Tilpasningsdyktig	Nei	Ja	Industriarbeid	1
Sally 8	Ja	1	Tilpasningsdyktig	Nei	Ja	Industriarbeid	2
Sally 9	Ja	1	Sta/ tilpasningsdyktig	Nei	Bor m/ mor	Sjømann	1
	5 nei/ 3 ja	Gj.nitt 2,0		6 nei/3 ja			Gj.snitt 2,0

Kolonne 2: Utdannelse* vurdert i 4 trinn med 4 poeng som høyeste utdanning tilsvarende gymnas

Kolonne 7: Sosial legning** vurdert i 3 trinn. Meget sosial= 3, Litt tilbakeholdende= 2 og Lite sosial= 1

Kilde: 16 intervjuer

Vedlegg 3 og vedlegg 4 ikke med i nettutgaven

